

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DİL BİLİM ANABİLİM DALI
TÜRKÇENİN EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİ BİLİM DALI

BOYUT SIFATLARININ BİRLİKTE KULLANILDIKLARI ADLARLA
SERGİLEDİKLERİ GÖRÜNÜMLER: YABANCI DİL OLARAK
TÜRKÇENİN ÖĞRETİMİNE YÖNELİK BİR DEĞERLENDİRME

Yüksek Lisans Tezi

Nursel TAN ELMAS

Ankara-2016

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DİLBİLİM ANABİLİM DALI
TÜRKÇENİN EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİ BİLİM DALI

BOYUT SIFATLARININ BİRLİKTE KULLANILDIKLARI ADLARLA
SERGİLEDİKLERİ GÖRÜNÜMLER: YABANCI DİL OLARAK
TÜRKÇENİN ÖĞRETİMİNE YÖNELİK BİR DEĞERLENDİRME

Yüksek Lisans Tezi

Nursel TAN ELMAS

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Gülsün Leylâ UZUN

Ankara-2016

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (11/03/2016)

Nursel TAN ELMAS

Bu tez çalışması, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu tarafından desteklenmiştir.

ÖNSÖZ

Sözcük birleşimleri ve eşdizimlilik konusu bugüne kadar birçok araştırmaya konu olmuştur. Derlem dilbilim alanında yapılan çalışmaların artmasıyla dil öğretimi süreci üzerinden ele alınan eşdizim ve sözcük birleşimi kavramları yabancı dil ya da ikinci dil olarak Türkçenin öğretimi sürecinde belirgin bir rol oynamaktadır.

Eşdizimli yapılar ve sözcük birleşimleri yabancı dil öğrencisine hedef dilde çeşitli anlatım yolları imkânı sunmakta, anlamaya ve aktarıma dayalı becerilerde yetkinlik kazandırmaktadır. Yabancı dil öğretimi sürecinde dilin bileşenlerini göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Hedef dile yönelik çözümlemeler sırasında dilsel bileşenlerin herhangi birinde meydana gelecek bir aksama dil edinim sürecini de olumsuz etkileyecektir. Bu nedenle sözcük birleşimleri ve eşdizimli yapılar bağlamında zengin bir görünüme sahip olan Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi sürecinde sözcükler tek tek değil, birlikte kullanıldıkları sözcükler ile öğrenilmeli, eğitim süreci de bu doğrultuda planlanmalıdır.

Bu tezde, sıfatlar grubu içinde önemli bir yeri olan boyut sıfatlarının, birlikte kullanıldıkları adlarla sergiledikleri görünümeler bağlamında nasıl bir ulamsal dağılım sergiledikleriyle ilgili bir sorgulama yapmak, boyut sıfatı ve ad birleşimiyle oluşan sözcük birlikteliklerinin sergiledikleri görünümeleri yabancı dil olarak Türkçenin öğretimi ve öğrenimi süreçleri üzerinden ele alarak çok boyutlu bir sorgulama yapmak ve böylelikle bu konu hakkında Türkçe üzerine yapılan çalışmalara temel oluşturmak hedeflenmiştir.

Türkçede sıfatların birlikte kullanıldıkları adlar ile ilgili betimlemeli çalışmalar sayıca çok olsa da dilbilimsel yaklaşım ve modellerle yapılan çalışmaların sayısı oldukça azdır. Bu tez, yabancı dil olarak Türkçenin eğitimi ve öğretimi sürecinde önemli bir yere sahip olan boyut sıfatı ve ad birleşimiyle oluşan sözcük birlikteliklerine ve eşdizimli yapılara yönelik, dilbilimsel yaklaşım temelli yapılan, Türkçe için ilk kapsamlı çalışma olma özelliği taşımaktadır.

Türkçede boyut sıfatlarının birlikte kullanıldıkları adlarla sergiledikleri görünümlere ilişkin elde edilen sonuçların eğitimcilere ve bu sürece ilişkin materyal hazırlayanlara, böylelikle Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen bireylerin dilsel gelişimlerine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

TEŞEKKÜR

Öncelikle, dilbilim alanında eğitim almaya başladığım ilk günden başlayıp, anlambilim alanına yöneldiğim günden bu yana engin bilgisiyle beni aydınlatan, değerli görüş ve önerileriyle bana yol gösteren, tez çalışmam boyunca bana her türlü desteği veren ve değerli zamanını ayıran çok kıymetli hocam ve danışmanım Sayın Prof. Dr. Gülsün Leylâ Uzun’a teşekkürü bir borç bilirim.

Dilbilim alanında çalışmaya başladığım ilk günden beri hem akademik hem de sosyal anlamda desteğini benden esirgemeyen değerli hocam Sayın Prof. Dr. İclâl Ergenç başta olmak üzere yardımlarını hiçbir zaman benden esirgemeyen değerli bölüm hocalarıma teşekkür ederim.

Bu tez çalışması, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu lisansüstü eğitim bursu ile desteklenmiştir. Yüksek lisans öğrencilerinin anlambilim alanında çalışmalarına katkı sağlamak amacıyla burs programları düzenleyerek bu tezin hazırlanmasına öncülük eden Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu yetkililerine ve çalışanlarına ayrıca teşekkür ederim.

Yabancı dil olarak Türkçenin öğretimi alanına katkı sağlanması amacıyla yapılmış olan bilimsel çalışmaları teşvik eden, bu bağlamda hem iş hem de akademik başarımlarım için tez sürecime destek veren çalıştığım kurum Yunus Emre Enstitüsü Başkanlığına ve bu çalışma boyunca değerli görüş ve önerileriyle her zaman bana destek olan Yunus Emre Enstitüsü Sınav Merkezi Birim Sorumlusu Sayın Kerim Sarıgül’e teşekkür ederim.

Maddi ve manevi desteğini hiçbir zaman benden esirgemeyen, aldığım her kararda yanımda olan değerli aileme; bu zamana kadar sahip olduğum en değerli sıfatı, annelik sıfatını, sayesinde kazandığım güzel kızım Zeynep Elmas'a ve tez çalışmam boyunca beni güdüleyen, hiç esirgemediği desteğiyle bana her zaman güç veren sevgili eşim Rıdvan Elmas'a gönülden teşekkür ederim.

Nursel TAN ELMAS

Ankara, 2016

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	iii
TEŞEKKÜR	v
GRAFİKLER	ix
TABLolar	x
1. BÖLÜM: GİRİŞ.....	1
1.1. TEZİN ADI	1
1.2. TEZİN KONUSU	1
1.3. TEZİN AMACI VE ÖNEMİ	1
1.4. TEZİN SINIRLILIKLARI.....	2
1.5. ARAŞTIRMA SORULARI	3
2. BÖLÜM: KURAMSAL ÇERÇEVE	4
2.1. Sözcük Birleşimleri.....	4
2.2. Alanyazındaki Sıfat Tanımlamaları	5
2.2.2. Sıfat Öbeği	18
2.3. Eşdizimlilik Kavramı ve Eşdizimli Sözcüklerin Sınıflandırılması.....	21
2.3.1. Sözlüksel Birleşim Yaklaşımı.....	22
2.3.2. Anlambilimsel Yaklaşım	24
2.3.3. Dilbilgisel Yaklaşım	26
2.3.4. Alanyazındaki Eşdizim Tanımlamaları	27
3. BÖLÜM: YÖNTEM	34

3.1. Çalışmadaki Sözcük Birleşimlerinin Sınıflandırılması	34
3.2. Veri Tabanı Oluşturma Süreci	35
3.3. Evren ve Örneklem	38
4. BÖLÜM: BULGULAR.....	39
4.1. Değerlendirme	89
5. BÖLÜM: EĞİTİM VE ÖĞRETİM SÜRECİNE YÖNELİK TARTIŞMALAR	94
5.1. Yabancı Dil ya da İkinci Dil Ediniminde Sözcük Birleşimlerinin ve Eşdizimliliğin Önemi	94
5.2. Yabancı Dil ya da İkinci Dil Olarak Türkçenin Öğretimi Açısından Sözcük Birleşimlerinin ve Eşdizimli Yapıların Önemi	98
5.2.1. Temel Dil Kullanımı	99
5.2.2. Bağımsız Dil Kullanımı	100
5.2.3. Yetkin Dil Kullanımı	100
6. BÖLÜM: SONUÇ VE ÖNERİLER	102
KAYNAKÇA	109
VERİ TABANI OLUŞTURMA SÜRECİNDE KULLANILAN KAYNAKLAR	118
ÖZET.....	119
ABSTRACT	120

GRAFİKLER

Grafik 1: Boyut sıfatlarının dağılımı.....86

Grafik 2: Boyut sıfatlarının birlikte kullanıldıkları adların +boyut/-boyut düzlemindeki dağılımı..... 87

Grafik 3: Sözcük birleşimlerinde adın sahip olduğu –boyut/+boyut gösterme anlam özelliğine göre dağılımı..... 88

Grafik 4: Sözcük birleşimi ve eşdizimli yapıların dağılımı..... 88

Grafik 5: Eşdizimlilerin boyut sıfatları arasındaki dağılımı 89

TABLÖLAR

Tablo 1. Sıfat Çiftlerinin Anatomisi	16
Tablo 2. Sözcük birleşimlerinde adın +soyut/–soyut anlamsal özelliğinin dağılımı	39
Tablo 3. Boyut sıfatlarının –soyut/+soyut değerde adlarla birleşimlerinin dağılımı	40
Tablo 4. Sözcük birleşimlerinde AD'nin sahip olduğu anlamsal özellikler	42
Tablo 5. <i>Büyük</i> sıfatı +ad birlikteliklerinin niteliksel görünüşleri	43
Tablo 6. <i>Büyük</i> sıfatı +ad birlikteliklerinin niteliksel dağılımı	45
Tablo 7. <i>Büyük</i> sıfatıyla oluşan sözcük birlikteliklerinin +boyut/-boyut düzlemindeki dağılımı	48
Tablo 8. <i>Küçük</i> sıfatı +ad birlikteliklerinin niteliksel görünüşleri	49
Tablo 9. <i>Küçük</i> sıfatıyla oluşan sözcük birlikteliklerinin +boyut/-boyut düzlemindeki dağılımı	52
Tablo 10. <i>Küçük</i> sıfatı +ad birlikteliklerinin niteliksel dağılımı	53
Tablo 11. <i>Kocaman</i> sıfatı +ad birlikteliklerinin niteliksel görünüşleri	54
Tablo 12. <i>Kocaman</i> sıfatıyla oluşan sözcük birlikteliklerinin +boyut/-boyut düzlemindeki dağılımı	56
Tablo 13. <i>Ufak</i> sıfatı +ad birlikteliklerinin niteliksel görünüşleri	59
Tablo 14. <i>Ufak</i> sıfatıyla oluşan sözcük birlikteliklerinin +boyut/-boyut düzlemindeki dağılımı	60
Tablo 15. <i>Yüksek</i> sıfatı +ad birlikteliklerinin niteliksel görünüşleri	62
Tablo 16. <i>Yüksek</i> sıfatıyla oluşan sözcük birlikteliklerinin +boyut/-boyut düzlemindeki dağılımı	63
Tablo 17. <i>Yüksek</i> sıfatı +ad birlikteliklerinin niteliksel dağılımı	65
Tablo 18. <i>Alçak</i> sıfatı +ad birlikteliklerinin niteliksel görünüşleri	66

Tablo 19. <i>Alçak</i> sıfatıyla oluşan sözcük birlikteliklerinin +boyut/-boyut düzlemindeki dağılımı.....	67
Tablo 20. <i>Geniş</i> sıfatı +ad birlikteliklerinin niteliksel görünümüleri.....	68
Tablo 21. <i>Geniş</i> sıfatıyla oluşan sözcük birlikteliklerinin +boyut/-boyut düzlemindeki dağılımı.....	69
Tablo 22. <i>Dar</i> sıfatı +ad birlikteliklerinin niteliksel görünümüleri.....	70
Tablo 23. <i>Dar</i> sıfatıyla oluşan sözcük birlikteliklerinin +boyut/-boyut düzlemindeki dağılımı	72
Tablo 24. <i>Uzun</i> sıfatıyla oluşan sözcük birlikteliklerinin +boyut/-boyut düzlemindeki dağılımı	74
Tablo 25. <i>Uzun</i> sıfatı +ad birlikteliklerinin niteliksel görünümüleri.....	75
Tablo 26. <i>Kısa</i> sıfatıyla oluşan sözcük birlikteliklerinin +boyut/-boyut düzlemindeki dağılımı	76
Tablo 27. <i>Kısa</i> sıfatı +ad birlikteliklerinin niteliksel görünümüleri.....	77
Tablo 28. <i>İnce</i> sıfatının birlikte kullanıldığı adların +boyut/-boyut düzlemindeki dağılımı	79
Tablo 29. <i>İnce</i> sıfatı +ad birlikteliklerinin niteliksel görünümüleri	81
Tablo 30. <i>Kalın</i> sıfatıyla oluşan sözcük birlikteliklerinin +boyut/-boyut düzlemindeki dağılımı.....	82
Tablo 31. <i>Kalın</i> sıfatı +ad birlikteliklerinin niteliksel görünümeler	83
Tablo 32. <i>Derin</i> sıfatıyla oluşan sözcük birlikteliklerinin +boyut/-boyut düzlemindeki dağılımı.....	83
Tablo 33. Boyut sıfatı ve ad birlikteliklerinin sergiledikleri niteliksel görünümelerin dağılımı	85

1. BÖLÜM: GİRİŞ

1.1. TEZİN ADI

Boyut Sıfatlarının Birlikte Kullanıldıkları Adlarla Sergiledikleri Görünümler:
Yabancı Dil Olarak Türkçenin Öğretimine Yönelik Bir Değerlendirme

1.2. TEZİN KONUSU

Boyut sıfatlarının birlikte kullanıldıkları adlarla kurdukları ilişki içinde sergiledikleri ulamsal dağılım ve yabancı dil olarak Türkçe öğretimine sağlayabileceği katkılar doğrultusunda boyut sıfatlarının anlamsal özellik dağılımına göre serbest sözcük birleşimi ve eşdizim olarak Türkçedeki kullanımları bu tezin konusunu oluşturmaktadır.

1.3. TEZİN AMACI VE ÖNEMİ

Bu çalışmada ana dili ve yabancı dil öğretiminde önemli bir yeri olan sıfatlar grubu içinde önemli bir yere sahip olan boyut sıfatlarının, birlikte kullanıldıkları adlarla sergiledikleri görünümelerde nasıl bir ulamsal dağılım sergiledikleriyle ilgili bir

inceleme yapmak; boyut sıfatı ve ad birleşimiyle oluşan sözcük birlikteliklerinin sergiledikleri görünümleri yabancı dil olarak Türkçenin öğretimi süreci üzerinden ele alarak çok boyutlu bir sorgulama yapmak ve böylelikle bu konu hakkında Türkçe üzerine yapılan çalışmalara yönlendirici bir katkıda bulunabilmek hedeflenmektedir.

Bu çalışma, genel olarak dil öğretimi, özel olarak da yabancı dil olarak Türkçenin eğitimi ve öğretimi sürecinde önemli bir yere sahip olan boyut sıfatı ve ad birleşimiyle oluşan sözcük birlikteliklerine yönelik Türkçe için ilk kapsamlı çalışma olma özelliği taşımaktadır. Çalışmanın veri tabanından Türkçede boyut sıfatlarının birlikte kullanıldıkları adlarla sergiledikleri görünümlere ilişkin elde edilen sonuçların Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi sürecinde görev yapan eğitimcilere ve bu süreçle ilişkin materyal hazırlayanlara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1.4. TEZİN SINIRLILIKLARI

Bu çalışmada; sıfat grubu içinde sadece önad sıfatları üzerinde durulacak, sıfat türlerinden sadece boyut sıfatları birlikte kullanıldıkları adlarla kurdukları ilişki içinde ele alınacaktır. Boyut sıfatları çok geniş bir alana yayıldığından bu çalışmada ele alınan boyut sıfatları veri tabanı üzerinde yapılan incelemeler sırasında karşılaşılan boyut sıfatları ile sınırlandırılmıştır.

1.5. ARAşTIRMA SORULARI

Bu alışmada Türkçedeki boyut sıfatlarının birlikte kullanıldıkları adlarla kurdukları ilişki içinde anlambilimsel özellikleri açısından sergiledikleri görünümlerle ilgili betimlemeler yapılmaktadır.

Yapılan betimlemelere yön veren araştırma soruları şunlardır:

- 1) Türkçenin yabancı dil olarak öğretimini hedefleyen kullanımlarda boyut sıfatları, birlikte kullanıldıkları adlar açısından nasıl bir ulamsal dağılım sergilemektedir?
- 2) Bu dağılım içinde saptanan sıfat ve ad birlikteliğine dayanan sözcük birleşimlerinden hareketle Türkçedeki boyut sıfatlarının anlamsal özellik dağılımına göre serbest sözcük birleşimleri ve eşdizimli yapıları hakkında ne tür genellemelere ulaşılabilir?
- 3) Türkçenin yabancı dil olarak öğretimini hedefleyen kullanımlarda boyut sıfatlarının sergilediği eşdizimsel görünümler nelerdir?
- 4) Söz konusu ulamsal dağılımlar, sıfat anlabilimi açısından hangi belirgin görünümleri ne çıkarmaktadır?
- 5) Bu dağılım içinde saptanan boyut sıfatlarının sergiledikleri görünümler çerçevesinde Türkçenin yabancı dil olarak öğretimine ilişkin ne tür genellemelere ulaşılabilir?

2. BÖLÜM: KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Sözcük Birleşimleri

İki ya da daha fazla sözcüğün birlikte kullanılması sonucunda sözcük birleşimleri oluşmaktadır. Alanyazında sözcük birleşimleri genellikle sesbilimsel, biçimbilimsel, anlambilimsel ve sözdizimsel özellikleri bağlamında ele alınmaktadır (Bloomfield, 1935; Lyons, 1968; Bauer, 2003). Sözcük oluşturma yöntemlerinden biri olarak tanımlanan (Bauer, 2003) sözcük birleşimlerini oluşturan dilsel birimlerin her biri kendi içinde farklı göndergeler alırken birleşim farklı tek bir gönderge alır. Sözcük birliktelikleri farklı türlerde dilsel birimlerin bir araya gelmesiyle oluşmaktadır ve 8 ayrı kategoride ele alınmıştır (Turan, 2012: 72):

Ad+ad birlikteliğiyle oluşan sözcük birleşimleri: *başrol*

Sıfat+ad birlikteliğiyle oluşan sözcük birleşimleri: *büyükanne*

Eylem+ad birlikteliğiyle oluşan sözcük birleşimleri: *küstümotu*

Ad+sıfat birlikteliğiyle oluşan sözcük birleşimleri: *sütbeyaz*

Sıfat+sıfat birlikteliğiyle oluşan sözcük birleşimleri: *yorgun argın*

Ad+eylem birlikteliğiyle oluşan sözcük birleşimleri: *ateşkes*

Sıfat+eylem birlikteliğiyle oluşan sözcük birleşimleri: *karabasan*

Eylem+eylem birlikteliğiyle oluşan sözcük birliktelikleri: *gelgit*

Bu çalışmada sıfat ve ad birlikteliğiyle oluşan sözcük birleşimleri üzerinde durulacaktır. Bu nedenle, bu bölümde alanyazındaki sıfat tanımlamalarına değinmek yerinde olacaktır.

2.2. Alanyazındaki Sıfat Tanımlamaları

Alanyazında, Muharrem Ergin'in nesneleri vasıflandırma ve belirtme amacıyla karşılayan kelimeler (Ergin, 1999: 244); Tahsin Banguoğlu'nun bir varlığı vasıflayan ya da belirleyen kelime (Banguoğlu, 2007: 341); Doğan Aksan'nın adların niteliklerini, ne durumda olduklarını, çoğu kez sayıların, ölçülerini gösteren, soran ya da belirten sözcükler (Aksan, 2003); Gencan (2001)'de varlıkları niteleyen ya da belirten sözcükler; Korkmaz (2003)'te, adlardan önce gelerek adları niteleyen, adların nasıl olduklarını veya adları çeşitli yönlerden belirten sözler olarak tanımlanan sıfatlar, Türkiye Türkçesi söz varlığında önemli bir yer tutmaktadır.

Boyut, şekil, renk, nitelik gibi derecelendirilebilir özellikleri belirten sıfatlar *büyük oda*, *mavi oda* rneklerinde de olduğu gibi ad ve eylemlere kıyasla daha sınırlı çekimsel özellik sergileyen, sözcük öbekleri içinde adın niteleyicisi konumunda olan szckledir. Sıfatlar adları niteleyici konumundayken baş adın sahip olduğu özellikler bağlamında baş ad ile uyuma girerler. Bu durum Fransızcadaki *petit garon* beği ile örneklendirilmiştir. *Küçük ocuk* anlamına gelen beğin oğulu *petits garons* biçiminde yapılmaktadır. Niteleyici olan *petit-küçük* sıfatı öbeği oluşturan baş ad olan *garons-çocuklar* ile uyumlu hale gelmiştir (Turan, 2012: 118).

Türkçe dışında İngilizce gibi diğer dillerde sıfatlar üzerine yapılan çalışmalarda, sıfatların birlikte kullanıldıkları adları niteleyen yapılar olduğu tanımı, geleneksel bir yaklaşım olarak değerlendirilmekte, bu tanımın sorgulanabileceği durumların da olduğu ileri sürülmektedir (Lyons, 1977).

Bütün sıfatların adları niteleyen yapılar olduğu geleneksel tanımına, niteleyici olan ve yüklem olarak kullanılan sıfatlar arasındaki ayrım gösterilerek karşı çıkmıştır (Quirk, 1985).

Quirk (1985), niteleyici ve yüklemcil sıfat ayrımını iki örnek ile açıklamıştır:

- a. This is a good book. (niteleyici)
- b. This book is good. (yüklemcil)

Turan (2012) da çalışmasında sıfat öbeklerinin (SÖ) sözdizimsel olarak önad sıfat öbekleri ve yüklemcil sıfat öbekleri olmak üzere iki ayrı şekilde kullanıldığına değinmiştir. Önad sıfat öbeklerinin *akıllı insan*, *sarı gömlek* örneklerinde olduğu gibi, niteledikleri addan önce geldiklerine; yüklemcil sıfat öbeklerinin ise “*Ahmet akıllıdır.*” örneğinde olduğu gibi tümcenin yüklemi konumunda olduğuna değinmiştir.

2.2.1. Sıfatların Sınıflandırılması

Geçmişten günümüze kadar gelen süreçte alanyazında sıfatlar çok sayıda çalışmanın araştırma nesnesi olmuştur. Çok sayıda dilbilimci bu konu üzerine çalışmış ve bu çalışmalar bağlamında sıfatlar kategorilere ayrılmıştır. Bu bölümde alanyazında karşılaşılan sıfat sınıflandırmalarıyla ilgili bilgi verilecektir.

Sıfatların bir dilin söz varlığında önemli bir yere sahip olduğu ve çok amaçlı kullanım alanlarının olduğunu vurgulayan Dixon (1982), sıfatları yedi kategoriye ayırmaktadır:

1. Boyut (Dimension): *büyük-küçük, uzun-kısa, geniş-dar, zayıf-şişman*
2. Fizikî özellikler (Physical Property): *sert-yumuşak, ağır-hafif, engebeli-düz*
3. Renk (Color) : *siyah-beyaz, kırmızı*
4. İnsanî Eğilimler (Human Propensity): *kıskanç, mutlu, kibar, akıllı, cömert*
5. Yaş (Age): *yaşlı, genç*
6. Değer (Value): *iyi, kötü, harika, mükemmel*
7. Hız (Speed): *Hızlı, yavaş, çabuk*

Frawley (1992) ise temelde Dixon'un sınıflandırmasına bağlı kalarak çok daha kapsamlı bir sınıflandırma yapmıştır:

1. Değer (Value): *iyi-kötü*
2. İnsani Eğilimler (Human Propensity)
  - Zihinsel düzlemde (Mental State): *kıskanç, mutlu, utangaç*
  - Fiziksel düzlemde (Physical State): *zayıf, güçlü, kuvvetli*
  - Davranış (Behavior): *vahşi, komik*
3. Fizikî özellikler (Physical Property):
  - Duyu (Sense)
  - Tutarlılık (Consistency)
  - Dokunma (Texture): *sert, yumuşak, esnek*
  - Yenebilirlik (Edibility): *olgun, çiğ, pişmiş*
  - Dayanıklılık (Substantiality): *oyuk, dolu, kalın*

- Görünüş (Configuration): *sivri, kırık, pürüzsüz*
- 4. Renk (Color): *kırmızı, beyaz*
- 5. Yaş (Age): *yaşlı, genç*
- 6. Nicelik (Quantity): *nicelik sözcükleri (many)*
- 7. Sahiplik (Possession)

Dixon ve Frawley'in sınıflandırmasını temel alan başka birkaç sınıflandırma daha yapılmıştır; ancak Aarts'ın (1976) sınıflandırması da ilgi çekicidir: Durağan (static (+/- STA)), fiziksel (physical (+/- PH)), boyutsal (dimensional (+/- DIM)). Bir başka deyişle, sıfatları üst kavramsal çerçevede *fiziksel (physical)* ve *boyutsal (dimensional)*; *boyutsal olmayan (non-dimensional)*; *fiziksel olmayan (non-physical)* sıfatlar olarak sınıflandırmıştır. Aarts'ın (1976) sıfat sınıflandırmasına ilişkin örnekler aşağıda sunulmuştur:

- Boyutsal Değere Sahip Sıfatlar: *yatay (horizontal), dikey (vertical), nicelik (quantity), zaman (time), süreç (duration), sıklık (frequency), yineleme (iteration)*
- Boyutsal Değere Sahip Olmayan Sıfatlar (Non-dimensional): *içerik (substance), katılık (solidity), sıvılık (liquidity), gaz (gaseousness), doku (texture), aydınlık (luminosity), nem (humidity), ısı (temperature), renk (color), ağırlık (weight), koku (smell), tat (taste), görme-görüş (vision), dokunma (touch), ses (sound), hava (weather), durağanlık (fixity)*
- Fiziksel Olmayan Sıfatlar: *duygu (emotion), davranış (attitude), akıl (intellect), gerçek (truth), iletişim (communication), tarz-tutum (manner)*

Sıfatlarla ilgili alan yazınındaki en kapsamlı sınıflandırma Rus dilbilimci Shramm (1979) tarafından yapılmıştır. Shramm'ın yapmış olduğu ayrıntılı sıfat sınıflandırması aşağıda sunulmuştur (Shramm'dan aktaran: Raskin ve Nirenburg, 1995):

Deneysel (Empirical) A:

A I: Görme duyusu ile ilgili (sight related)

1. Dış görünüş (renk de dâhil) (Surface (including color))

a. Dış görünüş ve çevre (surface and environment)

1. Işık yansımaları (light reflection): *aydınlık, karanlık (light, dark)*

2. Renklerin varlığı/yokluğu ve onların sayıları

3. Renk adları

1. İnsanî olmayan renkler (non-human color)

2. İnsanî renkler (human color)

3. Hayvansal renkler (animal color)

4. Işık derecesi (degree of light)

5. Maddenin ışık yansımaları özellikleri (light reflection properties of matter)

b. Işıksızlık (No light effect)

1. Pürüzsüzlük (smoothness)

2. Bir şeylerle kaplı olma (covered by smth. or not)

3. Ateş ya da ısı etkisi (effect of fire or heat)

4. Mekanik etki (mechanical effect)

5. Yapı (texture)
2. Yapıt, biçim ve yapı (composition, shape, texture)
  - a. Biçim (shape)
    1. Cansız (Inanimate)
    2. Canlı (Animate)
      1. Şisman (fat)
      2. Normal/anormal (normal/abnormal)
      3. Vücut bölümlerinin biçimleri (shape of the body parts)
      4. Canlıya özgü benzer niteleyiciler (same, with quantifier): *kıllı (hairy)*
  - b. Boyut (size)
    1. Çizgisel (Linear)
    2. Bazı boyut niteleyicileri (complex, quantitative size as seen):
      1. Büyük-Küçük (*big/little*)
      2. Bir kutunun hacmi (kapasitesi) (Capacity of a container)
  - c. Yapıt (composition)
    1. Homojen parçalar (Homogeneous parts)
    2. Homojen parçaların ortak konumları (Mutual location of homogeneous parts)
    3. Homojen parçaların doğası/yapısı (Nature/texture of homogeneous parts)

d. Mekanik etki

e. Diğer nesnelerle dışsal etkileşim (External interaction with other objects): *dolu (full)*, *boş (empty)*

3. Uzamsal (Spatial)

a. Durağan (Static)

1. Bir alandaki yön (Orientation in space)

1. Yataylık ve dikeylik ile ilgili (Related to vertical or horizontal)

2. Diğer nesneler ile ilgili (Related to another object)

b. Devimsel/ Hareket (Dynamic/Motion)

1. Hareketli/Hareketsiz (Motion/ non-motion)

2. Hareketin doğası (Nature of motion)

3. Sıvı yüzeyi (Surface of liquid)

A II: Duyma duyusu ile ilgili (Hearing-related)

1. Seslerin Özellikleri (properties of sounds)

a. Ses kuvveti (volume)

b. Perde (pitch)

c. Ses tonu (timbre)

d. Değişkenlik (variability)

e. Ses çeşitliliği (sound quantity) (*çoksesli (multivoiced)*)

- f. İnsan konuşması (human speech)
2. Nesne sesinin özellikleri (properties of the sound of an object)
  - a. Sesin varlığı/yokluğu (presence/absence of sounds)
  - b. Ses tonu (timbre): *kısıık sesli* (hoarse harmonica)
  - c. Ses kuvveti (volume): *yüksek ses* (loud)
  - d. İnsan konuşmasının özelliğı (Human speech as property of a person): *peltek kız* (lispy daughter)

A III: Koklama duyusu ile ilgili (olfactory)

1. Kokunun özellikleri (properties of a smell)
2. Çeşitli kokular (various smells)

A IV: Tatma duyusu ile ilgili (taste-related)

1. Tat özellikleri (taste-related properties)
2. Tat değışimi (changes of taste): *kokmuş yumurta* (rotten egg)

A V: Dokunma duyusu ile ilgili (tactile)

1. Isı (temperature)
2. Nem (humidity)
3. Yüzeyssel (Surface)

A VI: Kassal gerilim (muscular tension)

1. Ağırılık
2. Basınç: *narin* (brittle), *sert* (hard)

A VII: Karmaşık duyular (complex sensory)

Sıfatlar üzerine yapılmış, yukarıda değinilen sınıflandırmalar deneysel bir değere sahiptir. Öyle ki değinilen sınıflandırmaların çoğunun sınıf ortamı gibi uygulama alanlarına aktarılamadığı, bu tür ortamlarda kullanılmadığına ilişkin görüşler de bulunmaktadır (bkz. Raskin ve Nirenburg, 1995).

Givon (2001), sıfatları anlambilimsel, sözdizimsel ve biçimbilimsel düzlemde ele almıştır. Anlambilimsel düzlemde somut ve durağan olanları (+) *prototip (prototypical)* sıfatlar, soyut ve durağan olmayanları ise (-) *prototip (less prototypical)* sıfatlar olarak iki başlık altında açıklamıştır. Givon (2001)'in sıfat sınıflandırması aşağıdaki gibidir:

1. (+)Prototip Sıfatlar

a. Boyut (Size)

- 1.Genel boyut (General size): *büyük-küçük (big-small)*
2. Yatay uzantı (horizontal extension): *geniş-dar (wide-narrow)*
3. Kalınlık (thickness): *kalın-ince (thick-thin)*
4. Dikey Uzantı (vertical extension): *uzun-kısa (tall-short)*
5. Dikey yükseklik (vertical elevation): *yüksek-alçak (high-low)*
6. Uzunluk (length): *uzun-kısa (long-short)*

b. Renk (color)

1. Parlaklık: *karanlık-aydınlık (dark-light)*
2. Ton (color): *mor, mavi, yeşil, portakal rengi, kırmızı, kahverengi*

c. İşitsel özellikler (auditory qualities)

1. Ses şiddeti (loudness): *gürültülü-sakin (loud-soft), sesli-sessiz (noisy-quiet)*
2. Nota frekansı (absolute pitch): *yüksek-alçak (high-low)*
3. Oransal perde (relative pitch): *yarım ton inceltilmiş ses-yarım ton kalınlaştırılmış ses (sharp-flat)*
4. Armoni (harmoni): *boğuk- şiddetli (mellow-harsh)*
5. Ezgi (melodi): *melodik-ahensiz (melodious-cacophonous)*

d. Biçim (shape)

1. Tek boyutlular (one-dimensional): *düz-eğri (straight-crooked), kıvrık- kavisli (bent-curved), eğri bükürü (twisted)*
2. İki boyutlular (two-dimensional): *yuvarlak (round), kare (square), oval (oval), üçgen (triangular), dikdörtgen (rectangular)*
3. Üç boyutlular (three-dimensional): *küresel (spherical), küp şekilli (cubic), koni (conical), silindir (cylindrical), pramit şekilli (pyramidal)*

e. Tat (taste): *Tatlı- ekşi (sweet-acid), tuzlu (salty), acı (bitter)*

f. Dokunma (tactile)

1. Doku (texture): *pürüzlü- pürüzsüz (rough-smooth)*
2. Rezistans (resistance): *sert- yumuşak (hard-soft)*

3. Sivrilik (pointedness): *sivri- köreltilmiş (sharp-dull)*

2. (-) Prototip Sıfatlar (less prototypical adjectives)

a. **Değerlendirmeli (evaluative):** *iyi-kötü (good-bad), güzel-çirkin (pretty-ugly), hoş-kötü (nice-lousy)*

b. Geçici hal (transitory state):

1. Zihinsel-İçsel (mental-internal): *kızgın (angry), tired (yorgun), happy (mutlu), üzgün (sad), memnun (content), bezgin (disgusted)*

2. Dış aktiviteler (external activity): *meşgul (busy), başıboş (idle)*

3. Dışsal durum (external condition): *kirli (dirty), temiz (clean)*

4. Hareket hızı (speed of motion): *hızlı (fast), yavaş (slow)*

5. Isı (temperature): *sıcak (hot), ılık (warm), soğuk (cold)*

c. Yaşam durumu (state of living)

1. Yaş (age): *genç (young), yaşlı (old), yeni (new), eski (old)*

2. Yaşam (life): *sağ (alive), ölü (dead)*

3. Sağlık (health): *sağlıklı (healthy), hasta (sick), iyi (well)*

4. İş (business): *meşgul (busy), başıboş (idle), işli (employed), işsiz (unemployed).*

Givòn (2001), *sıfat çiftlerinin (adjective pairs)* karşıt anlamlarına değinmiştir.

Olumlu ve olumsuz karşıtlıkların oluşturduğu sıfat gruplarında daha geniş kapsamı

olan sıfatların *varlık (absence)* ifade ettiğine değinmiş ve bu sıfatları olumlu sıfatlar olarak adlandırmıştır. Daha dar kapsamı olan sıfatların ise *yokluk (absence)* anlamına geldiğine değinmiş, bu sıfatları ise olumsuz sıfatlar olarak adlandırmıştır. Givòn'un değindiği olumlu ve olumsuz sıfat grubu Tablo 1 'de gösterilmektedir:

Tablo 1. Sıfat Çiftlerinin Anatomisi (Givòn, 2001: 84)

Nitelik (quality)	Olumlu (positive)	Olumsuz (negative)
Boyut (size)	büyük	küçük
Uzunluk (length)	uzun	kısa
Genişlik (width)	geniş	dar
Kalınlık (thickness)	kalın	ince
Yükseklik (height)	yüksek	alçak
Boy (height)	uzun (boylu)	kısa (boylu)
Hız (speed)	hızlı	yavaş
Ses yüksekliği (loudness)	yüksek	alçak
Engebe (roughness)	pürüzlü	düz
Ağırlık (weight)	ağır	hafif
Aydınlık (brightness)	aydınlık	karanlık

Olumlu ve olumsuz sıfatlar arasında bir asimetri olduğuna değinen Givòn (2001), olumlu sıfatların daha genel niteleyiciler olduğunu ileri sürmüş bunu açıklamak için de *uzun* ve *kısa* sıfat çiftinin genel niteleyicisinin *kısalık (shortness)* değil *uzunluk (length)*, *geniş* ve *dar* sıfat çiftlerinin genel niteleyicisinin *darlık*

(*narrowness*) değil, *genişlik (width)* olduğuna değinmiştir. Bu durumu açıklamak için boyut sıfatlarının kullanıldığı soru cümlelerini örnek olarak vermiştir:

a. Olumlu soru: How tall is she?

b. Olası cevap: -Very tall.

-Very short.

c. Olumsuz soru: How short is she?

d. Olası cevap: -Very short.

*Very tall.

Verilen örnekler olumlu sıfatların nitelik yönünden kapsadığı alanın daha geniş olduğunu, olumsuz sıfatların ise daha dar bir alanı kapsadığını göstermektedir. Bir başka deyişle; olumlu sıfatlar genel anlam taşıdıkları için *belirsiz (unmarked)*, buna karşılık olumsuz sıfatlar sınırlı anlam taşıdıkları için *belirginlerdir (marked)*.

Sıfatlar sözdizimsel düzlemde yüklem görevindeki sıfatlara “Mery is *tall*.” örneği, niteleyici görevindeki sıfatlara “The *tall* woman.” örneği verilerek iki ayrı kategoride ele alınmıştır. Biçimbilimsel düzlemde ise İngilizcede üstünlük derecesi gösteren comparative ve superlative yapıları örnek verilerek (*short/ short-er/ short-est*) addan sıfat yapan (*pain/ pain-less*), eylemden sıfat yapan (*read/ read-able*), olumlu sıfattan olumsuz sıfat yapan ekler gibi (*willing/ un-willing*) örneklerle türetimsel biçimbilim düzlemlerinde ele alınmıştır (Givòn, 1984; Givòn, 2001).

Alanyazında karşılaşılan sıfat sınıflandırmalarının her birinde boyut sıfatları ayrı bir başlık altında ele alınmıştır. Bu çalışmada da, bir dilin söz varlığında önemli

bir yeri olan sıfat sınıfı içinde kapsamlı bir görünüme sahip olan boyut sıfatları birlikte kullanıldıkları adlarla kurdukları ilişki içinde ele alınacaktır.

2.2.2. Sıfat Öbeği

Daha önce de değinildiği gibi sıfat öbekleriyle (SÖ) sözdizimsel olarak iki biçimde karşılaşılmaktadır:

1. Önad sıfat öbekleri
2. Yüklemcil sıfat öbekleri

Önad sıfat öbekleri “*kıskanç insanlar*” örneğinde olduğu gibi niteledikleri addan önce kullanılırlar. Yüklemcil sıfat öbekleri ise “*Bazı insanlar kıskançtır.*” örneğinde olduğu gibi cümlenin yüklemine yer alırlar (Turan, 2012: 164).

Önad sıfatları, derecelendirilemeyen ya da *mutlak (absolute)* ve derecelendirilebilen ya da *göreceli (relative)* sıfatlar olarak ele alınmaktadır (McNally ve Kennedy, 2005). Bu bağlamda; *uzun-kısa, pahalı-ucuz, büyük-küçük* gibi sıfatlar derecelendirilebilir ve *bağlam bağımlı (context-dependent)*, *düz-yuvarlak, açık-kapalı, evli-bekâr* gibi sıfatlar ise derecelendirilemeyen ve *bağlamdan bağımsız (non context-dependent)* olarak adlandırılmaktadır (McNally ve Kennedy, 2005; Kennedy, 1998). McNally ve Kennedy, mutlak ve göreceli sıfatlar arasındaki ayrımı İngilizcedeki *very* ve *completely* niteleyicileri (modifiers) ile örneklendirmiştir (McNally ve Kennedy, 2005):

- (1) a. a very big house
b. *completely big house

Göreceli sıfatlardan olan *büyük* sıfatının örnek (1b)'deki *completely* niteleyicisi ile birleşiminde sınırlılıklar olduğuna, söz konusu sıfatın *very* gibi bir niteleyiciyle kullanılabileceğine değinmiştir.

Benzer durumla Türkçede de karşılaşılmaktadır:

- (2) a. Bu ev çok büyük.
b. *Bu kadın çok evli.

Nesneler bazı durumlarda *uzun-kısa*, *yuvarlak-düz* olarak işaretlenememektedir. Bu durum *kitap* sözcüğü ile örneklendirilebilir. *Kitap* sözcüğü nesnenin özellikleri bağlamında yaklaşık olarak bir değer ortaya koymasından dolayı bağlam bağımlı özelliğiyle ele alınmıştır (Hamann 1991'den aktaran: Çıkrıkçı, 2008). Bu bağlamda, Çıkrıkçı'nın (2008) mutlak yani derecelendirilemeyen sıfat sınıfı içinde ele aldığı *evli* sıfatı bağlam bağımlı olarak açıklanmaktadır. Bu nedenle, örnek (2b)'deki cümlede de görüldüğü gibi *çok* gibi bir niteleyiciyle sınırlı birleşim özelliği sergilemektedir.

Sıfat ve ad birlikteliğiyle oluşan sözcük birleşimlerinde bazı durumlarda adı niteleyen sıfat; derecelendirilebilir olma özelliğini yitirmekte, bazı durumlarda ise derecelendirilebilir olma özelliğini ve dilbilgisel kimliğini korumaktadır. Bu durum, İngilizcedeki "*blackbird*" ve "*black bird*" örnekleri ile açıklamıştır. "*blackbird*" örneği özel bir kuş türüne yönelik bir gönderge almaktadır. Ancak "*black bird*" örneği

ise tek bir gönderge almamakta; rengi siyah olan herhangi bir kuş anlamında kullanılmaktadır. Bu durum, İngilizceden başka bir örnek ile white house ve White House arasındaki fark ile açıklanmaya çalışılmıştır. İlk örnek olan white house örneği içinde yaşanan ve rengi beyaz olan herhangi bir ev anlamında kullanılırken ikinci örnek olan White House örneği ise bir devlet kurumu anlamıyla tek bir gönderge almaktadır (Baker, 2005).

Türkçe üzerine yapılan çalışmalarda bu durum “*kara ağaç*” ve “*karaağaç*” örnekleri ile açıklamıştır. “*kara ağaç*”ın “rengi kara olan herhangi bir ağaç” olarak tanımlanabilecek bir sıfat öbeği olduğuna, “*karaağaç*”ın ise “renk bakımından diğer ağaçlardan farksız bir ağaç türü” olduğuna değinilmiştir (Turan, 2012: 74).

Blackbird ve *karaağaç* örneklerindeki dilsel birimler dilbilgisel kimliklerini yitirmişlerdir ve her iki sözcüğün de tek bir göndergesi bulunmaktadır. “*Black bird*” ve “*kara ağaç*” sözcük birlikteliklerinde ise dilsel birimler dilbilgisel kimliklerini kaybetmemişlerdir ve tek bir gönderge almışlardır. Bu açıklamalar bağlamında, *karaağaç* ve *blackbird* örneklerinin sözcük birleşiminden eşdizimli bir yapıya dönüştüğü sonucuna ulaşılabilmektedir.

Çalışmanın veri tabanını oluşturan boyut sıfatları ve ad birleşimi sonucunda oluşan sözcük birliktelikleri incelendiğinde benzer durumla sınırlı sayıda da olsa karşılaşmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgular ışığında, bu konuya ilişkin açıklamalara “Bulgular” bölümünde ayrıntılı biçimde yer verilecektir.

Sıfat ve ad birlikteliğiyle oluşan sözcük birleşimlerinden bazılarının eşdizimli bir yapıya dönüşmesi nedeniyle, eşdizimlilik kavramının açıklanması ve bu bölümde alanyazında eşdizimlilik üzerine yapılan tanımlamalara ve çalışmalara yer verilmesi yerinde olacaktır.

2.3. Eşdizimlilik Kavramı ve Eşdizimli Sözcüklerin Sınıflandırılması

Yabancı dil ya da ikinci dil edinimi sürecinde en önemli hedeflerden biri sözcük öğretimi ve edinimidir. Sözcük öğretimi ve edinimi süreçleri, sözcüklerin sadece temel anlamları ile sınırlandırılmamalıdır. Bir sözcüğün anlamını bilmenin o sözcüğün kendi anlamı dışında eşdizimsel görünüm sergilediği diğer dilsel birimlerin de anlamını bilmeyi gerektirdiğine değinen Kim'in (2009) ileri sürdüğü gibi eşdizimlilik kavramı; yabancı dil ya da ikinci dil öğretimi sürecinde sözcük öğretimi ve edinimine ilişkin önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eşdizimlilik kavramını, dilde belirli bir kullanım sıklığına sahip olmak şartıyla dilsel birimlerin belli bir aralık içerisindeki birlikte kullanımları olarak tanımlayan Bahumaid (2006), buna örnek olarak *lean* (yağsız) sıfatının *meat* (et) adı ile *heavy* (yoğun) sıfatının ise *rain*, *meal*, *traffic* and *smoker* gibi adlarla eşdizimsel görünüm sergilediğine değinmiştir.

1950'li yıllara dayanan (McIntosh, 1961; Halliday, 1976; Sinclair, 1966; Cruse, 1986; Mitchell, 1971), günümüzde de devam eden eşdizimlilik çalışmaları üç temel yaklaşım üzerine odaklanmıştır: *Sözlüksel birleşim yaklaşımı* (the *lexical composition trend*), *anlambilimsel yaklaşım* (semantic trend), *dilbilgisel yaklaşım* (structural trend).

Sözlüksel birleşim yaklaşımında eşdizimlilik; isim, sıfat, eylem ve zarf gibi belirli dilsel yapıları içeren (Benson, 1989), sözcüğün anlamının sözlüksel birleşenlerin anlamından oluştuğu sözcük öbekleri olarak tanımlanmaktadır. Anlambilimsel yaklaşım eşdizimliliği, sözlüksel birleşimlerin anlambilimsel

özelliklerine dayanarak; dilbilgisel yaklaşım ise sözlüksel bileşenleri dilbilgisel yapılar ile açıklamaya çalışmaktadır.

2.3.1. Sözlüksel Birleşim Yaklaşımı

Bu yaklaşımda, bir sözcüğün anlamının birlikte kullanılacağı adlarla belirleneceği görüşü hâkimdir. Sözlük anlamının *dizisel düzlemde (paradigmatic)* değil, dil göstergelerinin kendinden önceki ve sonraki diğer dil göstergeleriyle kurduğu ilişkinin ön planda olduğu (Kıran, 2002) *dizimsel düzlemde (syntagmatic)* değerlendirilmesi gerekliliği görüşü savunulmaktadır. Bazı kaynaklarda *istatistik temelli yaklaşım (statistically oriented approach)* ya da *sıklık temelli yaklaşım (frequency-based approach)* olarak da değinilen sözlüksel yaklaşımda belli bir dizimde, belli bir aralıkta birlikte kullanımlar arasındaki sıklık dağılımının ortaya çıkarıldığı düşünülmektedir (Özkan, 2007). Sözlüksel eşdizim yaklaşımının öncüsü olarak adlandırılan ve sözcüğün anlamını sözlüksel yaklaşım bağlamında ele alan ilk dilbilimci olan Firth (1957), eşdizimliliği *anlamın üst değeri (mode of meaning)* olarak tanımlamış (Milkov, 2000); sözlüksel anlamda dört aşamaya değinmiştir: *dizisel düzlem (orthographic level)*, *sesbilimsel düzlem (phonological level)*, *dilbilgisel düzlem (grammatical level)*, *eşdizimsel düzlem*. Bu dört aşamayı İngilizce “peer” sözcüğüyle açıklayan Firth (1957); “peer” sözcüğünün dizisel düzlemde, aynı işlevi yüklenen eşdeğer göstergelerinden olan “pier” sözcüğüyle arasında değişimin, farklılığın söz konusu olduğuna, sesbilimsel düzlemde ilgili sözcüğün ses özelliklerinin belirlendiğine, dilbilgisel düzlemde “peer” sözcüğünün ad ya da eylem

olarak kullanıldığına değinmiştir. Eşdizimsel düzlemde ise “*peer*” sözcüğünün anlamının birlikte kullanıldığı “*group*” sözcüğüyle ortaya çıkacağını vurgulamıştır (Gitsaki, 1996).

Bir sözcüğün eşdizimsel görünümünü o sözcüğün sıklıkla birliktelik gösterdiği başka sözcüklerle kurduğu yapılar olarak açıklayan Firth konuyla ilgili olarak *eşek* (*ass*) örneğini vermiştir. Bu sözcüğün İngilizcede, *ahmak* (*silly*), *inatçı* (*obstinate*), *aptal* (*stupid*) ve *korkunç-berbat* (*awful*) sözcükleriyle sıkça kullanıldığını belirtmiş, *eşek* sözcüğünü eşdizim görünümleri ile ele almaya çalışmıştır.

Firth’ün sözlüksel birleşim yaklaşımını benimseyen diğer dilbilimci Halliday (1966), eşdizimli bir sözcüğün, birlikte olabileceği diğer sözcüklerle kurduğu dizimsel ilişkileri gruplar olarak nitelendirmiş, bunu da *tartışma* (*argument*) ve *sert* (*strong*) dilsel birimleriyle örneklendirmiştir. Halliday, *tartışmadaki sertlik*, *tartışma sertleşti*, *sert tartışma* gibi sıkça birlikte görülen sözcük öbeklerini sıralayarak, sert ve sert ile ilişkili diğer yapıların tartışma ile bir eşdizimsel görünüm sergilediği üzerinde durmuştur. Firth’ün sözlüksel birleşim yaklaşımını benimseyen diğer dilbilimci Sinclair (1966), *raslantısal* (*casual*) ve *belirgin* (*significant*) eşdizimlilik arasında ayırım yaparak her dilsel birimin eşdizimli görünüm sergileyebileceğini ileri sürmüştür.

Benson (1997), eşdizimli sözlükler üzerine yaptığı çalışmalarda dil edinim sürecinde eşdizimli yapıların önemini sıklıkla vurgulamış; bu çalışmanın da araştırma konusu olan sıfat+ad birlikteliğine dayanan eşdizimsel görünümleri de içine alan altı eşdizim kategorisine değinmiştir (Benson vd., 1986; Benson ve Benson, 1993):

- Eylem+Ad: inflict a wound (*yara açmak*)

- Sıfat+Ad: a crushing defeat (*büyük yenilgi*)
- Ad+Eylem: storms rage (*fırtına gibi öfkelenmek*)
- Ad+Ad: a world capital (*finans başkenti*)
- Belirteç+Sıfat: deeply absorbed (*derinlere dalmış*),
- Eylem+Belirteç: appreciate sincerely (*değerini içtenlikler bilmek*)

Eşdizimlilik üzerine yapılan birçok çalışmada ortaya çıkan sonuç, yabancı dil ya da ikinci dil öğrencilerinin sözlüksel eşdizimleri, dilbilgisel eşdizimlere kıyasla daha kolay öğrendikleri yönündedir (Newman, 1988; Aghbar, 1990; Bahns and Eldaw, 1993; Al-Zahrani, 1998).

Son zamanlarda, dilbilimsel yaklaşım temel alınarak Türkçe üzerine yapılan eşdizimlilik çalışmaları artmıştır. Eşdizimlilik kavramının dil öğretimi sürecinde önemine sıklıkla değinilen bu çalışmalarda da sözlüksel eşdizimliliklerin dilbilgisel eşdizimlere kıyasla daha kolay öğrenilebileceği görüşü desteklenmektedir (bkz. Ayabakan, 2015; Kurtoğlu, 2015).

2.3.2. Anlambilimsel Yaklaşım

“Bir sözcük, bir anlam” ifadesiyle dilin anlambilimsel özelliğinin önemine dikkat çeken Robins (1967: 21), sözlüksel birimlerin anlamının tek başına var olmayacağını, birlikte kullanıldıkları sözlüksel birimlere göre değişebileceğini vurgulamıştır. Bazı kaynaklarda *anlam temelli yaklaşım (significance oriented*

approach) olarak adlandırılan anlambilimsel yaklaşımda dilsel birim birlikteliklerinin, birtakım ölçütlerin bir araya gelmesi sonucunda ortaya çıktığı düşünülmektedir (Özkan, 2007). Sözcük bilgisinin sözcüğün kendi anlamı ile sınırlandırılmayacağını, sözcüğün eşdizimsel görünüm sergilediği diğer sözcüklerin de anlamlarının bilinmesi gerekliliğine değinerek yabancı dil ya da ikinci dil edinimi süreçlerinde eşdizimli yapıların önemine değinen Ur (1996: 60), benzer bir biçimde sözlüksel birimlerin anlamlarının birlikte kullanıldıkları birimlere göre farklılaşabileceğini ileri sürmüştür.

Anlambilimsel yaklaşımda; belirli bir sıklıkla bir araya gelen sözlüksel birimleri temel alan sözlüksel yaklaşımdan farklı olarak, eşdizimsel görünüm sergileyen sözlüksel birimlerin neden belirli sözlüksel birimlerle bir araya geldiği üzerinde durulmaktadır. Sözlüksel birimlerin anlambilimsel özelliklerinin eşdizimsellik bağlamında ayırt edici olduğuna değinen Decarrico (2001) gibi, eşdizimlilik kavramını bu yönüyle ele alan Lehrer (1974), İngilizcede *blond* (*sarışın*) sözcüğünün sadece *hair* (*saç*) sözcüğü ile eşdizimsel görünüm sergilediğine ancak ilgili sözcüğün *car* (*araba*) sözcüğü ile eşdizimsel ilişkisi olmadığına değinmiştir.

Sinclair'ın (1966) da değindiği raslantısal eşdizimliliğin açıklanabilmesi bağlamında anlambilimsel yaklaşım yetersiz kalmıştır. *Eşdizimsel sınırlılıklar* adlandırmasıyla bir sözcüğün sergilediği eşdizimsel görünümünün o sözcüğün anlamının belirlenmesinde önemli bir role sahip olduğunu belirten Cruse (1986), İngilizce *grill* ve *toast* sözcüklerinin anlambilimsel özelliklerinden dolayı farklı sözlüksel birimlerle bir araya geldiklerine değinerek uzlaşım salarak kabul edilmiş birlikteliklerin (*grill meat-toast bread*) istisnai durumlar ortaya çıkardığına değinmiştir.

Eşdizimsel ilişki içindeki iki birimin anlambilimsel özelliklerinin söz konusu birimlerin bir araya gelmesinde rol oynadığı görüşünü savunan Katz ve Fodor (1963), bu durumu açıklamak için İngilizcede *kill* (*öldürmek*) sözcüğünün sadece kavramsal çerçevede (+canlı) anlambilimsel özelliğe sahip sözlüksel birimlerle eşdizimli olabileceğini, sözlüksel birimlerin anlambilimsel özellikleri bağlamında ele alınması gerektiğini vurgulamıştır (bkz. Katz ve Fodor, 1963).

2.3.3. Dilbilgisel Yaklaşım

Eşdizimli yapıların sözdizimsel özelliklerine göre ele alınması gerekliliği görüşünün savunulduğu dilbilgisel yaklaşımda, eşdizimli yapılar ad, sıfat, eylem, ilgeç, mastar gibi dilbilgisel yapılar bağlamında ele alınmaktadır (Shokouhi ve Mirsalari, 2010). BBI Combinatory Dictionary of English sözlüğünde hem sözlüksel eşdizimlere hem de dilbilgisel eşdizimlere yer veren Benson (1986), eşdizimli yapıların oluşumunda hem sözcüğün hem de dilbilgisel yapıların önemini vurgulamış, ikinci dil ya da yabancı dil öğrenimi süreçlerinde dilbilgisel eşdizimlilerin sözlüksel eşdizimlere kıyasla daha zor edinildiğinden söz etmiştir.

Eşdizimlilik kavramının sadece sözlüksel ve anlambilimsel düzlemde ele alınmasının eşdizimlilik üzerine yapılan çalışma sonuçları bağlamında yetersiz kalacağına değinen Alsakran (2011), sözlük birimlerin dilbilgisel açıdan ele alınmasının eşdizim kavramının daha geniş çerçevede araştırılmasına katkı sağlayacağını ileri sürmüştür.

Eşdizim kavramını farklı açılardan ele alan üç temel yaklaşım bağlamında eşdizimliliğin dizimsel temelli mi yoksa anlamsal temelli mi olduğu; belirli bir bütüncede sadece bir kez rastlanılan fakat dil kullanıcısınınca bir söz dizisi olarak algılanabilen dilsel birim birleşimlerinin eşdizimli olarak listelenmiş bir söz dizisi oluşturup oluşturmayacağı; sözcükler arasındaki bağlantının değişebilirliğine bağlı olarak eşdizimli olabilmelerinin derecesinde bir değişim olup olmayacağı eşdizimli yapılar üzerine yürütülen çalışmalarda temel sorulardır (Kennedy, 1998'den aktaran: Özkan, 2010).

2.3.4. Alanyazındaki Eşdizim Tanımlamaları

Geçmişten günümüze yukarıda değinilen üç yaklaşım bağlamında ele alınan, bazı kaynaklarda da (Benson vd. 1997) sözlüksel ve dilbilgisel olarak iki temel gruba ayrılan eşdizim kavramı birçok dilbilimcinin araştırma nesnesi olmuştur.

Eşdizimlilik konusunu dizisel ve dizimsel düzlemde ele alan Kıran (2002), Türkçede *ekmek kesmek* sözcük öbeğini eşdizimli yapılara örnek olarak göstermiştir. *Ekmek* dilsel birimi dizimsel düzlemde *kesmek*, *doğramak*, *dilimlemek* eylemleriyle yan yana gelebilmektedir. Dizisel düzlemde söz konusu eylemler seçmeli bir biçimde kullanılırken, *ekmek* sözcüğünden farklı olarak *börek* sözcüğü yalnızca *kesmek* ve *dilimlemek* eylemleri ile birlikte kullanılabilir.

Aksan (1999)'da “birliktelik”, Vardar (2002)'de “eşdizimlilik” olarak tanımlanan *collocation* terimi; *konuşma yapmak* örneğinde olduğu gibi sözdizimsel düzlemde iki dilsel birimin yan yana gelmesiyle ortaya çıkan görünüm (Martin

2008); dile yerleşmiş ve kabul görmüş birden fazla dilsel biriminin birbiri ardına ya da ayrı dizimlerde kullanılması (Delisle, 1999); sözlükbirimlerin anlamsal ya da dilsel birimlerin birleşiminden kaynaklanan ve kullanım sıklığına bağlı olarak sözlükbirimsel özellik taşıyabilen söz birliktelikleri (Sterkenburg, 2003) ve sözdizimsel olarak dilsel birimlerin içeriksel birleşimi (Hartmann, 1998; Malmkjær, 2001) tanımları gibi, alanyazında çok çeşitli tanımlamalar bulunmaktadır. Martin'in (2008) eşdizimli yapıların iki dilsel birimden oluştuğuna ilişkin tanımı ise eşdizimlilikle ilgili yaygın bir şekilde kabul gören bir tanımdır.

Eşdizimliliğin dilde belirli bir kullanım sıklığına sahip olmak şartıyla sözcüklerin belli bir aralık içerisindeki birliktelikleri şeklinde açıklaması ise alanyazında sıklıkla karşılaşılan bir tanımlamadır (Piltner, 2008) .

Sinclair (1966) gibi Hoey'de (1991) raslantısal ve belirgin eşdizimlilik arasında ayırım yapmıştır. Hoey (1991), dilsel birimlerin metinsel bağlamda diğer dilsel birimlerle sıklıkla birlikte kullanımını eşdizimlilik olarak tanımlamış, sergilenen eşdizimsel görünümün de raslantısal olmadığına değinmiştir.

Eşdizimlilikle ilgili birçok araştırmada eşdizimli yapılar ve deyimler arasında bir ayırıştırma yapılmış, söz konusu çalışmalarda deyimlerin kendilerini oluşturan sözcüklerin kalıplaşmış olduğu ve anlamsal özellikleriyle eşdizimli yapılardan farklılık gösterdiği ileri sürülmüştür (Nesselhauf, 2005; Ayabakan, 2015; Kurtoğlu, 2015). Deyimler ve eşdizimli yapıları birbirinden ayıran diğer bir çalışmada deyimlerdeki sözcüklerin başka bir sözcükle değiştirilemeyeceği, deyimleri oluşturan sözcüklerin kalıplaşmış sözcükler olduğu ve eşdizimli yapılarda deyimlerdeki gibi bir

kalıplaşma olmadığı vurgulanmış; bu özelliğiyle de deyimler eşdizimli yapılardan ayrı tutulmuştur (Mitchell 1971).

Deyimler tek bir anlamsal yapıda olan sözcük birleşimleridir. Eşdizimliler ise sözlüksel birimlerin sıklıkla birlikte kullanıldığı yapılardır. Bir sözcüğün anlamının belirlenebilmesi için o sözcüğün birlikte kullanıldığı adların önemi yadsınamayacak kadar büyüktür (Cruse, 1986).

Yukarıdaki açıklamalar bağlamında deyimleri ve eşdizimli yapıları ayrı tutan bir diğer dilbilimci Mel'çuk (1998) eşdizimli yapıları 4 ayrı grupta ele almıştır:

1. Bir ad ve yardımcı eylem birleşimiyle oluşan eşdizimler: *telefon etmek, duş almak, adım atmak, teşekkür etmek*
2. Bağımlı bir sözcüğü barındıran eşdizimler: *yoğun bakım*
3. Yakın anlamlı diğer sözcüklerin yerine kullanılmadığı eşdizimler: *ağır uyku-yoğun uyku değil*
4. Karşılanan kavramla ilgili önemli bir öğeyi ifade eden bir sözcüğü barındıran eşdizimler: *artezyen kuyusu (artesian well), at kişnemeleri (the horse neighs)*

Bosque'nun (2011) ise eşdizimli yapıları 5 ayrı gruba ayırdığı belirtilmektedir (Bosque (2011)'den aktaran: Almeda, 2011):

1. Bir ad ve bir yardımcı eylem birlikteliğine dayalı eşdizimler
2. Bir belirteç ve eylem birlikteliğine dayalı eşdizimler
3. Bir belirteç ve sıfat birlikteliğine dayalı eşdizimler

4. Tamlamaların oluşturduğu eşdizimler

5. Sıfat ve addan oluşan eşdizimler

Eşdizimlilikle ilgili yapılan araştırmalarda eşdizimli yapılar dilbilgisi kurallarına uygun olarak şekillenmiş, sıklıkla birlikte görülen dilsel birimler olarak tanımlanmakta, deyimler eşdizimli yapıların alt grubu olarak değerlendirilmekte, sözcüğün anlamına, eşdizimli yapıları oluşturan sözcüklerin tek tek anlamlarıyla değil bir bütün olarak değerlendirilmesi sonucunda erişilebileceği ileri sürülmektedir (Kjellmer, 1994).

Eşdizimli yapılar sözcük birleşimleri olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda, alanyazında iki tür sözcük birleşimine değinilmiştir: Bunlardan ilki *geçmiş olsun* rneğindeki gibi kalıp sözlerin örnek olarak gösterilebileceği edimsel işlevi olan birleşimler, diğeri ise sözdizimsel işlev temelli ele alınan eşdizimli sözcüklerdir. Eşdizimli yapılar deyimlerden olduğu gibi kalıp sözlerden de ayrı tutulmuştur (Cowie, 1994; Lewis, 2002).

Sözdizimsel işlevi olan sözcük birleşimleri arasında ayırım yapabilmek için iki ölçütten söz etmek gerekmektedir: Bunlardan ilki *saydamlık* lt, diğeri ise *değiştirilebilirlik* ltdr. Saydamlık lt eşdizimli yapıyı oluşturan sözlüksel birimlerin her birinin ya da birleşimin tamamının gerçek anlamında kullanılıp kullanılmadığıyla ilgilidir. Değiştirilebilirlik lt ise eşdizimi oluşturan dilsel birimlerin başka bir sözcükle yer değiştirebilip değiştiremeyeceğiyle ilgilidir (Cowie, 1994).

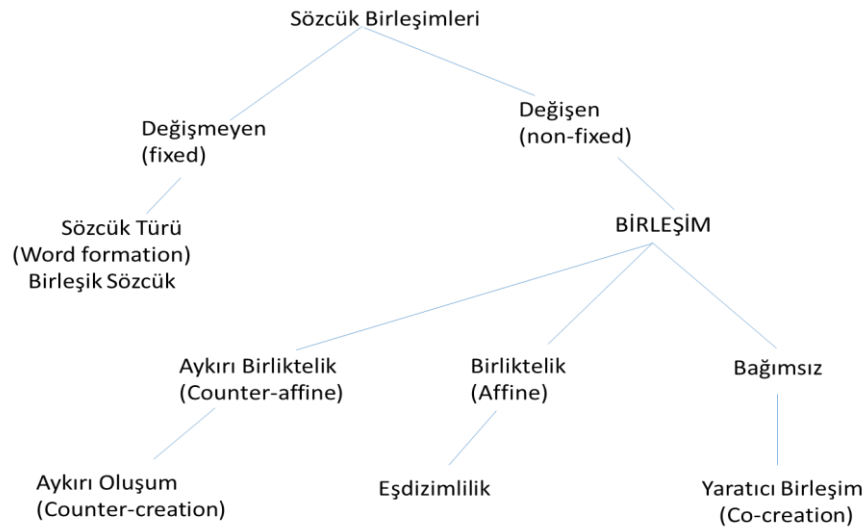
Eşdizimli sözcüklerin diğer dilsel ögelerden ayırt edilebilmesi için nedensizlik ölçütüne değinen Hausmann (1991), eşdizimlilik kavramını sıfatların sergilediği

eşdizimsel görünümle bağlamında ele almış ve çalışmalarını bu konuda özelleştirmiş, sözlüksel birimlerin birlikte kullanılmasında anlamı temel almıştır.

Alanyazında, eşdizimlilik kavramı sergiledikleri görünümle bağlamında, hem sözlükbilimsel hem anlambilimsel hem de dilbilgisel özellikleri açısından ele alınmış ve tanımlanmıştır.

Bu tanımlamalar ve ele alış biçimleri içinde, eşdizimlilik kavramını sözlüksel birimlerin içeriksel birleşimi olarak tanımlayan Hausman (1991), eşdizimsel görünüm sergileyen yapıları *-karanlık gece* örneğinden yola çıkarak- birlikte kullanım bağlamında sınırlılık gösteren dilsel birimlerin bir araya gelmesi olarak ele almış, bu birleşimin de anlambilimsel temelli olduğundan söz etmiştir.

Eşdizimli yapılarda sözlüksel birimlerden birini *tanımlayan (determiner)*, diğerini de *tanımlanan (determined)* olarak adlandıran Hausman (1984)'ün, sözcük birleşimlerine ilişkin sınıflandırması (1984) Şekil 1'de gösterilmektedir:

Şekil 1: Hausmann'ın sözcük birleşimleri sınıflandırması (Hausmann 1984'ten aktaran: Bischof, 2004).

Hausmann (1991), sınırlı birleşim özelliği gösteren ikili sözcük birleşimleri olarak tanımladığı eşdizimlileri kendi içinde 8 kategoriye ayırmıştır (1991):

1. Sıfat ve ad birleşimine dayalı eşdizimsellik
2. Ad (özne durumunda) ve eylem birleşimine dayalı eşdizimsellik
3. Ad (nesne durumunda) ve eylem birleşimine dayalı eşdizimsellik
4. Belirteç ve eylem birleşimine dayalı eşdizimsellik
5. Belirteç ve sıfat birleşimine dayalı eşdizimsellik
6. Ad ve ad birleşimine dayalı eşdizimsellik
7. Eylem, ilgeç ve isim birleşimine dayalı eşdizimsellik
8. Ad, ilgeç ve isim birleşimine dayalı eşdizimsellik

Hausmann (1991), eşdizimliliği *temel birim (basis)* ve *bağımlı birim (collocator)* ayrımına değinerek ele almış ve eşdizimli yapıların anlamının oluşmasında temel birimlerin belirleyici olduğuna değinmiştir.

Şekil 2’de temel birimin eşdizimsel görünüm sergileyebileceği bağımlı birimlerin hangi sözcük türlerinden oluşabileceği gösterilmiştir:

TEMEL BİRİM	BAĞIMLI BİRİM
Ad	Ad, fiil, sıfat
Eylem	Belirteç
Sıfat	Belirteç

Şekil 2: Temel ve bağımlı birim görünümü (Hausmann, 1991)

Eşdizimli yapıların oluşumunda ve anlamlandırılmasında öncelikle temel birimin kuvvetli etkisine değinen Hausmann, Şekil 2’de gösterilen temel birim ve bağımlı birim ilişkisinin iki özelliğine değinmiştir:

1. Eşdizimli yapıları oluşturan sözlüksel birimlerden temel birim görevindeki sözcük; anlamın, eşdizimliliğin oluşmasında ve anlamlandırılmasında belirleyici konumundadır.

2. Eşdizimlileri oluşturan sözlüksel birimlerden biri olan bağımlı birimin (collocator) anlamı temel birimle belirlenmektedir.

Hausmann (1991)’de değinilen iki özellikten biri olan temel birimin belirleyici özelliğini Çıkrıkçı (2008), *okulu asmak* sözcük öbeği ile örneklendirmiş, ilgili eşdizimsel yapının özgül birleşim özelliği olduğuna ve dizimsel düzlemde *asmak* eyleminin sınırlı birleşim özelliği nedeniyle az sayıda sözcük ile yan yana gelebileceğine değinmiştir.

Eşdizimli yapılardaki anlambilimsel bağıllık ilişkisini *küçük ev* sözcük öbeği ile açıklayan Bierwisch (1987), bir ölçü değeri taşıdığı için göreceli sıfat özelliği taşıyan *küçük* sözlüksel birimini bağıntılı birim olarak nitelendirmiştir (Bierwisch 1987’den aktaran: Çıkrıkçı, 2008).

3. BÖLÜM: YÖNTEM

Bu bölümde, çalışmada veri tabanı oluşturma süreci ve veri tabanını çözümleme süreci ayrıntılı biçimde açıklanacaktır.

3.1. Çalışmadaki Sözcük Birleşimlerinin Sınıflandırılması

Bu bölüme kadar ele alınan konular ve yapılan açıklamalar bağlamında bu çalışmada sözcük birleşimlerini oluşturan sözcük kategorileri içinde sıfat+ad birlikteliğine dayanan sözcük birliktelikleri temel alınacaktır.

Sıfat grubu içinde sadece önad sıfatları üzerinde durulacak, sıfat türlerinden sadece boyut sıfatları birlikte kullanıldıkları adlarla kurdukları ilişki içinde ele alınacaktır. Araştırmanın evrenini oluşturan kaynaklar içinde en yüksek temsile sahip olan boyut sıfatları olduğu için çözümlemenin geçerliği ve güvenilirliği açısından analiz birimi olarak boyut sıfatları tercih edilmiştir. Boyut sıfatları çok geniş bir alana yayıldığından bu çalışmada ele alınan boyut sıfatları incelemeler sırasında karşılaşılan boyut sıfatları ile sınırlandırılmıştır.

Büyükçe kadın, uzun kızcağız örneklerinde olduğu gibi sözcük birleşimleri sıfat ve ada eklenen çekimsel biçimbirimler arındırılarak (*büyük kadın, uzun kız* vb.) ele alınmıştır.

Bu çalışmada, boyut sıfatı ve ad birlikteliğine dayanan sözcük birliktelikleri taşıdıkları imgesel ve düzanlamsal değerler bağlamında ele alınacaklardır.

3.2. Veri Tabanı Oluşturma Süreci

Türkçenin yabancı dil olarak ğretimi sürecinde kullanılan ders kitapları dil öğrencilerini belirli bir dilsel yetkinliğe ulaştırmak amacıyla hazırlanmaktadır. Bu nedenle ders kitaplarının dildeki güncel ve yaygın sözcük birleşimlerini içerdiği varsayılmaktadır. Ana dili konuşucularına yönelik hazırlanmış kitaplarda ise dilde *yaratıcılık* (creativity) ilkesi bağlamında anlık oluşum olarak da adlandırılabilircek çok sayıda sözcük birleşimiyle karşılaşılma olasılığı bulunmaktadır (bzk. Kurtoğlu, 2015).

Bu açıklamalar bağlamında, boyut sıfatı ve ad birlikteliklerine ilişkin en güncel ve yaygın görünümlerin dilin yaratıcılık özelliğinin ve şiirsel işlevinin inceliklerinin sergilendiği deyim ve atasözleri (Uzun, 1991), ykler; hem ana dili hem de yabancı dil konuşucularına yönelik hazırlanmış Türkçe kitapları aracılığıyla erişilebileceği varsayılmıştır.

Bu çalışmada veri toplama yöntemi olarak nitel araştırma yöntemlerinden belgesel tarama yöntemi kullanılmıştır. Karasar (2012), iki ayrı amaçla belgesel tarama yapılabilirceğine değinmiş; bunları genel tarama ve içerik zmlemesi olmak üzere iki ayrı başlık altında ele almış; bir metnin, kitabın, belgenin, belli özelliklerini sayısallaştırarak belirleme amacı ile yapılan taramaları içerik analizi olarak adlandırmıştır. Bu bağlamda, çalışmamızda hem yabancı dil hem de ana dili konuşucularına yönelik olarak hazırlanmış kitaplar taranarak içerik analizi yapılmıştır. Analiz birimi olarak sözcük türlerinden boyut sıfatları ve boyut sıfatlarının birlikte kullanıldıkları adlar ele alınmıştır.

Yapılan incelemeler sırasında, önad sıfat grubu içinde olan sıfat ve ad birlikteliği sonucunda oluşan sözcük birliktelikleri listelenmiştir. Önad sıfatları sadece boyut sıfatları ile sınırlandırılmıştır. İncelemeler sırasında *büyük küçük, kocaman, minik, ufak, ulu, uzun, kısa, yüksek, alçak, dar, geniş, bol, zayıf, şişman, ince, kalın, iri, el kadar, adam boyu, bir karış, orta, derin, bodur* gibi boyut sıfatları ile karşılaşılmıştır. Söz konusu sıfatların boyut sıfatı olarak seçilmesinde -Bölüm 2.2.1’de de değinildiği gibi- Givon (2001), Dixon (1982), Aarts (1976)’ın yapmış olduğu sıfat sınıflandırmaları temel alınmıştır.

Bu çalışmada ele aldığımız sözcük birlikteliklerinde önad sıfatının göndergesini belirleyen ada ait anlamsal özellikler +*soyut* ve -*soyut* anlamsal özelliklerle işaretlenmiştir. Buna ek olarak, birliktelikteki adın sahip olduğu -*canlı*, +*canlı*, +*nesne*, +*uzamsal*, +*insan*, +*bitki*, +*hayvan*, +*eril*, +*dişil*, +*nicelik*, +*boyut*, -*boyut* anlamsal özelliklerine ilişkin işaretlemeler de yapılmıştır.

Çalışmadan elde edilen bulgular değerlendirilirken, sözcük birleşimlerinde önad sıfatlarının göndergesini belirleyen adın +*canlı* gösterme anlamsal özelliği +*bitki*, +*insan*, +*hayvan*, +*eril* ve +*dişil* biçiminde detaylandırılmıştır.

İlgili adın -*canlı* anlam değerine sahip olması durumunda +*nesne* ve +*uzamsal* alt anlamsal özelliklerine ilişkin işaretlemeler yapılmıştır (bkz. Frawley, 2013).

Türkçede sıfatların birlikte kullanıldıkları adlar ile ilgili betimlemeli çalışmalar sayıca çok olsa da dilbilimsel yaklaşım ve modellerle yapılan çalışmaların sayısı oldukça azdır. Çıkrıkçı (2008), boyut sıfatı olan önad sıfatları üzerine yapmış olduğu çalışmasıyla Türkçe üzerine bu konuda ilk tartışmaları sunan araştırmadır. Çıkrıkçı (2008)’de boyut sıfatları birlikte kullanıldıkları adlarla kurdukları ilişki içinde ele

alınırken -en genel tanımlamayla- önad sıfatının birlikte kullanıldığı ada göre göndergesinin -soyut ve +soyut üst kavramları temelinde değer alıp almadığı yönünde bir inceleme gerçekleştirilmiştir. Bizim çalışmamızda da Çıkrıkçı (2008)'e benzer biçimde yukarıda sözü edilen üst kavramsal çerçeveye dayalı bir çözümleme ulamlaması kullanılmıştır.

Daha önce de değinildiği gibi çalışmamızda boyut sıfatları birlikte kullanıldıkları adlarla kurdukları ilişki içinde anlambilimsel özellikleri açısından ele alınacaktır. Söz konusu anlambilimsel ilişkiyi somutlaştırmak yerinde olacaktır. Bazı boyut sıfatları, *geniş salon* sözcük birlikteliğinde de olduğu gibi ölçülebilir ve dolayısıyla ölçüsü değişebilir olma özelliğini taşıyan somut bir ad ile birlikte kullanıldığında doğrudan ölçüye dayalı bir gönderge almakta iken *geniş yürek* örneğinde olduğu gibi bu özelliği taşımayan bir diğer ad ile birlikte kullanıldığında bu kez göndergesi somut anlamda boyuta dayalı bir ölçü göstermekten çıkmakta ve bu nedenle birleşimin tamamı *imgesel* (figurative) bir gönderge almaktadır.

Çalışmada ele alınan sözcük birleşimlerinden bazılarının eşdizimli bir yapıya dönüştüğü örneklerle oldukça sınırlı sayıda olsa da karşılaşmıştır. Sözcük birlikteliğinin aldığı göndergeye göre eşdizimli olduğu varsayılan örneklerin Mersin Üniversitesi tarafından geliştirilen Türkçe Ulusal Derlemindeki sıklık değerleri kullanılarak eşdizimli olduğu sonucuna varılmıştır. İncelemeler sırasında sınırlı sayıda karşılaşılan bu tür örneklere ilişkin açıklamalara “Bulgular” bölümünde yer verilmiştir.

3.3. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini yabancı dil öğretimi sürecinde kullanılan Türkçe ders kitapları ve ana dili konuşucularına yönelik hazırlanmış olan atasözleri ve deyimler sözlüğü, öykü antoloji kitabı oluşturmaktadır.

Yabancı dil öğretim sürecinde kullanılan ders kitapları dil öğrencilerinin hedef dildeki yetkinliğini geliştirmek, dilin doğasına karşı bir farkındalık oluşturmak amaçlarıyla hazırlanmaktadır (Kurtoğlu, 2015). Bu amaçlar çerçevesinde “Avrupa Dilleri Ortak Çerçeve Metni”nde belirtilen ölçütler bağlamında uzun yılları kapsayan deneyim ve bilgi birikimi temel alınarak hazırlanan, Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi sürecinde kullanılan iki önemli kaynak olan Yunus Emre Enstitüsü tarafından geliştirilen Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti (Barın ve diğ., 2015) ve Ankara Üniversitesi Türkçe ve Yabancı Dil Uygulama ve Araştırma Merkezi (TÖMER) tarafından geliştirilen Yeni Hitit Türkçe Öğretim Seti (Uzun, 2012); dilin yaratıcılık özelliğine ilişkin örneklerle yüksek oranda karşılaşılma olasılığı nedeniyle atasözleri ve deyimler sözlüğü (Aksoy, 1993); ve Tanzimattan Günümüze Türk Öykü Antolojisi (Ercan ve Nayır, 2008) kitapları örneklem olarak seçilmiştir.

4. BÖLÜM: BULGULAR

Bu bölümde tezin beş araştırma sorusu (bkz. Bölüm 1.5) bağlamında ulaşılan bulgulara yer verilecektir. Söz konusu bulgulara ilişkin değerlendirme gerekçeleriyle sunulmaya çalışılacaktır.

Tablo (2)'de, bu çalışmanın veri tabanında yer alan boyut sıfatlarının birlikte kullanıldıkları adların –soyut ve +soyut anlam özelliklerinin dağılımı gösterilmektedir.

Tablo 2. Sözcük birleşimlerinde adın +soyut/–soyut anlamsal özelliğinin dağılımı

Anlamsal Özellik	Sayı	Oran
-Soyut	735	%56
+Soyut	566	%44

Tablo (2)'de gösterildiği gibi çalışmadan elde edilen bulgular ışığında boyut sıfatı ve ad birlikteliğine dayalı toplam 1301 sözcük birleşiminde adın çoğunlukla –soyut anlamsal özelliğe sahip olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Ancak, +soyut anlam değerine sahip adların da oranı fazladır. Özellikle incelenen atasözleri ve deyimler sözlüklerinde rastlanan sözcük birleşimlerinde birlikteliği oluşturan adın +soyut anlamsal özelliğe sahip olanlarıyla sıklıkla karşılaşmıştır.

Veri tabanındaki örnekler kapsamında boyut sıfatlarının +soyut ve –soyut anlam değerine sahip adlarla birlikteliklerine ilişkin dağılım Tablo (3)'te gösterilmektedir.

Tablo 3. Boyut sıfatlarının –soyut/+soyut değerde adlarla birleşimlerinin dağılımı

Boyut Sıfatı	-soyut	+soyut
büyük	175	246
küçük	184	53
uzun	77	90
kısa	43	43
geniş	35	17
dar	20	7
bol	5	0
ince	45	14
kalın	13	2
yüksek	29	62
alçak	13	2
kocaman	39	6
ufak	13	7
derin	6	8
el kadar	4	0
adam boyu	1	0
ulu	2	1
bodur	2	0
minik	2	0
zayıf	3	0
şişman	2	0

bir karış	1	1
iri	11	1
koca	5	4
orta	5	2

Çalışmadan elde edilen bulgular kapsamında sözcük birleşimlerinde önad sıfatının göndergesini belirleyen ada ait anlamsal özellikler üst kavramsal çerçevede +soyut ve –soyut olarak belirlenirken alt kavramsal çerçevede –canlı, +canlı, +nesne, +uzamsal, +insan, +bitki, +hayvan, +eril, +dişil, +nicelik, +boyut, -boyut ve olarak işaretlenmiştir.

+canlı düzleminde; +bitki, +insan, +hayvan, +eril ve +dişil işaretlemeleri yapılmıştır. –canlı düzleminde ise +nesne işaretlemesi yapılmıştır. Birlikteliği oluşturan adların sahip olduğu bu anlamsal özelliklere ek olarak +uzamsal, +nicelik, +boyut, -boyut işaretlemeleri de yapılmış, derecelendirme değerine sahip olanlar da ayrıca belirtilmiştir.

Çalışmanın veri tabanını oluşturan boyut sıfatları ve ad birlikteliğine dayanan sözcük birleşimlerinde adın, sıfatın göndergesini belirleyen her bir anlamsal özelliğine ilişkin dağılımları örneklerle Tablo (4)’te gösterilmektedir.

Tablo 4. Sözcük birleşimlerinde AD'nin sahip olduğu anlamsal özellikler

Anlamsal özellik	Sözcük Birleşimi Örnekleri
-soyut +nesne	<i>büyük parça/küçük halı/uzun şemsiye</i>
-soyut +canlı +insan	<i>büyük efendi/küçük çocuk/koca adam</i>
-soyut +canlı +insan +dişil	<i>iri kadın/küçük karı/büyük hanım</i>
-soyut +canlı +insan +eril	<i>büyük baba/küçük bey/kocaman adam</i>
-soyut +canlı +hayvan	<i>ince hayvan/kocaman koç/büyük fil</i>
-soyut +canlı +hayvan +eril	<i>kocaman koç</i>
-soyut +canlı +bitki	<i>yüksek ağaç/adam boyu ot/bodur ağaç</i>
-soyut –canlı +nesne +uzamsal	<i>büyük ev/küçük bahçe/uzun nehir</i>
-soyut +boyut	<i>yüksek şelale/kısa boy/kocaman kurdele</i>
+soyut -boyut	<i>büyük olasılık/kısa anı/uzun yolculuk</i>
+soyut +nicelik	<i>yüksek bütçe/büyük çoğunluk/uzun vade</i>

Givon (2001), Dixon (1982), Aarts (1976)'da boyut sıfatları olarak ele alınan *büyük, küçük, uzun, kısa, geniş, dar, ince, kalın, yüksek, alçak, derin, zayıf, şişman* gibi boyut sıfatları ve ad birliktelikleri; bu sözcük birleşimlerini oluşturan sıfatın göndergesini belirleyen adın sahip olduğu anlambilimsel özelliklerinin dağılımı sayısal ifadelerle ve örneklerle gösterilecektir.

Çalışmadan elde edilen bulgular ışığında, bu bölümde yukarıdaki betimlemeler doğrultusunda çalışmanın inceleme nesnesi olan *büyük-küçük, uzun-kısa, zayıf-şişman, dar-geniş, yüksek-alçak, ince-kalın* ve diğer sıfatlar ile yakın anlam ilişkisinde olan *kocaman, ufak, derin, el kadar, adam boyu, ulu, bodur, minik, orta, bir karış* sıfatlarının birlikte kullanıldıkları adlarla sergiledikleri görünüm ve birlikte

kullanıldıkları adların sahip oldukları anlam ayırt edici özellikleri bağlamında nasıl bir görünüm sergiledikleri üzerinde durulacaktır.

Çalışmada ele alınan göreceli sıfatlardan biri olan *büyük* sıfatı ile birlikte kullanılan adlara dayanan görünüm ve ilgili sözcük birlikteliğinde önad sıfatının göndergesini belirleyen ada ait anlamsal özellikler Tablo (5)'te gösterilmektedir.

Tablo 5. *Büyük* sıfatı +ad birlikteliklerinin niteliksel görünümü

Adın Birlikteliğin Niteliğini Belirleyen Anlamsal Özellikleri	Sayı	Örnekler
-soyut +nesne	67	<i>büyük yatak, büyük oyuncak, büyük otomobil, büyük dergi</i>
+canlı +insan	27	<i>büyük kız, büyük adam, büyük oğul, büyük çocuk, büyük teyze</i>
+canlı +insan +dişil	10	<i>büyük hanım, büyük hala, büyük kadın, büyük anne, büyük karı</i>
+canlı +insan +eril	9	<i>büyük efendi, büyük bey, büyük adam, büyük oğul, büyük baba</i>
+canlı +bitki	3	<i>büyük ağaç</i>
+canlı +hayvan	5	<i>büyük deve, büyük fil</i>
-soyut +uzamsal	102	<i>büyük salon, büyük kent, büyük mağaza, büyük şato</i>
-soyut +boyut	179	<i>büyük cam, büyük köprü, büyük ev, büyük dolap, büyük kapı</i>

+soyut -boyut	242	<i>büyük olasılık, büyük yenilgi, büyük mutluluk, büyük amaç, büyük aşk, büyük yemin, büyük ideal, büyük merak, büyük acı</i>
+soyut +nicel	9	<i>büyük çoğunluk, büyük oran, büyük ölçü, büyük pay, büyük oran</i>

Tablo (5)'te de görüldüğü gibi bu çalışmanın veri tabanındaki örnekler kapsamında Türkçede *büyük* sıfatını içeren sözcük birlikteliklerinde sıfatın birlikte kullanıldığı adın +soyut anlam özelliğini yüksek bir oranla sergilediği görülmektedir.

Sahip oldukları anlam ayırt edici özelliklere ek olarak bir diğer ayrıştırma da büyük sıfatı ile oluşan sözcük birliktelikleri ve eşdizimli yapılar arasında yapılabilir.

Veri tabanındaki örnekler değerlendirildiğinde *büyük* sıfatının birlikte kullanıldığı adların kimileri ile ise eşdizimli olduğu saptanmıştır. Daha önce de değinildiği gibi, sözcük birliktelikleri ile eşdizimli örnekleri birbirinden ayıran temel durum birliktelikteki önad sıfatının bağımsız göndergesini koruması (büyük yatak örneğinde olduğu gibi) ya da koruyamaması (büyük baba örneğinde olduğu gibi) ve bunun sonucunda birlikteliğin tek bir gönderge alması ve bunun dildeki karşılığının birlikte kullanım sıklığı ile belirginleşmesi özelliğine dayanmaktadır. Önad sıfatı bağımsız göndergesini koruduğunda (daha/ çok/ en büyük yatak örneğinde olduğu gibi) aynı zamanda derecelenme de alabilmektedir. Çalışmanın veri tabanında *büyük* sıfatına yönelik incelemeler sırasında sınırlı sayıda da olsa eşdizimli örneklerle karşılaşmıştır.

Çalışmanın veri tabanında saptanan toplam 1301 boyut sıfatı ve ad birleşimi örneği içinde 421 örnek *büyük* sıfatını içermektedir. Aşağıda yer alan Tablo (6)'da da

görülebceği gibi bu örneklerin büyük bir çoğunluğu sözcük birleşimi özelliği sergilemektedir.

Tablo 6. *Büyük* sıfatı +ad birlikteliklerinin niteliksel dağılımı

Sıfat	Sözcük Birleşimi		Eşdizim	
büyük	Sayı	Oran	Sayı	Oran
	416	%99	5	%1

Ada bağlı bir ölçü değeri ortaya koymasına bağlamında göreceli bir sıfat olan *büyük* sözcüğu ile birlikte kullanılan *mağaza* sözcüğünün birleşimine bağlı olarak *büyük mağaza* sıfat öbeği oluşmuştur. *Büyük mağaza* sözcük birleşiminde *büyük* sıfatı yerine, yakın anlam ilişkisinde olduğu *kocaman* ve *koca* gibi boyut sıfatlarını getirdiğimizde -dilde *yaratıcılık (creativity)* ilkesi bağlamında değeri farklılığı olsa da- *kocaman mağaza*, *koca mağaza* gibi sıfat öbekleri anlambilimsel açıdan kabul edilebilir öbeklerdir. Söz konusu birleşimlerde *büyük* sıfatının derecelenme alma özelliği kaybolmamıştır ve öbek içinde bağımsız gönderimini korumaktadır. Ancak, bu durumun tersine Tablo (6)'da gösterildiği gibi çalışmanın veri tabanında saptanan 5 adet örnekte -*büyükanne*, *büyükbaba*, *büyükhanım*, *büyükbaş*, *büyükşehir*- geçen *büyük* sözcüğu öbek içinde bağımsız gönderimini koruyamamakta ve bunun yanı sıra derecelenme alma özelliği de sergilememektedir.

Turan (2012) *büyük masa*, *büyük olasılık*, *büyük ev*, *büyük ressam*, *büyük hala* örneklerinde olduğu gibi her iki dilsel birimin dilbilgisel kimliğini koruyarak oluşan sözcük birliktelikleri ve *büyükhanım*, *büyükşehir*, *büyükbaş* örneklerinde olduğu gibi tek bir göndergesi olan yapılar arasındaki farkı “*kara ağaç*” ve “*karaağaç*” örnekleri

ile açıklamışlardır: “*kara ağaç*”ın “renği kara olan herhangi bir ağaç” olarak tanımlanabilecek bir sıfat öbeği olduğuna, “*karaağaç*”ın ise “renk bakımından diğer ağaçlardan farksız bir ağaç türü” olduğuna değinmişlerdir (Turan, 2012: 74).

Bu bağlamda bir değerlendirme yapmak gerekirse, ilk örnek olan *kara ağaç* sıfat öbeğinde de olduğu gibi büyük sıfatının *bina*, *zevk*, *beğeni*, *tehdit*, *fırtına* adlarıyla birliktelikleri sonucunda oluşan *büyük bina*, *büyük zevk*, *büyük beğeni*, *büyük tehdit*, *büyük fırtına* sıfat öbeklerindeki *büyük* sözcüğünün, önad durumunda olan sıfat konumunu korumakta olduğu ve dilbilgisel işlevini yitirmediği sonucuna ulaşılmaktadır.

“*Büyük bina*” sıfat öbeğinde geçen büyük sözcüğü “boyutu benzerlerinden fazla olan” biçiminde tanımlanmaktadır (TDK, 2015). Bu bağlamda bir sınıflandırma yapmak gerekirse ilgili sıfat öbeği derecelendirilebilir. Bir başka deyişle; *büyük bina* sıfat öbeği *kocaman bina*, *koca bina* ve *büyük* sıfatının karşıt anlam ilişkisinde olduğu küçük sıfatıyla birleşimi sonucu *küçük bina* biçiminde derecelendirilebilir. *büyük* sıfatının söz konusu adlarla birliktelikleri sonucunda derecelendirilebilir olma özelliğini korumuş olması bu sözcük birlikteliklerinin tek bir göndergesi olmadığının da bir göstergesidir. Ancak *büyükanne* bileşiği için böyle bir durum söz konusu değildir. TDK güncel sözlükte “nine” olarak tanımlanan *büyükanne* sözcüğünü oluşturan dilsel yapılardan biri olan *büyük* sıfatı, *büyük bina* örneğinde olduğu gibi, derecelendirilebilir ve niteleyen olma özelliğini yitirdiği için **kocamananne*, **kocaanne*, **küçükanne* olarak değiştirildiğinde tek bir göndereni işaret etmemektedir. Bu açıklamalar çerçevesinde göndergesi tek olan *büyükanne* bileşiği *büyükbaba*, *büyükhanım*, *büyükbaş*, *büyükşehir* bileşiklerinde de olduğu gibi sıfat öbeği sözcük grubundan eşdizimli bir yapıya dönüşmüştür. Aksan ve diğ. (2012) derlemlerin

eşdizimli yapıların saptanması sürecindeki önemine değinmiştir. Mersin Üniversitesi tarafından yürütülen Türkçe Ulusal Derlemi çalışmasından elde edilen bulgular ışığında, bir milyon sözcükteki 3.55 sıklık değeriyle *büyükanne*, 2.27 sıklık değeriyle *büyükbaba*, 1.41 sıklık değeriyle *büyükhanım*, 2.14 sıklık değeriyle *büyükbaş*, 27.71 sıklık değeriyle *büyükşehir* birlikteliklerinin eşdizimli yapılar olduğu sonucuna ulaşılabilir (TUD, 2015).

Ada bağlı bir ölçü değeri ortaya koyması bağlamında göreceli bir sıfat olan *büyük* sözcüğüyle oluşan sıfat+ad birlikteliklerinde, adın sahip olduğu anlambilimsel özelliğe göre *büyük* sıfatının boyutsal değerinde, dolayısıyla anlamsal içeriğinde de farklılıklar olmaktadır. *Büyük* sözcüğüyle oluşan sıfat+ad sözcük birleşimine dayanan iki sıfat öbeğine ilişkin örnekler aşağıda sunulmuştur:

- (3) a. büyük dağ
- b. büyük yenilgi

(3)'te yer alan örneklerin her biri derecelendirilebilir olma özelliğini korumaktadır. Bu iki örneği ayırtıran husus, öbeği oluşturan adların anlambilimsel özellikleri bağlamında sahip oldukları anlam ayırt edici özellikleridir. (3a)'daki *büyük dağ* sıfat öbeğinde büyük sıfatı, +boyut düzleminde işaretlenen *dağ* adıyla birlikte kullanılmıştır. Bu bağlamda, büyük sıfatı +boyut özelliğiyle dilbilgisel kimliğini ve anlamsal özelliğini korumuştur. Bir başka deyişle, *düzanlamsal* (denotative) özelliğini yitirmemiştir. (3b)'deki *büyük yenilgi* sıfat öbeği ise *büyük dağ* sıfat öbeğinden farklı bir ulamsal görünüm sergilemektedir. *Büyük yenilgi* sıfat öbeğinde *yenilgi* adı –boyut düzleminde işaretlenmiştir. Bu nedenle, *büyük* ve *yenilgi* sözcüklerinin birleşimiyle

oluşan sıfat öbeği ölçü değerini ve boyutsal özelliğini yitirmiştir. Bunun sonucu olarak da büyük yenilgi sıfat öbeği düzanlamından uzaklaşarak *imgesel* (figurative) bir anlam değeri kazanmıştır.

Yukarıdaki açıklamalar doğrultusunda çalışmada incelenen sıfat çiftleri arasında *büyük* sıfatıyla oluşan sıfat öbeklerinin sadece +boyut/-boyut düzlemindeki dağılımı Tablo (7)'de gösterilmektedir.

Tablo 7. *Büyük* sıfatıyla oluşan sözcük birlikteliklerinin +boyut/-boyut düzlemindeki dağılımı

Sıfat	-boyut		+boyut	
büyük	Sayı	Oran	Sayı	Oran
	242	%57	179	%43

Tablo (7)'de yer alan sayısal dağılım, bu çalışmanın veri tabanında yer alan ve *büyük* sıfatıyla birlikte kullanılan adların –boyut gösterme anlam özelliğini, +boyut gösterme anlam özelliğine kıyasla çok daha fazla aldığını göstermektedir. *Büyük* sıfatı, *gürültü, merak, felaket, acı, sır, tutku, mutluluk, düş, sevinç, yemin, zafer, dert, işkence, karmaşa, yorgunluk, problem, amaç, kolaylık, ideal, aşk, tepki, değişim, değer, hata* gibi –boyut gösterme anlam özelliğini alan adlarla daha fazla birlikte kullanılmakta; *lokma, şirket, ağaç, ülke, otel, mağara, akarsu, gözlük, cam, fotoğraf, kulübe, üniversite, dolap, merkez, deve* gibi +boyut gösterme anlam özelliğini alan adlarla ise birlikte kullanılma sayısı daha az olmaktadır. Bu durum, Türkçede *büyük* sıfatının ölçü değeri alan boyutsal olma özelliğinden uzaklaşarak öbek içinde bağımsız

göndergesinden sıyrılıp imgesel anlamlı birleşimler içinde yer alması durumunun yüksek oranda karşımıza çıkabileceğinin göstergesidir.

Büyük sıfatıyla karşıt anlam ilişkisindeki göreceli sıfatlardan biri olan *küçük* sıfatı ile birlikte kullanılan adlara dayanan görünüm ve önad sıfatının göndergesini belirleyen ada ait anlamsal özellikler Tablo (8)'de gösterilmektedir:

Tablo 8. *Küçük* sıfatı +ad birlikteliklerinin niteliksel görünümü

Adın Birlikteliğin Niteliğini Belirleyen Anlamsal Özellikleri	Sayı	Örnekler
-soyut +nesne	75	<i>küçük tabak, küçük gemi, küçük sandal, küçük kâğıt, küçük valiz</i>
+canlı +insan	25	<i>küçük hanım, küçük insan, küçük memur, küçük oğlan, küçük hanım</i>
+canlı +insan +dişil	15	<i>küçük gelin, küçük kız, küçük hanım, küçük karı</i>
+canlı +insan +eril	8	<i>küçük bey, küçük oğul, küçük oğlan</i>
+canlı +hayvan	4	<i>küçük kartal, küçük deve, küçük balık, küçük eşek</i>
-soyut +uzamsal	103	<i>küçük oda, küçük kasaba, küçük bahçe, küçük patika, küçük alan</i>
-soyut +boyut	184	<i>küçük lokma, küçük halı, küçük çekmece, küçük düğme</i>

+soyut -boyut	53	<i>küçük kuşku, küçük yanlış, küçük tedbir, küçük hayal, küçük tedbir</i>
+soyut +nicel	6	<i>küçük süre, küçük yaş, küçük zaman</i>

Tablo (8), bu çalışmanın veri tabanındaki örnekler kapsamında Türkçede *küçük* sıfatını içeren sözcük birlikteliklerinde, sıfatın birlikte kullanıldığı adın +nesne özelliğini yüksek oranla göstermektedir.

Daha önce de değinildiği gibi sıfat grupları karşıt anlam ilişkisiyle ele alınmıştır. Bu bağlamda; olumlu ve olumsuz sıfat gruplarında daha geniş kapsamı olan sıfatların varlık ifade ettiğine ve bu sıfatların olumlu sıfatlar olarak adlandırıldığına; daha dar kapsamı olan sıfatların ise yokluk anlamına geldiğine, bu sıfatların ise olumsuz sıfatlar olarak adlandırılabilmesine değinilmiştir (bkz. Givon 2011). *Büyük* ve *küçük* sıfatlarını bu bağlamda ele almak gerekirse iki sıfatın birlikte kullanıldıkları adların birlikteliğinin niteliğini belirleyen anlamsal özellikleri arasında +boyut/-boyut ulamlarında farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Veri tabanındaki örnekler değerlendirildiğinde, *büyük* sıfatının birlikte kullanıldığı adın –soyut ve +boyut anlamsal özelliğe sahip olanlarının oranının -az bir fark ile- *küçük* sıfatı ile oluşan sıfat çiftlerine kıyasla daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak *büyük* sıfatı ve ad birlikteliğinde birlikteliği oluşturan adın +soyut ve –boyut anlamsal özelliğe sahip olanların oranı, *küçük* sıfatının birlikte kullanıldığı adların sahip oldukları anlamsal özelliğe kıyasla daha fazladır. *Büyük* sıfatının birlikte kullanıldığı adların +soyut/-boyut anlamsal özelliğe sahip olanlarının oranı %57 iken, *küçük* sıfatının birlikte kullanıldığı adların +soyut/-boyut anlamsal özelliğe sahip olanlarının oranı ise %22’dir. Buna ek olarak, Tablo (8) *büyük* sıfatının birlikte kullanıldığı adların +bitki

anlamsal özelliğe sahip olduklarını göstermektedir. Ancak çalışmadan elde edilen bulgular arasında *küçük* sıfatının birlikte kullanıldığı adlar incelendiğinde +bitki anlamsal özelliğe sahip olan adlarla karşılaşılmamıştır.

Ada bağlı bir ölçü değeri ortaya koyması bağlamında derecelendirilebilir bir sıfat olan *küçük* sözcüğü ile oluşan sıfat+ad birlikteliklerinde öbeği oluşturan sözlüksel birimlerden biri olan adın sahip olduğu anlam ayırt edici özelliklere göre *küçük* sıfatının boyutsal değerinde ve anlamsal içeriğinde farklılıklar görülmektedir. *Küçük* sıfatı ve ad birleşimine dayanan iki sıfat öbeğine ilişkin örnekler aşağıda sunulmuştur:

- (4) a. küçük ev
b. küçük yanılğı

(4a)'daki *küçük ev* örneğinde *küçük* sıfatı +boyut düzleminde işaretlenen *ev* adıyla birliktelik sergilemektedir. Bu örnekte, *küçük* sıfatının boyutsal özelliğiyle dilbilgisel kimliğini ve anlamsal özelliğini koruduğu; düzanlamsal özelliğini yitirmedeği açık bir biçimde görülmektedir. (4b)'deki *küçük yanılğı* örneğinde ise *küçük* sıfatı –boyut düzleminde işaretlenen *yanılğı* adıyla birlikte kullanılmıştır. Bu nedenle, *küçük* ve *yanılğı* sözcüklerinin birleşimiyle oluşan sıfat öbeğindeki *küçük* sıfatı ölçü değerini ve boyutsal özelliğini yitirmiştir. Bunun sonucu olarak da *küçük yanılğı* sıfat öbeği imgesel bir değer kazanmıştır.

Yukarıdaki açıklamalar doğrultusunda çalışmada incelenen sıfat çiftleri arasında *küçük* sıfatıyla oluşan sıfat öbeklerinin sadece +boyut/-boyut düzlemindeki dağılımı Tablo (9)'da gösterilmektedir.

Tablo 9. *Küçük* sıfatıyla oluşan sözcük birlikteliklerinin +boyut/-boyut düzlemindeki dağılımı

Sıfat	-boyut		+boyut	
küçük	Sayı	Oran	Sayı	Oran
	53	%22	184	%78

Tablo (9) bu çalışmanın veri tabanında yer alan ve *küçük* sıfatıyla birlikte kullanılan adların +boyut gösterme anlamsal özelliğini, -boyut gösterme anlamsal özelliğine kıyasla çok daha fazla aldığını göstermektedir. *Küçük* sıfatı *oda*, *tabut*, *fener*, *el*, *kayık*, *tahta*, *gecekondu*, *diş*, *çanta* gibi +boyut gösterme anlam özelliğini alan adlarla daha fazla birlikte kullanılmakta; *feragat*, *yemin*, *kuşku*, *gürültü*, *tedbir*, *yanlış*, *cirm*, *hayal*, *himmet*, *macera* gibi -boyut gösterme anlam özelliğini alan adlarla ise birlikte kullanılma sayısı daha azdır. Bu durum, Türkçede *küçük* sıfatının ölçü değeri alan boyutsal olma, öbek içinde bağımsız göndergeye sahip olma özelliğini koruduğunun ve düzensiz birleşimler içinde yer alması durumunun yüksek oranda karşımıza çıkabileceğinin göstergesidir. Bu bağlamda, *küçük* sıfatının karşıt anlam ilişkisinde olduğu, çalışmadan elde edilen bulgular ışığında imgesel anlamlı birleşimler içinde yer alması durumuyla yüksek oranda karşılaşılan *büyük* sıfatından farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılabilir.

Çalışmanın veri tabanında saptanan toplam 1301 boyut sıfatı ve ad birleşimi örneği içinde 237 örnek *küçük* sıfatını içermektedir. Aşağıda yer alan Tablo (10)'da da görüleceği gibi bu örneklerin büyük bir çoğunluğu sözcük birleşimi özelliği sergilemektedir.

Tablo 10. *Küçük* sıfatı +ad birlikteliklerinin niteliksel dağılımı

Sıfat	Sözcük Birleşimi		Eşdizim	
küçük	Sayı	Oran	Sayı	Oran
	236	%99	1	%1

Tablo (10), *küçük sır, küçük oğul, küçük yemin, küçük oda, küçük gelin, küçük çekmece* örneklerinde olduğu gibi sıfat öbeği olarak adlandırılabilir olan *küçük* sıfatı ve ad birleşimine dayalı sözcük birlikteliğini yüksek bir oranla göstermektedir. İncelemeler sırasında karşılaşılan *küçük oda* örneğini ele alacak olursak, *küçük* ve *oda* sözlüksel birimlerinin birleşimiyle oluşan sıfat öbeğinde küçük sıfatı yerine yakın anlam ilişkisinde olduğu *ufak, minik* sıfatlarını getirdiğimizde değer farklılığı olsa da *ufak oda, minik oda* gibi sıfat öbekleri anlambilimsel açıdan kabul edilebilir öbeklerdir. Söz konusu birleşimlerde *küçük* sıfatının derecelendirilebilir olma özelliği kaybolmamıştır ve tek bir gönderimi de bulunmamaktadır. Ancak, çalışmanın veri tabanında *küçük* sıfatı ile oluşan sözcük birlikteliklerine yönelik yapılan incelemeler sırasında birden fazla göndergesi olmayıp tek göndergesi olan ve derecelendirilebilir olma özelliğini yitiren sadece bir bileşik ile karşılaşmıştır. Karşılaşılan *küçükbaş* örneğinde geçen *küçük* sözcüğü öbek içinde bağımsız gönderimini koruyamamakta ve yanı sıra derecelenme alma özelliği de sergilememektedir.

Küçük sıfatının, *araba, sayfiye, delik, memur, iskemle, ekmek, bavul, dalga, çingirak, yokuş* adlarıyla birliktelikleri sonucunda oluşan *küçük araba, küçük sayfiye, küçük delik, küçük memur, küçük iskemle, küçük ekmek, küçük bavul, küçük dalga, küçük çingirak, küçük yokuş* öbeklerindeki *küçük* sözcüğünün, önad durumunda olan sıfat konumunu korumakta olduğu ve dilbilgisel işlevini yitirmediği sonucuna

ulaşılmaktadır. Ancak *küçükbaş* bileşiği için böyle bir durum söz konusu değildir. TDK güncel sözlükte “Kasaplık hayvanlardan koyun ve keçiye verilen ortak ad.” olarak tanımlanan *küçükbaş* bileşiğini oluşturan dilsel yapılardan biri olan *küçük* sözcüğü, *küçük yokuş* örneğinde olduğu gibi derecelendirilebilir ve adın niteleyicisi olma özelliklerini yitirmiştir. Bu bağlamda, tek bir göndergesi olan *küçükbaş* bileşiği sıfat öbeği sözcük grubundan eşdizimli bir yapıya dönüşmüştür. Mersin Üniversitesi Türkçe Ulusal Derlemi çalışmasından elde edilen bulgular ışığında, bir milyon sözcükteki 1.55 sıklık değeriyle *küçükbaş* bileşiğinin eşdizimli bir yapı olduğu sonucuna ulaşılabilir (TUD, 2015).

Anlambilimsel açıdan ele alındığında farklı çıkarım, değere sahip olsa da *büyük* sıfatı ile benzer kullanım alanlarına, yakın anlam ilişkisine sahip olan ve çalışmada ele alınan göreceli sıfatlardan biri olan *kocaman* sıfatı ile birlikte kullanılan adlara dayanan görünüm ve ilgili sözcük birlikteliğinde önad sıfatının göndergesini belirleyen ada ait anlamsal özellikler Tablo (11)’de gösterilmektedir.

Tablo 11. *Kocaman* sıfatı +ad birlikteliklerinin niteliksel görünümü

Adın Birlikteliğin Niteliğini Belirleyen Anlamsal Özellikleri	Sayı	Örnekler
-soyut +nesne	17	<i>kocaman tablo, kocaman gocuk, kocaman masa, kocaman şişe</i>
+canlı +insan	5	<i>kocaman adam, kocaman oğlan</i>
+canlı +insan +eril	3	<i>kocaman adam, kocaman oğlan</i>
+canlı +hayvan	2	<i>kocaman koç, kocaman kaplumbağa</i>

-soyut +uzamsal	20	<i>kocaman konak, kocaman bahçe</i>
-soyut +boyut	39	<i>kocaman kurdele, kocaman atlas, kocaman yay, kocaman burun</i>
+soyut -boyut	6	<i>kocaman gürültü, kocaman hayal</i>

Tablo (11), çalışmanın veri tabanını oluşturan örnekler kapsamında Türkçede *kocaman* sıfatını içeren sözcük birlikteliklerinde sıfatın birlikte kullanıldığı adın -soyut anlam özelliğini yüksek bir oranla göstermektedir. *Kocaman soba, kocaman masa, kocaman cami, kocaman semaver* örneklerinde de olduğu gibi *kocaman* sıfatıyla oluşan sözcük birlikteliklerinde sıfatın birlikte kullanıldığı *soba, masa, cami, semaver* gibi adlar +boyut özelliği taşımaktadır. Bu bağlamda, yakın anlam ilişkisinde olan *büyük* ve *kocaman* sıfatlarının birlikte kullanıldıkları adların anlam ayırteci özelliklerine ilişkin farklılık ortaya çıkmaktadır. Tablo (5)'te de gösterildiği gibi *büyük* sıfatının *büyük emel, büyük vaat, büyük inat* örneklerinde olduğu gibi –boyut anlamsal özelliğe sahip adlarla kullanım oranı *kocaman* sıfatını içeren sözcük birlikteliklerindeki adlarla karşılaştırıldığında daha fazladır. *Kocaman* sıfatı birlikte kullanıldıkları adların taşıdığı özellikler bağlamında farklı özellikler sergilemektedir. Bu farklılık aşağıdaki örneklerde açıkça görülmektedir:

- (5) a. kocaman semaver
b. kocaman gürültü

(5a)'daki *kocaman semaver* sıfat öbeğinde *kocaman* sıfatı, +boyut düzleminde işaretlenen *semaver* adıyla birlikte kullanılmıştır. Bu örnekte *kocaman* sıfatı boyutsal

anlamını ve bir adın niteleyici olan dilbilgisel özelliğini korumuş, düzenlamsal özelliğini yitirmemiştir. (5b)’deki kocaman *gürültü* sıfat öbeği *kocaman semaver* sıfat öbeğinden farklı bir ulamsal görünüm sergilemektedir. *Gürültü* sözcüğü -boyut özelliğiyle işaretlenmektedir. Bu bağlamda *kocaman* sıfatı –soyut düzleminde ölçülebilir olma özelliğini yitirmiş, +soyut düzlemde ölçü değeri kazanmıştır. Bunun sonucu olarak da *kocaman gürültü* sıfat öbeği düzenlamından uzaklaşarak imgesel bir anlam değeri kazanmıştır.

Yukarıdaki açıklamalar doğrultusunda çalışmada incelenen sıfat çiftleri arasında *kocaman* sıfatıyla oluşan sıfat öbeklerinin sadece +boyut/-boyut düzlemindeki dağılımı Tablo (12)’de gösterilmektedir.

Tablo 12. *Kocaman* sıfatıyla oluşan sözcük birlikteliklerinin +boyut/-boyut düzlemindeki dağılımı

Sıfat	-boyut		+boyut	
kocaman	Sayı	Oran	Sayı	Oran
	6	%13	39	%87

Tablo (12)’de gösterilen sayısal dağılım, bu çalışmanın veri tabanında yer alan ve *kocaman* sıfatıyla birlikte kullanılan adların +boyut gösterme anlam özelliğini, -boyut gösterme anlam özelliğine kıyasla daha fazla aldığını göstermektedir. *Kocaman* sıfatının +boyut gösterme anlam özelliğine sahip *anahtar, masa, taş, konak, hasır, cami, havuz, ülke* gibi adlarla birleşim oranı; -boyut gösterme anlam özelliğine sahip *hayal, yaz, yanlış, keder, gürültü* gibi adlarla birleşim oranına kıyasla daha fazladır. Çalışmadan elde edilen bulgular ışığında *kocaman* sıfatı ve ad birlikteliği sonucunda

oluşan sözcük birleşimlerinin düzanlamsal özelliklerini yitirmediği, oldukça sınırlı sayıda da olsa imgesel bir anlam değerine sahip olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bu durum da *kocaman* sıfatı ve yakın anlam ilişkisinde olduğu *büyük* sıfatının birlikte kullanıldıkları adlarla sergiledikleri görünümünün sahip oldukları anlamsal özellikleri çerçevesinde ayrıştıklarını göstermektedir. *Kocaman* sıfatının, *büyükanne* ve *küçükbaş* örneklerinde olduğu gibi, önad konumunda adı niteleyen dilbilgisel kimliğini yitirdiği örneklerle bu çalışma kapsamında karşılaşılmamıştır.

Kocaman sıfatından farklı olarak, *büyük* sıfatı ile yakın anlam ilişkisinde olan *koca* sıfatının kullanımında benzer durum söz konusu değildir. İncelemeler sırasında *koca* sıfatına ilişkin 9 örnekle karşılaşılmıştır. Karşılaşılan bu örneklerden ikisi aşağıda sunulmuştur:

- (6) a. koca adam
b. kocakarı

Ada bağlı bir ölçü değeri ortaya koyması bağlamında göreceli bir sıfat olan *koca* sözcüğü ile birlikte kullanılan *adam* sözcüğünün birleşimine bağlı olarak *koca adam* sıfat öbeği oluşmuştur. (6a)'daki *koca adam* sözcük birleşiminde *koca* sıfatı yerine, yakın anlam ilişkisinde olduğu *kocaman* ve *büyük* gibi boyut sıfatlarını getirdiğimizde -dilde yaratıcılık ilkesi bağlamında değer farklılığı olsa da- *kocaman adam*, *büyük adam* gibi sıfat öbekleri anlambilimsel açıdan kabul edilebilir öbeklerdir. Söz konusu birleşimlerde *koca* sıfatının derecelenme alma özelliği kaybolmamıştır ve öbek içinde bağımsız gönderimini korumaktadır. Ancak, bu durumun tersine örnek (6b)'de de gösterildiği gibi çalışmanın veri tabanında *koca* sıfatı ve ad birlikteliğine

ilişkin saptanan, TDK güncel sözlükteki “yaşlı kadın” tanımlamasıyla tek bir gönderge alan *kocakarı sıfat öbeğinde koca* sözcüğü öbek içinde bağımsız gönderimini koruyamamakta ve yanı sıra derecelenme alma özelliği de sergilememektedir. Bu nedenle, **kocamankarı*, **büyükkarı*, **küçükkarı* olarak değiştirildiğinde tek bir göndereni işaret etmemektedir. Bu açıklamalar bağlamında göndergesi tek olan *kocakarı* bileşiğinin, Mersin Üniversitesi tarafından yürütülen Türkçe Ulusal Derlemi çalışmasından elde edilen bulgular ışığında, bir milyon sözcükteki 1.57 sıklık değeriyle eşdizimli bir yapı olduğu sonucuna ulaşılabılır (TUD, 2015).

Tablo (6), *büyük* sıfatının birlikte kullanıldığı adların +canlı anlam ayırt edici özellikle ilişki olarak +dişil anlamsal özelliğe sahip olanlarla karşılaştığını *büyük* sıfatından farklı olarak *kocaman* sıfatıyla oluşan sözcük birlikteliklerinde bu özelliğin işaretlendiği bir sıfat çiftine rastlanmadığını göstermektedir. Benzer durumla +bitki anlam ayırt edici özelliğiyle ilgili olarak da karşılaşılmaktadır. *Büyük* sıfatıyla birlikte kullanılan adların +bitki anlam özelliğine sahip olanlarıyla karşılaşılrken, *kocaman* sıfatıyla oluşan sözcük birleşimlerinde birliktelikteki adın +bitki anlam özelliğe sahip olanlarıyla karşılaşılmamıştır.

Bölüm 2.2.1’de de değinildiği gibi, sıfatları genel anlamda durağan (static (+/- STA)), fiziksel (physical (+/- PH)), boyutsal (dimensional (+/- DIM)) olarak sınıflayan Aarts (1976), boyut sıfatlarını niteliksel ve niceliksel özellikleriyle de ele almıştır. Bu çerçevede, *büyük* sıfatının birlikte kullanıldığı adların +nicel anlam özelliğine sahip olanlarıyla karşılaşılrken, *kocaman* sıfatının birlikte kullanıldığı adlar arasında söz konusu anlam özelliğine sahip bir ad ile karşılaşılmamıştır.

Çalışmanın veri tabanında; *büyük* sıfatı ile yakın anlam ilişkisindeki diğer bir sözcük olan *ulu* sıfatıyla sadece *ulu ağaç* sıfat öbeğiyle –soyut düzleminde +canlı,

+bitki özelliğiyle karşılaşılmaktadır. *Ulu* ve *ağaç* dilsel birimlerinin birleşimiyle oluşan sözcük birlikteliğindeki *ulu* sıfatı dilbilgisel kimliğini ve anlamsal özelliğini korumuş, düzanlamsal özelliğini yitirmemiştir. Benzer durum *küçük* sıfatı ile yakın anlamlı olan *minik* sıfatında da görülmektedir. İncelemeler sırasında, *minik* sıfatı sadece +uzamsal düzlemde işaretlenen *meydan* adıyla birlikte kullanılmaktadır. *Minik meydan* sözcük birleşiminde *minik* sıfatı yerine *küçük*, *ufak*; *büyük*, *kocaman* gibi sıfatlar getirilebilmektedir. Derecelendirilebilir olma ve önad sıfatı konumunda adı niteleyen olma özelliğini koruyan *minik* sıfatı düzanlamsal özelliğini korumaktadır.

Küçük sıfatı ile yakın anlamlı bir diğer sıfat olan *ufak* sıfatına ilişkin elde edilen veriler Tablo (13)'te sunulmaktadır:

Tablo 13. *Ufak* sıfatı +ad birlikteliklerinin niteliksel görünümleri

Adın Birlikteliğin Niteliğini Belirleyen Anlamsal Özellikleri	Sayı	Örnekler
-soyut +nesne	8	<i>ufak vida, ufak kâğıt, ufak çömlek</i>
+canlı +insan	2	<i>ufak genç, ufak kadın</i>
+canlı +insan +dişil	1	<i>ufak kadın</i>
-soyut +uzamsal	3	<i>ufak göl, ufak meydan</i>

Çalışmadan elde edilen bulgular ışığında *ufak* sıfatının +bitki anlamsal özelliğe sahip bir ad ile kullanımıyla karşılaşılmamıştır. Bu bağlamda yakın anlam ilişkisinde olduğu *küçük* sıfatıyla benzerlik göstermektedir. Ancak, *küçük* sıfatından farklı olarak, *ufak* sıfatıyla oluşan sözcük birlikteliklerinde +canlı düzleminde +eril ve + hayvan ulamlarına ilişkin herhangi bir örnekle karşılaşılmamıştır. *Küçük* sıfatıyla oluşan

sözcük birleşimlerinde +nicel anlamsal özelliğe sahip adlarla karşılaşılrken ufak sıfatının birlikte kullanıldığı adlar arasında söz konusu anlamsal değere sahip olan adlarla karşılaşılmmıştır.

Ufak sıfatının derecelendirme değerine ilişkin kullanımıyla *ufak korku*, *ufak fısıltı*, *ufak gösteriş* gibi örneklerde karşılaşılmıştır. *Küçük* sıfatıyla yakın anlamlı olan *minik* sıfatında da olduğu gibi Tablo (13), *ufak* ve *küçük* sıfatlarının birlikte kullanıldıkları adlarla sergiledikleri niteliksel görünümle bağlamında farklılık gösterdiklerini ortaya koymaktadır.

Ada bağlı bir ölçü değeri ortaya koyması bağlamında göreceli bir sıfat olan *ufak* sözcüğüyle oluşan sıfat+ad birlikteliklerinde öbeği oluşturan adın –boyut düzleminde işaretlendiği, böylelikle sıfatın ölçü değerini ve boyutsal özelliğini yitirdiği, düzanlamından uzaklaşarak imgesel bir anlam değeri kazandığı örneklerle incelemeler sırasında sınırlı sayıda da olsa karşılaşılmıştır.

Tablo (14), *ufak* sıfatıyla oluşan sıfat öbeklerinin sadece +boyut/-boyut düzlemindeki dağılımını gösterilmektedir.

Tablo 14. *Ufak* sıfatıyla oluşan sözcük birlikteliklerinin +boyut/-boyut düzlemindeki dağılımı

Sıfat	-boyut		+boyut	
ufak	Sayı	Oran	Sayı	Oran
	7	%35	13	%65

Çalışmada *ufak* sıfatı ile oluşan toplamda 20 sözcük birlikteliği tespit edilmiştir. Bu birliktelik bağlamında, *ufak* sıfatının –boyut gösterme anlam özelliğine sahip adlarla birliktelik oranı +boyut gösterme anlam özelliğine sahip adlarla birlikte görünümüne kıyasla daha azdır. Bu açıklamalar çerçevesinde TDK güncel sözlükte “boyutu normalden küçük olan” biçiminde tanımlanan *ufak* sıfatına ilişkin örnekler aşağıda sunulmuştur.

- (7) a. *ufak fiske*
b. *ufak gösteriş*

(7a)’daki *ufak* ve deride çıkan içi su dolu kabartı anlamında olan *fiske* adının birlikteliğiyle oluşan *ufak fiske* sözcük birlikteliğinde, *ufak* sıfatının +boyut gösterme anlam özelliğine sahip bir ad ile birlikteliği görülmektedir. Bu örnek; *ufak göl*, *ufak kâğıt*, *ufak yol*, *ufak vida*, *ufak çömlek* gibi sıfat öbeklerinde olduğu gibi *ufak* sıfatının +boyut özelliğiyle dilbilgisel kimliğini ve anlamsal özelliğini koruduğunu, boyutsal değerini kaybetmediğini böylelikle düzanlamsal özelliğini yitirmediğini göstermektedir. Ancak (7b)’deki *ufak gösteriş* sıfat öbeği *ufak fiske* sıfat öbeğinden farklı bir ulamsal dağılım sergilemektedir. *Gösteriş* adı –boyut gösterme anlamsal özelliğe sahiptir ve bu özellikte bir ad ile kullanılan *ufak* sıfatı ölçü değerini ve boyutsal özelliğini yitirmiştir. Bunun sonucu olarak da *ufak gösteriş* sıfat öbeği düzanlamından uzaklaşarak imgesel bir anlam değeri kazanmıştır.

Veri tabanındaki örnekler değerlendirildiğinde *büyük*, *küçük*, *koca* gibi sıfatlarda olduğu gibi *ufak* sıfatıyla oluşan eşdizimli bir yapıya rastlanmamıştır. *Ufak* sıfatı ve ad birlikteliğiyle oluşan sözcük öbeklerinde önad sıfatı olan *ufak* sözcüğünün

bağımsız göndergesini koruduğu, tek bir gönderge almadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Bir başka deyişle, *ufak* sıfatıyla oluşan sözcük birlikteliklerinin eşdizimli bir yapıya dönüştüğü herhangi bir örnekle karşılaşılmamıştır. Bu bağlamda, yakın anlam ilişkisinde olduğu *küçük* sıfatından farklılık göstermektedir.

Daha önce de değinildiği gibi, Givon (2001)'de prototip sıfatlar başlığı altında ele alınan ölçü sıfatlarından olan *yüksek* sıfatı ile birlikte kullanılan adlara dayanan görünüm ve ilgili sözcük birlikteliğinde önad sıfatının göndergesini belirleyen ada ait anlamsal özellikler Tablo (15)'te gösterilmektedir.

Tablo 15. *Yüksek* sıfatı +ad birlikteliklerinin niteliksel görünümü

Adın Birlikteliğin Niteliğini Belirleyen Anlamsal Özellikleri	Sayı	Örnekler
-soyut +nesne	8	<i>yüksek topuk, yüksek kapı, yüksek duvar</i>
+canlı +bitki	1	<i>yüksek ağaç</i>
-soyut +uzamsal	26	<i>yüksek konum, yüksek şelale, yüksek toprak</i>
+soyut +nicel	14	<i>yüksek not, yüksek oran, yüksek bütçe, yüksek maaş, yüksek reyting</i>

Tablo (15)'te görüldüğü gibi bu çalışmanın veri tabanındaki örnekler kapsamında Türkçede *yüksek* sıfatını içeren sözcük birlikteliklerinde sıfatın birlikte kullanıldığı adın +soyut anlam özelliğini yüksek bir oranda sergilediği görülmektedir.

Büyük sıfatında da olduğu gibi +soyut anlam özelliğine sahip adlarla kullanım oranının fazla olduğu *yüksek* sıfatının söz konusu duruma ilişkin örnekleriyle (*yüksek*

bedel, yüksek sorun, yüksek özgüven, yüksek hedef, yüksek sıklık, yüksek moral, yüksek mevki) özellikle atasözleri, deyimler ve öyküler üzerine yapılan incelemeler sırasında sıklıkla karşılaşılmıştır. Çalışmanın veri tabanında *yüksek* sıfatının birlikte kullanıldığı adların sahip olduğu –boyut gösterme anlam özelliği ve +boyut gösterme anlam özelliğine göre farklı değerlere sahip örnekleriyle karşılaşılmıştır. Sözcük birliktelikleri içinde yüksek sıfatının birlikte kullanıldığı adların sadece +boyut ve –boyut düzlemdeki dağılımları Tablo (16)’da gösterilmektedir.

Tablo 16. *Yüksek* sıfatıyla oluşan sözcük birlikteliklerinin +boyut/-boyut düzlemindeki dağılımı

Sıfat	-boyut		+boyut	
yüksek	Sayı	Oran	Sayı	Oran
	60	%66	31	%34

Çalışmanın veri tabanını oluşturan toplam 1301 boyut sıfatı ve ad birleşimine dayanarak oluşan sözcük öbekleri içinde *yüksek* sıfatı ile oluşan sözcük birleşimlerinin sayısı 91’dir. Tablo (16)’da yer alan sayısal dağılım, *yüksek* sıfatıyla birlikte kullanılan adların –boyut gösterme anlam özelliğini, +boyut gösterme anlam özelliğine kıyasla daha fazla aldığını göstermektedir. *Yüksek* sıfatı, *sorun, özgüven, mevki, enerji, hedef, moral* gibi –boyut gösterme anlam özelliğini alan adlarla daha fazla birlikte kullanılmakta; *duvar, ağaç, topuk, apartman, kapı, kule, tavan* gibi +boyut gösterme anlam özelliğini alan adlarla ise birlikte kullanılma sayısı daha az olmaktadır. Bu durum, Türkçede *yüksek* sıfatının ölçü değeri alan boyutsal olma özelliğinden uzaklaşarak öbek içinde bağımsız göndergesinden sıyrılıp imgesel anlamlı birleşimler

içinde yer alması durumunun yüksek oranda karşımıza çıkabileceğinin göstergesidir. Bu bağlamda daha ayrıntılı değerlendirme yapmak amacıyla *yüksek* sıfatıyla oluşan iki farklı anlamsal değere sahip sıfat öbeklerine ilişkin örnekler aşağıda sunulmuştur:

- (8) a. yüksek topuk
- b. yüksek özgüven

(8a)'daki *yüksek topuk* sıfat öbeğinde *yüksek* sıfatı +boyut gösterme anlam özelliğine sahip bir ad ile birliktelik sergilemektedir. Bu örnekte *yüksek* sıfatı; *yüksek duvar*, *yüksek kule*, *yüksek konum*, *yüksek toprak*, *yüksek ağaç* sözcük birleşimlerinde de olduğu gibi +boyut özelliğiyle dilbilgisel kimliğini ve anlamsal özelliğini korumuştur. Bir başka deyişle, düzanlamsal özelliğini yitirmemiştir. (8b)'deki *yüksek özgüven* sıfat öbeğinde ise *yüksek* sözcüğü –boyut gösterme anlam özelliğine sahip *özgüven* adı ile kullanılmıştır. Bu örnekte ise; *yüksek hedef*, *yüksek sıklık*, *yüksek enerji*, *yüksek moral*, *yüksek bedel* sözcük birleşimlerinde olduğu gibi *yüksek* sıfatı ölçü değeri ve boyutsal özelliğini yitirmiş, düzanlamından uzaklaşarak imgesel bir anlam değeri kazanmıştır.

Çalışmanın veri tabanında saptanan toplam boyut sıfatları içerisinde *yüksek* sıfatı ve ad birlikteliklerinin -Tablo (17)'de de görüldüğü gibi- neredeyse tamamı sözcük birleşimi özelliği sergilemektedir.

Tablo 17. *Yüksek* sıfatı +ad birlikteliklerinin niteliksel dağılımı

Sıfat	Sözcük Birleşimi		Eşdizim	
yüksek	Sayı	Oran	Sayı	Oran
	88	%97	3	%3

Tablo (17); *yüksek* sıfatının derecelenme alma özelliğinin kaybolmadığı ve öbek içinde bağımsız gönderimini koruduğu sözcük birleşimlerini yüksek bir oranla göstermektedir. Ancak, veri tabanında bu durumun tersine birden fazla göndergesi olmayan ve derecelendirilebilir olma özelliğini yitiren üç örnekle karşılaşılmıştır. *Yüksek lisans*, *yükseköğretim* ve *yükseköğrenim* bileşiklerinde geçen *yüksek* sözcüğü öbek içinde bağımsız gönderimini koruyamamakta ve yanı sıra derecelenme alma özelliği de sergilememektedir. Mersin Üniversitesi tarafından yürütülen Türkçe Ulusal Derlemi çalışmasından elde edilen bulgular ışığında, bir milyon sözcükteki 639.5 sıklık değeriyle *yüksek lisans*, 16.18 sıklık değeriyle *yükseköğretim*, 1.76 sıklık değeriyle *yükseköğrenim* örneklerinin sözcük birleşiminden eşdizimli bir yapıya dönüştüğü sonucuna ulaşılabilir (TUD, 2015).

Çalışmanın veri tabanındaki *yüksek* sıfatının birlikte kullanıldığı adların yukarıda değinilen anlamsal özelliklerine ek olarak +nicel (*yüksek bütçe*, *yüksek oran*, *yüksek derece*, *yüksek doz*) ve +uzamsal (*yüksek kesim*, *yüksek konum*, *yüksek toprak*) anlamsal özelliğe sahip örneklerle de karşılaşılmıştır. Bununla birlikte; yapılan incelemelerde *yüksek* sıfatının birlikte kullanıldığı adlar arasında +canlı, +hayvan, +dişil ve +eril anlamsal özelliğe sahip bir örnekle karşılaşılmamıştır.

Çalışmada ele alınan göreceli sıfatlardan bir diğeri olan ve *yüksek* sıfatı ile karşıt anlam ilişkisinde olan *alçak* sıfatıyla ad birleşiminden oluşan sözcük

birlikteliklerinde adın birlikteliğin niteliğini belirleyen anlamsal özellikleri Tablo (18)'de sunulmuştur:

Tablo 18. *Alçak* sıfatı +ad birlikteliklerinin niteliksel görünüşleri

Adın Birlikteliğin Niteliğini Belirleyen Anlamsal Özellikleri	Sayı	Örnekler
-soyut +nesne	4	<i>alçak dam, alçak sehpa, alçak duvar, alçak raf</i>
+canlı +bitki	1	<i>alçak dal</i>
+canlı +hayvan	1	<i>alçak eşek</i>
-soyut +uzamsal	8	<i>alçak yer, alçak dağ</i>

Veri tabanındaki örnekler incelendiğinde karşıt anlam ilişkisinde olduğu *yüksek* sıfatına kıyasla çok daha az karşılaşılan *alçak* sıfatının birlikte kullanıldığı adların, +canlı, +dişil ve +eril anlam özelliklerine sahip olmadığı ve bu bağlamda *yüksek* sıfatıyla benzerlik gösterdiği öne çıkmaktadır. *Yüksek* sıfatıyla oluşan sözcük birleşimlerinden farklı olarak *alçak* sıfatının *alçak eşek* örneğinde olduğu gibi +hayvan anlam özelliğe sahip bir ad ile kullanımıyla karşılaşılmıştır. Her iki sıfatın birlikte kullanıldıkları adların sahip oldukları özelliklere ilişkin bir diğer farklılık da +nicel anlamsal özelliğinde görülmektedir. *Yüksek* sıfatının birlikte kullanıldığı adların +nicel anlamsal özelliğiyle karşılaştırılırken, *alçak* sıfatının birlikte kullanıldığı adların +nicel anlamsal özelliğe sahip olmadığı görülmektedir.

İncelemelerde, toplam 1301 boyut sıfatı ve ad birleşimine dayanarak oluşan sözcük öbekleri içinde *alçak* sıfatı ile oluşan sözcük birleşimlerinin sayısı 15'tir. *Alçak* sıfatı

ve ad birleşimiyle oluşan öbeklerde öbeği oluşturan adın sahip olduğu +boyut/-boyut anlam özelliğine ilişkin işaretlemelerinin dağılımı Tablo (18)'de gösterilmektedir.

Tablo 19. *Alçak* sıfatıyla oluşan sözcük birlikteliklerinin +boyut/-boyut düzlemindeki dağılımı

Sıfat	-boyut		+boyut	
alçak	Sayı	Oran	Sayı	Oran
	2	%13	13	%87

Tablo (19)'da yer alan sayısal dağılım, bu çalışmanın veri tabanında yer alan ve *alçak* sıfatıyla birlikte kullanılan adların +boyut gösterme anlam özelliğini, -boyut gösterme anlam özelliğine kıyasla çok daha fazla aldığını göstermektedir. Alçak sıfatının; *dam, sehpa, duvar, raf, eşek, yer, dağ* gibi +boyut gösterme anlam özelliğine sahip adlarla birleşim oranı, *ses* ve *gönül* gibi -boyut gösterme anlam özelliğine sahip bir ad ile birleşim oranına kıyasla daha fazladır. Bu durum; *alçak dam, alçak sehpa, alçak duvar, alçak raf, alçak eşek, alçak yer, alçak dağ* gibi sözcük birleşimlerinde olduğu gibi Türkçede *alçak* sıfatının +boyut özelliğiyle dilbilgisel kimliğini ve anlamsal özelliğini koruduğunun düz anlamsal birleşimler içinde yer alması durumunun yüksek oranda karşımıza çıkabileceğinin göstergesidir. TDK güncel sözlükte “mütevazı, tevazulu” olarak tanımlanan *alçak gönüllü* sıfatını oluşturan *alçak* ve *gönül* sözcüklerinin birlikteliğinin Mersin Üniversitesi Türkçe Ulusal Derlemi çalışmasından elde edilen bulgular ışığında, bir milyon sözcükteki 60.81 sıklık

değeriyle sözcük birleşiminden eşdizimli bir yapıya dönüştüğü sonucuna ulaşılabilmektedir.

Çıkrıkçı (2008)'de uzamsal düzlemin belirgin işaretleyicisi olarak tanımlanan *geniş* ve *dar* sıfatlarının birlikte kullanıldıkları adların niteliksel görünümünün dağılımı Tablo (20) ve Tablo (21)'de gösterilmektedir.

Tablo 20. *Geniş* sıfatı +ad birlikteliklerinin niteliksel görünümleri

Adın Birlikteliğin Niteliğini Belirleyen Anlamsal Özellikleri	Sayı	Örnek
-soyut +nesne	1	<i>geniş kurdele</i>
-soyut +uzamsal	30	<i>geniş çayır, geniş meydan, geniş alan, geniş salon, geniş dehliz</i>

Tablo (20); *geniş* sıfatının birlikte kullanıldığı adların *geniş yol, geniş salon, geniş cadde, geniş alan* örneklerinde olduğu gibi +uzamsal anlamsal özelliğe sahip olanların oranının yüksek olduğunu göstermektedir.

Geniş sözcüğüyle oluşan sözcük birlikteliklerinde, adın sahip olduğu anlambilimsel özellik bağlamında geniş sıfatının boyutsal değerinde, dolayısıyla anlamsal içeriğinde farklılıklar olmaktadır. *Geniş* sözcüğüyle oluşan sözcük birleşimine dayanan iki sıfat öbeğine ilişkin örnekler aşağıda sunulmuştur:

- (9) a. geniş salon
b. geniş olasılık

(9a) ve (9b)'de yer alan örneklerin her biri derecelendirilebilir olma özelliğini korumaktadır. Bu iki örneği ayırtıran husus, öbeği oluşturan adların anlambilimsel özellikleri bağlamında sahip oldukları anlam ayırt edici özellikleridir. (9a)'daki *geniş salon* sıfat öbeğinde *geniş* sıfatı, +boyut gösterme anlam özelliğine sahip *salon* adıyla birlikte kullanılmıştır. Bu bağlamda, *geniş* sıfatı +boyut özelliğiyle dilbilgisel kimliğini ve anlamsal özelliğini korumuş, düzanlamsal özelliğini yitirmemiştir.

(9b)'deki *geniş olasılık* sıfat öbeği ise *geniş salon* sıfat öbeğinden farklı bir ulamsal görünüm sergilemektedir. *Geniş olasılık* sıfat öbeğinde *olasılık* adı –boyut gösterme anlam özelliğine sahiptir. Bu nedenle, *geniş* ve *olasılık* sözcüklerinin birleşimiyle oluşan sıfat öbeği ölçü değerini ve boyutsal özelliğini yitirmiştir ve düz anlamından uzaklaşarak imgesel bir anlam değeri kazanmıştır.

İncelenen 1301 sözcük birleşimi arasında sıfat çiftleri arasında geniş sıfatıyla oluşan 52 sözcük birleşimiyle karşılaşılmıştır. Yukarıdaki açıklamalar doğrultusunda geniş sıfatının birlikte kullanıldığı adların sadece +boyut/-boyut düzlemindeki dağılımı Tablo (21)'de gösterilmektedir.

Tablo 21. *Geniş* sıfatıyla oluşan sözcük birlikteliklerinin +boyut/-boyut düzlemindeki dağılımı

Sıfat	-boyut		+boyut	
geniş	Sayı	Oran	Sayı	Oran
	17	%33	35	%67

Tablo (21)'de de görüldüğü gibi, bu çalışmanın veri tabanında *geniş* sıfatıyla birlikte kullanılan adların +boyut gösterme anlam özelliğine sahip olanların (*geniş*

dehliz, geniş salon, geniş cadde, geniş giriş, geniş kubbe, geniş omuz) oranı –boyut gösterme anlam özelliğine sahip olanlara (*geniş yürek, geniş hayal gücü, geniş mezhep, geniş gönül*) kıyasla daha fazladır. Bu durum, *geniş* sıfatının daha çok +boyut gösterme anlam özelliğine sahip adlarla birleşim sergilediğini ve +boyut özelliğiyle dilbilgisel kimliğini ve anlamsal özelliğini koruduğunu, düzanlamsal özelliğini yitirmediğini göstermektedir.

Bu çalışmanın veri tabanında yer alan örnekler incelendiğinde *geniş* sıfatıyla oluşan sözcük birleşimlerinde -diğer sıfatlarda olduğu gibi- önad sıfatının bağımsız göndergesini korumadığı, tek bir gönderge aldığı, bir başka deyişle serbest sözcük birleşimlerinden eşdizimli yapıya dönüştüğü örneklerle karşılaşılmamıştır.

Geniş sıfatının birlikte kullanıldığı adların sergiledikleri diğer anlam ayırt edici özelliklere değinmek gerekirse söz konusu adların +canlı, +insan, +hayvan, +bitki , +dişil, +eril, +nicel anlamsal özelliğe sahip olmadıkları dikkat çekmektedir.

Çalışmada ele alınan göreceli sıfatlardan bir diğeri olan ve *geniş* sıfatı ile karşıt anlam ilişkisinde olan *dar* sıfatıyla birlikte kullanılan adlara dayanan görünüm ve ilgili sıfatın, önad sıfatının göndergesini belirleyen ada ait anlamsal özellikleri Tablo (22)'de sunulmuştur.

Tablo 22. *Dar* sıfatı +ad birlikteliklerinin niteliksel görünümü

Adın Birlikteliğin Niteliğini Belirleyen Anlamsal Özellikleri	Sayı	Örnekler
-soyut +nesne	5	<i>dar şalvar, dar pantolon, dar kıyafet, dar merdiven, dar kapı</i>
-soyut +uzamsal	16	<i>dar sahanlık, dar sokak, dar koridor, dar kovan, dar pencere</i>

Tablo (22)'de de görüldüğü gibi *dar* sıfatının birlikte kullanıldıkları adlar yüksek oranda +uzamsal anlam özelliğine sahiptir.

Dar sıfatı ve ad birlikteliklerinde, adın +/-boyut anlam özelliğine ilişkin nasıl bir dağılım sergilediği ada ait anlamsal özelliklerin önad sıfatının göndergesini nasıl etkilediği aşağıdaki örneklerle açıklanacaktır:

- (10) a. *dar kıyafet*
b. *dar zaman*

(10a)'daki *dar kıyafet* sıfat öbeğinde *dar* sıfatı, +boyut gösterme anlam özelliğine sahip *kıyafet* adıyla birlikte kullanılmıştır. Bu bağlamda, *dar* sıfatı +boyut özelliğiyle düz anlamsal değerini yitirmemiştir. (10b)'deki *dar zaman* sıfat öbeğini oluşturan sözlüksel birimlerden biri olan *zaman* adı ise -boyut gösterme anlam özelliğine sahiptir. Bu nedenle, *dar* ve *zaman* sözcüklerinin birleşimiyle oluşan sıfat öbeği ölçü değeri ve boyutsal özelliğini yitirerek imgesel bir değer kazanmıştır.

İncelemelerde, toplam 1301 boyut sıfatı ve ad birleşimine dayanarak oluşan sözcük öbekleri içinde *dar* sıfatı ile oluşan sözcük birleşimlerinin sayısı 27'dir.

Dar sıfatıyla oluşan 27 sözcük birlikteliği içinde birlikteliği oluşturan adın sadece +boyut/-boyut düzlemindeki dağılımı Tablo (23)'te gösterilmektedir.

Tablo 23. *Dar* sıfatıyla oluşan sözcük birlikteliklerinin +boyut/-boyut düzlemindeki dağılımı

Sıfat	-boyut		+boyut	
dar	Sayı	Oran	Sayı	Oran
	7	%26	20	%74

Boyutsal ve boyutsal olmayan özellikler bağlamında bir değerlendirme yapıldığında; *dar pantolon*, *dar kapı*, *dar pencere*, *dar kıyafet* örneklerinde olduğu gibi *dar* sıfatının +boyut gösterme anlam özelliğe sahip adlarla birlikteliği –boyut gösterme anlam özelliğine sahip adlarla birlikteliğine kıyasla daha fazladır.

Çalışmanın veri tabanında *dar* ve ad birlikteliğine dayanan sözcük birleşimlerinde hem düzlemsal (*dar elbise*, *dar ceket*, *dar koridor*) hem de imgesel (*dar kafa*, *dar gelir*) değere sahip örneklerle karşılaşılmıştır. Ancak Tablo (23)’te görüldüğü gibi ilgili sıfat daha çok +boyut gösterme anlam özelliğine sahip adlarla kullanılmaktadır.

Dar sıfatıyla oluşan sözcük birlikteliklerinde adın sahip olduğu diğer anlamsal özelliklere değinmek gerekirse, ilgili adların +canlı, +insan, +hayvan, +bitki, +dişil, +eril, +nicel düzleminde işaretlemeleri ile karşılaşılmamaktadır. Bu bağlamda, karşıt anlam ilişkisinde olduğu *geniş* sıfatı ile benzerlik göstermektedir.

Çalışmadan elde edilen bulguların değerlendirilme sürecinde *dar* sıfatıyla karşıt anlam ilişkisinde olan *bol* sıfatının 5 farklı sözcük birleşimindeki (*bol şalvar*, *bol kese*, *bol bölüm*, *pantolon*, *bol etek*) kullanımıyla karşılaşılmıştır. Elde edilen bulgular ışığında *dar* sıfatının +boyut gösterme anlam özelliğine sahip adlarla birlikte

kullanıldığı, ölçülebilir ve ölçüsü değişebilir olma özelliğinden dolayı da düzanlamsal değerini kaybetmediği sonucuna ulaşılmaktadır.

Veri tabanında yer alan toplam 1301 boyut sıfatı ve ad birleşimine dayanarak oluşan sözcük öbekleri içinde *uzun* sıfatı ile oluşan sözcük birleşimlerinin sayısı 167'dir.

Derecelendirilebilir bir sıfat olan *uzun* sıfatıyla oluşan sözcük birlikteliklerinde ada ait anlambilimsel özellik bağlamında *uzun* sıfatının boyutsal değerinde, dolayısıyla anlamsal içeriğinde de farklılıklar olmaktadır. Bu duruma ilişkin iki örnek aşağıda sunulmuştur:

- (11) a. uzun müddet
b. uzun saç

(11a)'daki *uzun müddet* sıfat öbeğinde *uzun* sıfatı, -boyut anlambilimsel özelliğe sahip bir ad ile birlikte kullanılmaktadır. Bu örnekte sıfat öbeği ölçü değerini ve boyutsal özelliğini yitirmiştir ve imgesel bir değer kazanmıştır. (11b)'deki *uzun saç* sıfat öbeğinde *uzun* sıfatı +boyut gösterme anlam özelliğine sahip olan *saç* adı ile birlikte kullanılmıştır. *Uzun saç* öbeğinde *uzun* sıfatı +boyut özelliğiyle dilbilgisel kimliğini ve anlamsal özelliğini, düzanlamsal değerini korumuştur.

Yukarıdaki açıklamalar doğrultusunda çalışmada incelenen sıfat çiftleri arasında *uzun* sıfatıyla oluşan sıfat öbeklerinde adın sahip olduğu sadece +boyut/-boyut düzlemindeki dağılımı Tablo (24)'te gösterilmektedir.

Tablo 24. *Uzun* sıfatıyla oluşan sözcük birlikteliklerinin +boyut/-boyut düzlemindeki dağılımı

Sıfat	-boyut		+boyut	
uzun	Sayı	Oran	Sayı	Oran
	90	%54	77	%46

Tablo (24)'te de görüldüğü gibi, *uzun* sıfatıyla birlikte kullanılan adların +boyut gösterme anlam özelliğine sahip olanlarının sayısı, -boyut gösterme anlam özelliğine sahip olanlara kıyasla azdır. Çalışmadan elde edilen bulgular ışığında, *uzun* sıfatının; *hastalık, inceleme, çarpışma, susma, tetkik, ömür, hareketsizlik, süre, vade, huzursuzluk* gibi –boyut anlambilimsel özelliğe sahip adlarla birleşim oranının; *parmak, otobüs, boy, koltuk, yazıt, etek, diş, tırnak* gibi +boyut anlambilimsel özelliğe sahip adlara kıyasla daha fazla olduğu sonucuna erişilmiştir. Bu durum, *uzun* sıfatıyla oluşan sözcük birleşimlerinde hem düzanlamsal hem de imgesel değere sahip olanların örnekleriyle karşılaşılabileceğinin göstergesidir.

Uzun parmak, uzun otobüs, uzun boy, uzun koltuk, uzun yazıt, uzun etek, uzun diş, uzun tırnak gibi sıfat öbeklerinde *uzun* sıfatının boyutsal anlamını yitirmeden düzanlamsal değerini koruduğu görülmektedir. *Uzun hastalık, uzun inceleme, uzun çarpışma, uzun susma, uzun tetkik, uzun ömür, uzun hareketsizlik, uzun süre, uzun vade, uzun huzursuzluk* gibi sözcük birlikteliklerinde ise *uzun* sıfatı ölçü değerini ve boyutsal anlamını yitirmiş, imgesel değer kazanmıştır.

Ancak veri tabanındaki örnekler değerlendirildiğinde *uzun* sıfatı ile oluşan sözcük birlikteliklerinin daha çok imgesel değerini koruduğu görülmektedir. Bunun dışında sözcük birlikteliğinin tek bir gönderge aldığı, *uzun* sıfatının dilbilgisel

kimliğini yitirdiği örneklerle yani eşdizimli yapılarla karşılaşılmamıştır. Her ne kadar anlambilimsel açıdan farklı görünümsergilese de bütün örneklerde *uzun* sıfatı adı niteleyen önad konumundaki sıfat görevindedir.

Uzun sıfatıyla oluşan sözcük birlikteliklerinde önad sıfatının göndergesini belirleyen adın sahip olduğu diğer anlambilimsel özelliklerin dağılımı Tablo (25)'te sunulmuştur.

Tablo 25. *Uzun* sıfatı +ad birlikteliklerinin niteliksel görünümüleri

Anlam Ayırt Edici Özellik	Sayı	Örnek
-soyut +nesne	30	<i>uzun çorap, uzun etek, uzun kepçe</i>
+canlı +insan	4	<i>uzun kız, uzun kadın, uzun oğlan</i>
+canlı +insan +dişil	2	<i>uzun kız, uzun kadın</i>
+canlı +insan +eril	2	<i>uzun adam, uzun oğlan</i>
-soyut +uzamsal	42	<i>uzun çarşı, uzun kordon, uzun koridor, uzun nehir, uzun oda</i>
+soyut +nicel	7	<i>uzun süre, uzun yıl, uzun gün</i>

Tablo (25), *uzun* sıfatının birlikte kullanıldığı adların sahip olduğu +uzamsal anlambilimsel özelliğini yüksek bir oranla göstermektedir. *Uzun* sıfatı, *uzun kız, uzun kadın, uzun oğlan, uzun adam* örneklerinde olduğu gibi +canlı, +insan anlamsal özellikleriyle -sınırlı sayıda da olsa- işaretlenmiştir ancak ilgili sıfatın +canlı ulamının +hayvan, +bitki düzlemlerine ilişkin bir kullanımı bulunmamaktadır. Derecelendirme düzlemine ilişkin kullanımıyla *uzun soluk, uzun geçirti* gibi sözcük öbeklerinde karşılaşılmuştur.

Uzun sıfatı ile karşıt anlam ilişkisinde olan ve 1301 sözcük birlikteliği içinde 43 sözcük birleşimde karşılaşılan *kısa* sıfatının birlikte kullanıldığı adların sahip olduğu anlambilimsel özelliklerin birlikteliğin anlamsal değerini nasıl etkilediği aşağıdaki örneklerle açıklanmaya çalışılacaktır:

(12) a. kısa çubuk

b. kısa anı

(12a)'daki *kısa çubuk* örneğinde *kısa* sıfatı +boyut gösterme anlam özelliğine sahip olan *çubuk* adıyla birlikte kullanılmıştır. Bu örnekte, *kısa* sıfatının boyutsal özelliğiyle dilbilgisel kimliğini ve anlamsal özelliğini koruduğu; düzanlamsal özelliğini yitirmediği açık bir biçimde görülmektedir. (12b)'deki *kısa anı* örneğinde ise *kısa* sıfatı –boyut gösterme anlam özelliğine sahip *anı* adıyla birlikte kullanılmıştır. Bu nedenle, *kısa* ve *anı* sözcüklerinin birleşimiyle oluşan sıfat öbeğindeki *kısa* sıfatı ölçü değerini ve boyutsal özelliğini yitirmiştir. Bunun sonucu olarak da *kısa anı* sıfat öbeği düzanlamından uzaklaşarak imgesel bir anlam değeri kazanmıştır.

Yukarıdaki açıklamalar doğrultusunda çalışmada incelenen sıfat çiftleri arasında *kısa* sözcüğüyle oluşan sıfat öbeklerinin sadece +boyut/-boyut düzlemindeki dağılımı Tablo (26)'da gösterilmektedir.

Tablo 26. *Kısa* sıfatıyla oluşan sözcük birlikteliklerinin +boyut/-boyut düzlemindeki dağılımı

Sıfat	-boyut		+boyut	
kısa	Sayı	Oran	Sayı	Oran
	43	%50	43	%50

Tablo (26)'da da görüldüğü gibi, *kısa* sıfatının *boyun, kaş, kol, çubuk* gibi +boyut gösterme anlam özelliğine sahip adlarla birlikte kullanım oranıyla; *anı, ömür, vade* gibi -boyut gösterme anlam özelliğine sahip adlarla birlikte kullanım oranı aynıdır. Bu bağlamda karşıt anlam ilişkisinde olduğu *uzun* sıfatından farklılık göstermektedir.

Çalışmadan elde edilen bulgular ışığında *kısa* sıfatıyla oluşan sözcük birleşimlerinde ilgili sıfatının önad konumunda adı niteleyen dilbilgisel kimliğini yitirdiği örneklerle; bir başka deyişle, eşdizimli yapılarla karşılaşılmamıştır.

Kısa sıfatı ve ad birlikteliğine dayanan sözcük birlikteliklerinde adın sahip olduğu diğer anlam ayırt edici özellikler Tablo (27)'de gösterilmektedir.

Tablo 27. *Kısa* sıfatı +ad birlikteliklerinin niteliksel görünümüleri

Adın Birlikteliğin Niteliğini Belirleyen Anlamsal Özellikleri	Sayı	Örnekler
-soyut +nesne	6	<i>kısa etek, kısa pantolon, kısa çubuk</i>
+canlı +insan	1	<i>kısa insan</i>
-soyut +uzamsal	14	<i>kısa gövde, kısa yokuş, kısa parça</i>
+soyut +nicel	3	<i>kısa zaman, kısa süre, kısa gün</i>

Kısa sıfatının birlikte kullanıldığı adların yüksek oranda +uzamsal anlamsal özelliğe sahip olduğu Tablo (27)'de gösterilmektedir. Veri tabanındaki örnekler incelendiğinde ilgili sıfatın +canlı, +insan anlam değerine sahip adlarla birlikte kullanımıyla sadece bir örnekte karşılaşılrken +dişil, +eril, +bitki, +hayvan anlamsal özelliklere sahip adlarla birlikteliğine ilişkin bir örnekle karşılaşılmamıştır.

Kısalık ve uzunluk bağlamında derecelendirilebilir olan, söz konusu her iki sıfatla yakın anlam ilişkisinde olabilecek, TDK güncel sözlükte “yaklaşık bir adam boyunda olan” tanımıyla sunulan *adam boyu* sıfatı da incelemeler sırasında karşılaşılan diğer bir boyut sıfatıdır. Veri tabanı içinde, sadece +boyut gösterme anlam özelliğine sahip *ot* adıyla birlikte kullanımı görülmüştür. Bu sözcük birlikteliğinde *adam boyu* sıfatı boyutsal anlamından uzaklaşmamış ve düzanlamsal değerini kaybetmemiştir.

TDK güncel sözlüğün “çok kısa” tanımlamasıyla *kısa* sıfatı ile “olması gerekenden uzun” tanımlamasıyla ise *uzun* sıfatı ile yakın anlamlı oluşu sonucu çıkarılabilecek diğer bir boyut sıfatı *bir karış* sıfatıdır. İncelemeler sırasında *bir karış* sıfatının *dil* ve *ağız* adlarıyla ile birlikte kullanımıyla karşılaşılmıştır. *Bir karış* sıfatının *dil* adıyla birlikteliğiyle oluşan sıfat öbeği ölçü değerini ve boyutsal özelliğini yitirmiştir. Bunun sonucu olarak da ilgili sıfat öbeği düzanlamından uzaklaşarak imgesel bir anlam değeri kazanmıştır. Ancak *bir karış ağız* sözcük öbeğinde ise ilgili sıfat ölçü değerini yitirmemiş düzanlamsal değerini korumuştur.

TDK güncel sözlüğün “enine göre boyu kısa, tıknaz” tanımlamasından yola çıkarak *kısa* sıfatı ile yakın anlam ilişkisinde olduğu söylenebilecek olan bir diğer boyut sıfatı olan *bodur* sözcüğünün +boyut gösterme anlam özelliğine sahip *ağaç* adı ile birlikte kullanımıyla karşılaşılmıştır. *Bodur* ve *ağaç* sözcüklerinin birlikteliğinde *bodur* sıfatının boyutsal anlamını ve adın niteleyicisi olan dilbilgisel kimliğini yitirmediği görülmektedir. *Bodur* sıfatının bir diğer kullanımına ise yine dilbilgisel kimliğini koruduğu ve düzanlamsal değere sahip olduğu *bodur Musa* örneğinde karşılaşılmıştır. Söz konusu sıfat bu örnekte de boyutsal anlamını korumaktadır.

Çalışmadan elde edilen bulgular kapsamında boyut sıfatı ve ad birleşimine dayanarak oluşan sözcük öbekleri içinde *ince* sıfatı ile oluşan sözcük birleşimlerinin sayısı 55'tir. İnce sıfatının birlikte kullanıldığı adların sahip oldukları anlamsal özelliklerin ilgili boyut sıfatının boyutsal veya anlamsal içeriğinde hangi görünümlere ilişkin değişimler olduğu aşağıdaki örneklerle açıklanmaya çalışılacaktır:

(13) a. *ince çizgi*

b. *ince düşünce*

(13a)'daki *ince çizgi* sıfat öbeğinde *ince* sıfatı, +boyut anlam özelliğine sahip *çizgi* adıyla birlikte kullanılmıştır. Bu örnekte *ince* sıfatı ölçü değerini ve boyutsal özelliğini korumuş, düzanlamsal değerini yitirmemiştir. (13b)'deki *ince düşünce* sıfat öbeğinde *düşünce* adı –boyut anlam özelliğine sahiptir. *İnce* ve *düşünce* sözcüklerinin birleşimiyle oluşan sıfat öbeği ölçü değerini ve boyutsal özelliğini yitirmiştir. Bunun sonucu olarak da *ince düşünce* sıfat öbeğinde *ince* sıfatı gerçek anlamından uzaklaşarak imgesel bir anlam değeri kazanmıştır.

Bu açıklamalar bağlamında *ince* sıfatının birlikte kullanıldığı adların sadece +boyut/-boyut düzlemindeki dağılımı Tablo (28)'de gösterilmektedir.

Tablo 28. *İnce* sıfatının birlikte kullanıldığı adların +boyut/-boyut düzlemindeki dağılımı

Sıfat	-boyut		+boyut	
ince	Sayı	Oran	Sayı	Oran
	13	%22	46	%78

Tablo (28), *ince* sıfatıyla birlikte kullanılan adların *bel, diş, çizgi, hayvan, vücut, yol, kumaş, kitap, yufka, kıl, hırka, duvar* gibi +boyut gösterme anlam özelliğine sahip olanların oranının; *düşünce, esinti, fikir, lodos, anlam, söz* gibi -boyut gösterme anlam özelliğine sahip olanlara kıyasla oldukça fazla olduğunu göstermektedir.

Bu açıklamalar bağlamında, çalışmadan elde edilen bulgular değerlendirildiğinde *ince* sıfatıyla oluşan sözcük birlikteliklerinde ilgili sıfatın ölçü değerini ve boyutsal anlam özelliğini kaybetmeyip düzanlamsal değerini koruduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Yukarıda verilen örneklerin her birinde *ince* sıfatı adın niteleyicisi konumunda olan dilbilgisel kimliğini yitirmemiştir. *İnce kumaş* örneğini ele alacak olursak *ince* ve *kumaş* sözlüksel birimlerinin birleşimiyle oluşan sıfat öbeğinde *ince* sıfatı yerine karşıt anlam ilişkisinde olduğu *kalın* sıfatını getirdiğimizde göndergenin taşıdığı boyutsal özelliğin derecesi bağlamında değer farklılığı olsa da *kalık kumaş* sıfat öbeği anlambilimsel açıdan kabul edilebilir bir öbeğdir. Söz konusu birleşimde *ince* sıfatının derecelendirilebilir olma özelliği kaybolmamıştır ve tek bir gönderimi de bulunmamaktadır. Ancak, *ince* sıfatı ile oluşan sözcük birlikteliklerine yönelik yapılan incelemeler sırasında birden fazla göndergesi olmayıp tek göndergesi olan ve derecelendirilebilir olma özelliğini yitiren sadece bir bileşik ile karşılaşmıştır. Karşılaşılan *ince hastalık* bileşğinde *ince* sıfatı adı niteleyici konumunda olan dilbilgisel kimliğini yitirmiştir.

TDK güncel sözlükte “verem” olarak tanımlanan *ince hastalık* bileşğini oluşturan dilsel yapılardan biri olan *ince* sözcüğü, derecelendirilebilir ve adın niteleyicisi olma özelliklerini yitirmiştir. Bu bağlamda; tek bir göndergesi olan *ince hastalık* bileşği, sıfat öbeği sözcük grubundan eşdizimli bir yapıya dönüşmüştür.

Mersin Üniversitesi Türkçe Ulusal Derlemi çalışmasından elde edilen bulgular ışığında, bir milyon sözcükteki 226.99 sıklık değeriyle *ince hastalık* bileşiğinin eşdizimli bir yapı olduğu sonucuna ulaşılabilir (TUD, 2015).

İnce sıfatı ve ad birlikteliğine dayanan sözcük birlikteliklerinde önad sıfatının göndergesini belirleyen ada ait anlamsal özellikler Tablo (29)'da gösterilmektedir.

Tablo 29. *İnce* sıfatı +ad birlikteliklerinin niteliksel görünümleri

Anlam Ayırt Edici Özellik	Sayı	Örnek
-soyut +nesne	18	<i>İnce şilte, ince kumaş, ince sandal</i>
+canlı +insan +dişil	1	<i>İnce kadın</i>
+canlı +hayvan	1	<i>İnce hayvan</i>
-soyut +uzamsal	30	<i>İnce salon, ince yol</i>

Tablo (29)'daki sayısal dağılım, *ince* sıfatının +uzamsal anlam özelliğine sahip adlarla birlikte kullanım oranının yüksek olduğunu göstermektedir.

Çalışmadan elde edilen bulgular değerlendirildiğinde *ince* sıfatının +eril, +bitki düzleminde işaretlenen adlarla birlikteliğine ilişkin bir örnekle karşılaşılmamıştır.

İnce sıfatı ile karşıt anlam ilişkisinde olan ve 1301 sözcük birlikteliği içinde 15 adet sözcük öbeğini oluşturan *kalın* sıfatının birlikte kullanıldığı adların sahip olduğu anlam ayırt edici özelliklerin, birlikteliğin anlamsal değerini nasıl etkilediği aşağıdaki örneklerle açıklanmaya çalışılacaktır:

(14) a. kalın duvar

b. kalın kafa

(14a)'daki *kalın duvar* örneğinde *kalın* sıfatı +boyut anlam özelliğine sahip *duvar* adıyla birliktelik sergilemektedir. Bu örnekte, *kalın* sıfatının boyutsal özelliğiyle dilbilgisel kimliğini ve anlamsal özelliğini koruduğu; düzanlamsal özelliğini yitirmedeği açık bir biçimde görülmektedir. Atasözleri ve deyimlere ilişkin yapılan incelemeler sırasında karşılaşılan, TDK güncel sözlükte “geç veya güç anlayan, gabi” ve “budala, aptal, anlayışsız” tanımlamalarıyla açıklanan *kalın kafa* sıfat öbeğinde *kalın* sıfatı *kalın duvar* örneğinden farklı bir değere sahiptir. (14b)'deki örnekte *kalın* sıfatı her ne kadar +boyut anlam özelliğine sahip bir ad ile birlikte kullanılmış olsa da bu örnekte *kalın* sıfatının ölçü değerini ve boyutsal özelliğini yitirdiği sonucuna ulaşılmaktadır. *Kalın kafa* sıfat öbeği imgesel bir anlam değeri kazanmıştır.

Yukarıdaki açıklamalar doğrultusunda çalışmada incelenen sıfat çiftleri arasında *kalın* sıfatıyla oluşan sıfat öbeklerinin sadece +boyut/-boyut düzlemindeki dağılımı Tablo (30)'da gösterilmektedir.

Tablo 30. *Kalın* sıfatıyla oluşan sözcük birlikteliklerinin +boyut/-boyut düzlemindeki dağılımı

Sıfat	-boyut		+boyut	
kalın	Sayı	Oran	Sayı	Oran
	2	%13	13	%87

Tablo (30) *kalın* sıfatının; *kalın giysi*, *kalın çizme*, *kalın dudak*, *kalın kazak*, *kalın tahta* örneklerinde de olduğu gibi +boyut gösterme anlam özelliğine sahip adlarla kullanımını yüksek bir oranla göstermektedir.

Kalın sıfatının birlikte kullanıldığı adların sahip olduğu diğer anlam ayırt edici özellikler Tablo (31)’de gösterilmektedir.

Tablo 31. *Kalın* sıfatı +ad birlikteliklerinin niteliksel görünüm

Adın Birlikteliğin Niteliğini Belirleyen Anlamsal Özellikleri	Sayı	Örnekler
-soyut +nesne	9	<i>Kalın tahta, kalın kitap</i>
+canlı +insan	1	<i>Kalın gardiyan</i>
+canlı +hayvan	1	<i>Kalın hayvan</i>

Çalışmada sıfat ad birlikteliğiyle oluşan sözcük birlikteliklerinden 14 adedini *derin* sıfatıyla oluşan sıfat öbekleri oluşturmaktadır. İncelemeler sırasında *derin* sıfatının –boyut düzleminde işaretlenen adlarla birliktelikleriyle karşılaşılmıştır.

Tablo 32. *Derin* sıfatıyla oluşan sözcük birlikteliklerinin +boyut/-boyut düzlemindeki dağılımı

Sıfat	-boyut		+boyut	
derin	Sayı	Oran	Sayı	Oran
	8	%57	6	%43

Tablo (32)’de de görüldüğü gibi, *derin* sıfatının *su, boşluk, kuyu* gibi +boyut anlam özelliğine sahip adlarla birlikte kullanımıyla karşılaşıma oranı; *feragat, düşünce, hicap, gürültü, huzursuzluk, ilişki, etki* gibi -boyut gösterme anlam özelliklerine sahip adlarla birlikte kullanım oranına kıyasla azdır. Bu durumda *derin*

sıfatının ölçü değerini ve boyutsal özelliğini yitirdiği, imgesel bir anlam değeri kazandığı örneklerle karşılaşılma olasılığının fazla olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Çalışmada elde edilen bulgular kapsamında sıfat, ad birlikteliğine dayanan sözcük öbekleri arasında *iri* sıfatıyla oluşan sözcük birlikteliklerinin sayısı 12'dir. İlgili sıfatın *iri vücut*, *iri damla*, *iri kadın* örneklerinde olduğu gibi +boyut gösterme anlam özelliğine sahip adlarla kullanımlarıyla yüksek oranda karşılaşmıştır.

İncelemeler sırasında karşılaşılan diğer bir göreceli sıfat olan *şişman* sıfatıyla ise +boyut anlam özelliğine sahip *insan* ve *adam* adıyla birlikte *şişman insan* ve *şişman adam* sıfat öbeklerinde karşılaşmıştır.

Zayıf sıfatına yönelik incelemeler sırasında ilgili sıfatın sadece +boyut gösterme anlam özelliğine sahip adlarla birlikte kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır. İlgili sıfatla sadece *zayıf kadın* ve *zayıf çocuk* sözcük birlikteliklerindeki kullanımıyla karşılaşmıştır.

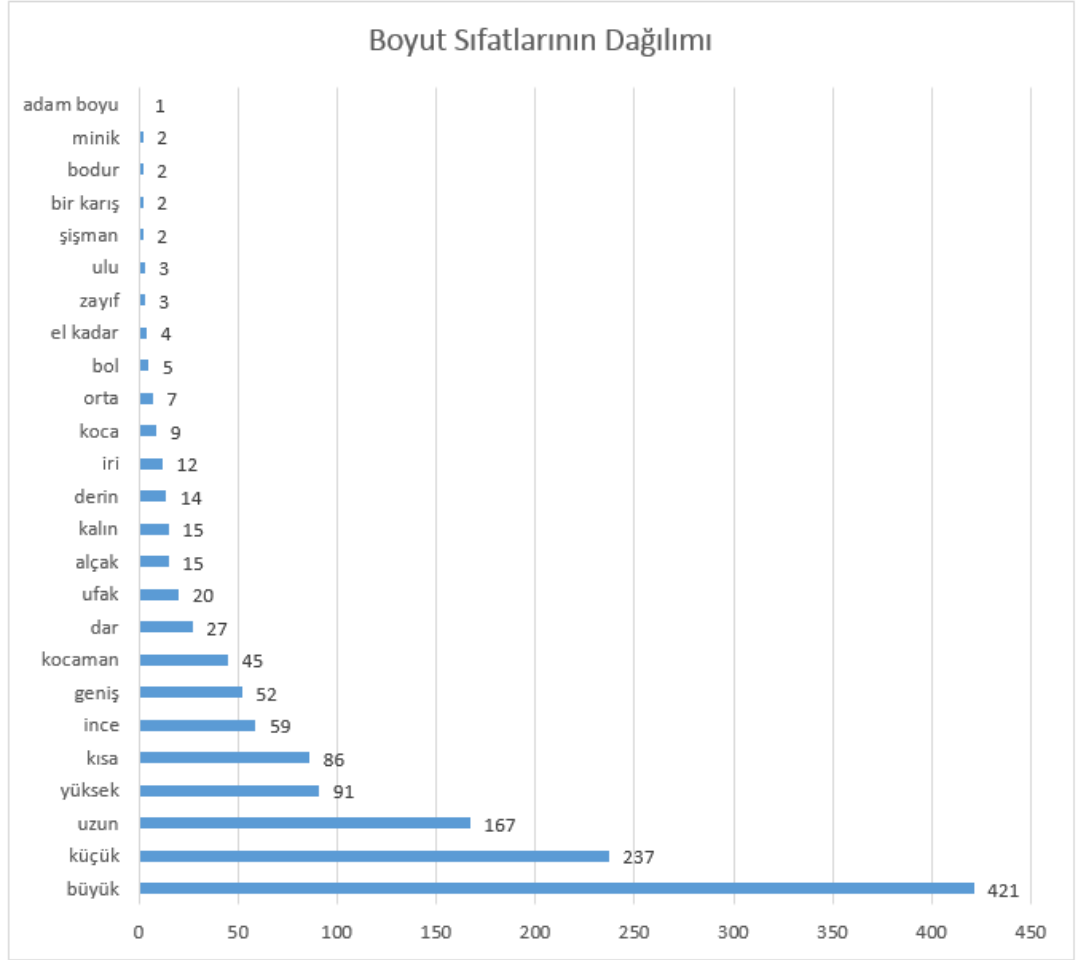
İncelemeler sırasında karşılaşılan toplam 1301 sözcük birleşimi içinde tespit edilen boyut sıfatlarının ve birlikte kullanıldıkları adların sergiledikleri ulamsal dağılımı genel olarak ele almak yararlı olacaktır. Söz konusu ulamsal dağılım Tablo (33)'te ayrıntılı biçimde gösterilmektedir:

Tablo 33. Boyut sıfatı ve ad birlikteliklerinin sergiledikleri niteliksel görünümlerin dağılımı

Sıfat	Sözcük Birleşimi Sayısı	Eşdizim Sayısı	-boyut	+boyut
büyük	416	5 (<i>büyükşehir, büyükanne, büyükbaba, büyükhanım, büyükbaş</i>)	242	179
küçük	236	1 (<i>küçükbaş</i>)	53	184
kocaman	45	---	6	39
koca	8	1 (<i>kocakarı</i>)	4	5
ufak	20	---	7	13
yüksek	88	3 (<i>yüksek lisans, yükseköğretim, yükseköğrenim</i>)	60	31
alçak	14	1 (<i>alçak gönül(lü)</i>)	2	13
geniş	52	---	17	35
dar	27	---	7	20
bol	5	---	---	5
uzun	167	---	90	77
kısa	86	---	43	43
orta	6	1(<i>ortaöğretim</i>)	1	6
ince	58	1 (<i>ince hastalık</i>)	13	46
kalın	15	---	2	13
derin	14	---	8	6
iri	12	---	1	11
şişman	2	---	---	2
zayıf	3	---	---	3
adam boyu	1	---	---	1
bir karış	2	---	1	1
bodur	2	---	---	2
el kadar	4	---	---	4
minik	2	---	---	2
ulu	3	---	---	3

Sıfat ve ad birlikteliğine dayanan toplamda 1301 sözcük birlikteliği içinde boyut sıfatlarıyla karşılaşılma oranı farklılık göstermektedir. Çalışmadan elde edilen bulgular değerlendirilirken boyut sıfatlarının karşılaşılma sıklığına ilişkin bilgi Grafik (1)'de gösterilmektedir:

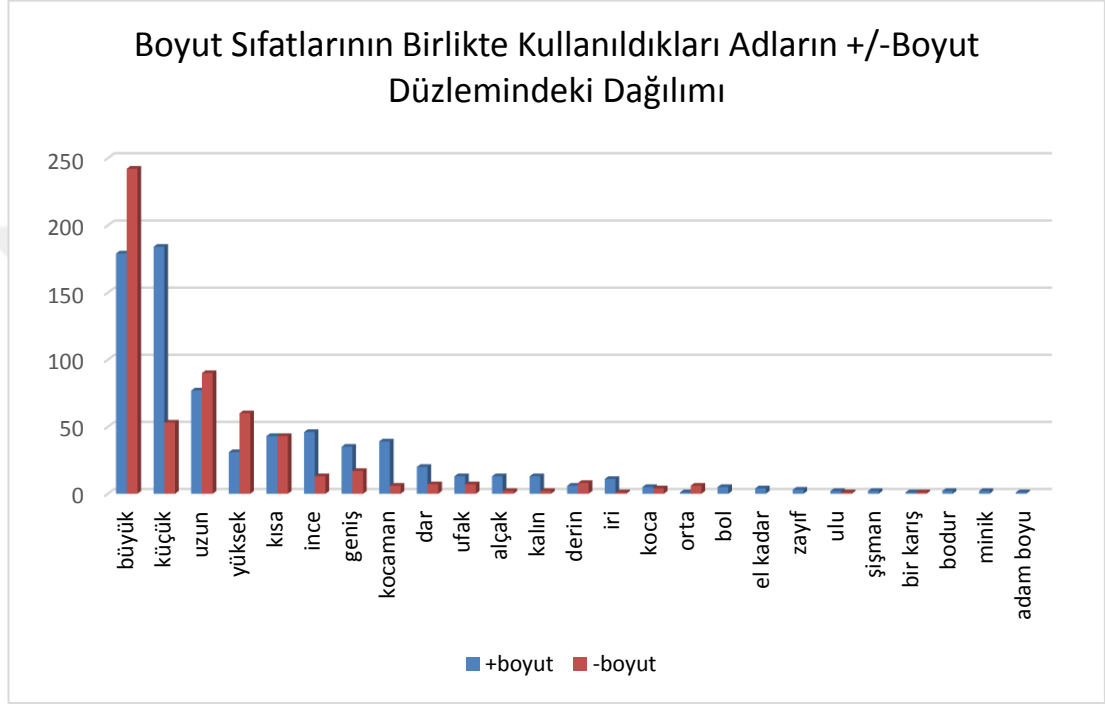
Grafik 1: Boyut sıfatlarının dağılımı

Çalışmadan elde edilen bulgular ışığında boyut sıfatlarının bazılarının ölçülebilir veya ölçü değeri değişebilir özelliğini koruduğu bazılarının ise boyutsal anlamından uzaklaştığı sonucuna ulaşılmıştır. Boyut sıfatı ve ad birlikteliğiyle oluşan sözcük birleşimlerimde adın sahip olduğu anlamsal özellikler bağlamında ölçülebilir veya ölçü değeri değişebilir olma özelliğini koruyan, boyutsal anlamını dolayısıyla düzanlamsal değerini yitirmeyen birleşimlerle sıklıkla karşılaşılmıştır. Ancak birlikteliği oluşturan adın sahip olduğu anlamsal özellikler bağlamında ölçülebilir olma özelliğini dolayısıyla boyutsal anlamını yitiren boyut sıfatlarıyla oluşan

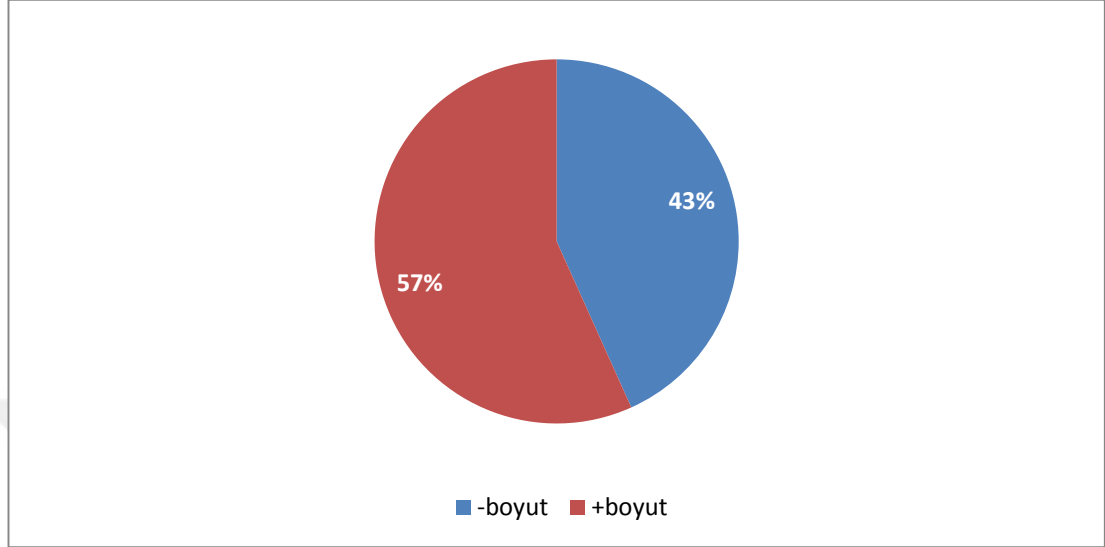
birleşimlerle de karşılaşılmıştır. Grafik (2) incelemeler sırasında karşılaşılan bütün sıfatların birlikte kullanıldıkları adların boyutsal değerine ilişkin bilgileri içermektedir.

Grafik 2: Boyut sıfatlarının birlikte kullanıldıkları adların +boyut/-boyut düzlemindeki dağılımı

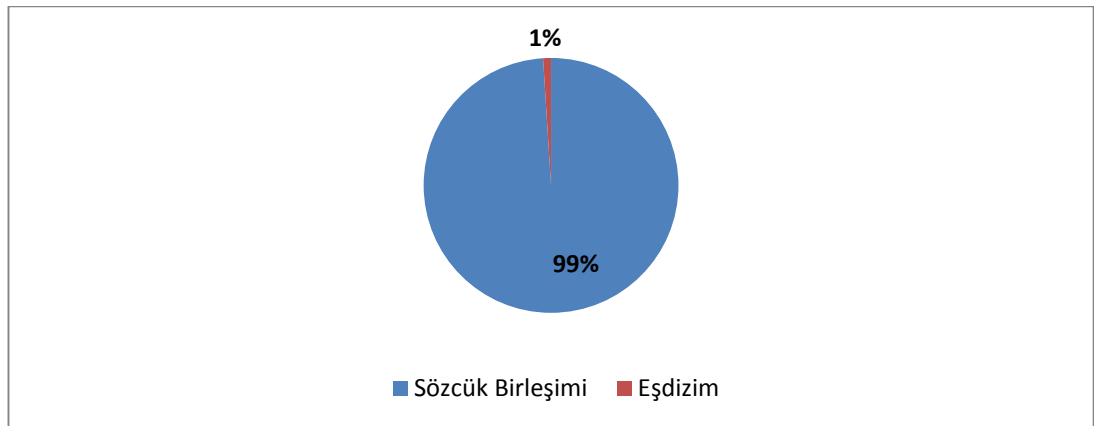
Çalışmadan elde edilen bulgular değerlendirildiğinde, boyut sıfatı ve ad birlikteliklerinde adın sahip olduğu +boyut gösterme anlam özelliği sonucunda birlikteliğin düzanlamsal özelliğini koruduğu, birliktelikteki adın -boyut gösterme anlam özelliği nedeniyle birlikteliğin imgesel anlam değerinde olduğu örneklerle karşılaşılmıştır. Veri tabanını oluşturan toplam 1301 sözcük birleşimde -boyut/+boyut gösterme anlam özelliklerinin dağılımı Grafik (3)'te gösterilmektedir.

Grafik 3: Sözcük birleşimlerinde adın sahip olduğu –boyut/+boyut gösterme anlam özelliğine göre dağılımı

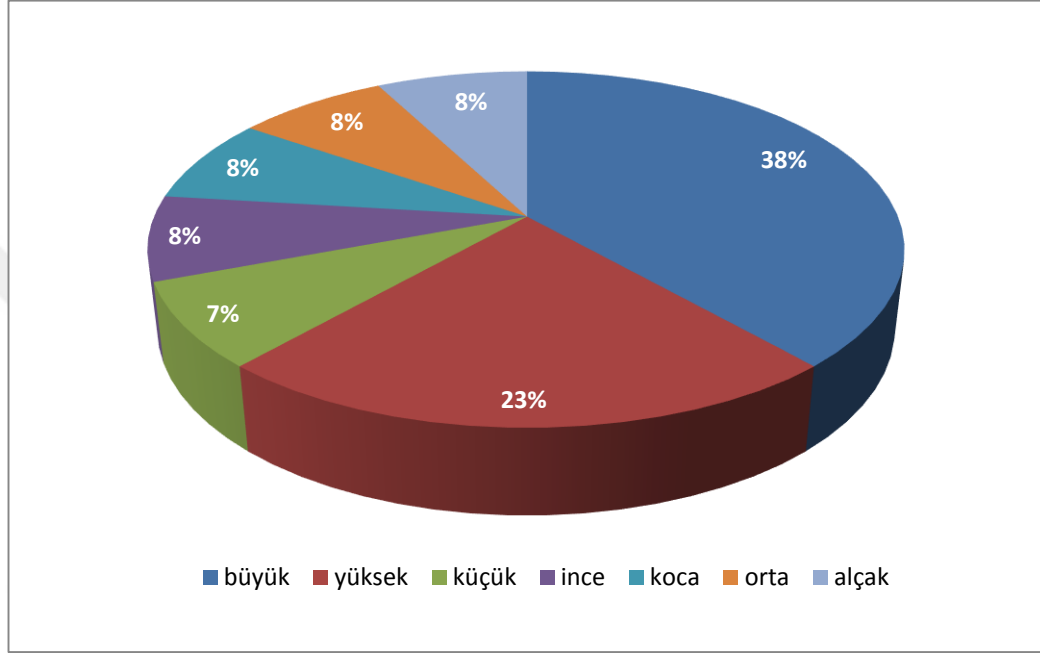
Daha önce de değinildiği gibi çalışmadan elde edilen bulgular değerlendirilirken bazı sözcük birleşimlerinde boyut sıfatının derecelendirilebilir olma özelliğini yitirdiği, tek bir gönderge aldığı örneklerle de karşılaşmıştır. Söz konusu örneklerin sözcük birleşiminden eşdizimli bir yapıya dönüşmüş olduğu sıklık değerleri de verilerek dile getirilmiştir. Bu bağlamda veri tabanındaki sözcük birleşimleri ve eşdizimli yapıların dağılımı Grafik (4)’te gösterilmektedir.

Grafik 4: Sözcük birleşimi ve eşdizimli yapıların dağılımı

Grafik (5)'te de çalışmadan elde edilen bulgular ışığında eşdizimli olduğu saptanan örneklerin hangi boyut sıfatıyla kullanıldığı, eşdizimli yapıların karşılaştığı boyut sıfatlarının dağılımı gösterilmektedir.

Grafik 5: Eşdizimlilerin boyut sıfatları arasındaki dağılımı

4.1. Değerlendirme

Çalışmadan elde edilen bulgular değerlendirildiğinde *büyük* sıfatının %32.36 oranıyla en çok karşılaşılan sıfat olduğu sonucuna ulaşılmıştır. *Büyük* sıfatını, karşıt anlam ilişkisinde olduğu *küçük* sıfatı %18.22 oranıyla takip etmektedir. İncelemeler sırasında boyut sıfatı ve ad birlikteliğine dayanan 1301 adet sözcük birleşimi ile karşılaşılmıştır. *Büyük* ve *küçük* sıfatlarıyla oluşan sözcük birleşimleri %50,58 oranıyla veri tabanını oluşturan sözcük birleşimlerinin yarısını kapsamaktadır.

Büyük sıfatıyla oluşan sözcük birleşimleri çalışmanın veri tabanında oldukça fazla yer kaplarken yakın anlam ilişkisinde olduğu kocaman sıfatıyla %3.46 oranında karşılaşılmıştır. *Büyük* sıfatıyla yakın anlam ilişkisinde olan diğer bir sıfat olan *koca* sıfatı %0,69 oranıyla, *ulu* sıfatı ise %0.23 oranıyla veri tabanında yer almaktadır.

Benzer durum *küçük* sıfatı ve yakın anlamlı diğer sıfatlarla ilgili de söylenebilmektedir. *Ufak* sıfatıyla %1.54 oranında, *minik* sıfatıyla ise %0,15 oranında karşılaşılmıştır.

Çalışmadan elde edilen bulgular doğrultusunda karşıt anlam ilişkisinde olan *büyük* ve *küçük* sıfatlarıyla karşılaşıma oranının diğer boyut sıfatlarına kıyasla daha fazla olduğu (%50.58) gerçeğinden hareketle söz konusu iki sıfatın boyut sıfatları içinde oldukça önemli bir yere sahip olduğu söylenebilmektedir.

Büyük ve *küçük* sıfatını takiben çalışmanın veri tabanının değerlendirilme sürecinde sıklıkla karşılaşılan diğer bir sıfat ise *uzun* sıfatıdır. Veri tabanında karşılaşılan sözcük birleşimleri içinde *uzun* sıfatı ve ad birlikteliğiyle oluşan sözcük birleşimleriyle %12,84 oranıyla karşılaşılmıştır. *Uzun* sıfatıyla karşıt anlam ilişkisinde olan *kısa* sıfatıyla ise %6,61 oranıyla karşılaşılmıştır. Veri tabanında karşılaşıma sıklıklarında farklılık olan *uzun* ve *kısa* sıfatlarının birlikte kullanıldıkları adların anlamsal özelliklerinin dağılımında da farklılık görülmektedir. *Uzun* sıfatı ile birlikte kullanılan adların %56'sı +soyut anlam özelliğine sahipken, *kısa* sıfatının birlikte kullanıldıkları adların +/-soyut anlam özelliği eşit bir dağılım sergilemektedir.

Veri tabanında; *büyük*, *küçük* ve *uzun* sıfatlarından sonra en çok karşılaşılan dördüncü sıfat ise *yüksek* sıfatıdır. *Yüksek* sıfatıyla oluşan sözcük birleşimlerinin oranı

%6,99'dur. *Yüksek* sıfatıyla karşıt anlam ilişkisinde olan *alçak* sıfatıyla oluşan sözcük birleşimleriyle ise %1,15 oranında karşılaşmıştır.

Veri tabanındaki örnekler değerlendirildiğinde sıfat ve ad birlikteliğine dayanan sözcük birleşimlerinin bazılarının eşdizimli bir yapıya dönüştüğü ortaya çıkmıştır. Daha önce de değinildiği gibi, sözcük birliktelikleri ile eşdizimli örnekleri birbirinden ayıran temel durum birliktelikteki önad sıfatının bağımsız göndergesini koruması ya da koruyamaması ve bunun sonucunda birlikteliğin tek bir gönderge alması ve bunun dildeki karşılığının birlikte kullanım sıklığı ile belirginleşmesi özelliğine dayanmaktadır. Bu bağlamda bir değerlendirme yapmak gerekirse çalışmanın veri tabanında karşılaşılan önad sıfatının bağımsız göndergesini koruduğu sözcük birlikteliklerinin oranı %99 iken, önad sıfatının bağımsız göndergesini koruyamadığı tek bir gönderge alan eşdizimli örnekler ile %1 oranında karşılaşmıştır (bkz. Grafik 4). 1301 örnek içinde sadece %1'lik bir dilim eşdizimli yapıları oluşturmaktadır. İnceleme nesnesi olan toplam 25 boyut sıfatı içinde sadece 7 sıfatın (*büyük, yüksek, küçük, ince, koca, orta, alçak*) eşdizimli örnekleriyle karşılaşmıştır. Söz konusu 7 sıfat içinde eşdizimli sözcüklerin en fazla karşılaşıldığı sıfat *büyük* (%38) sıfatı (*büyükanne, büyükbaba, büyükhanım, büyükşehir, büyükbaş*) olmuştur. *Büyük* sıfatını ise %23 oranıyla *yüksek* sıfatı (*yüksek lisans, yükseköğretim, yükseköğrenim*) takip etmiştir (bkz. Grafik 5). Veri tabanının değerlendirilmesi sürecinde karşılaşılan diğer eşdizimliler ise "*küçükbaş*", "*ince hastalık*", "*kocakarı*", "*ortaöğretim*", "*alçak gönül(lü)*" örnekleridir.

Daha önce de değinildiği gibi sıfat+ad birlikteliklerinde, adın sahip olduğu anlambilimsel özellik bağlamında sıfatların boyutsal değerinde, dolayısıyla anlamsal içeriğinde de farklılıklar olmaktadır. Çalışmadan elde edilen bulgular ışığında bazı

boyut sıfatlarının dilbilgisel kimliğini ve anlamsal özelliğini koruduğu bazılarının ise ölçü değerini ve boyutsal özelliğini yitirdiği sonucuna ulaşılmıştır (bkz. Grafik 2).

Veri tabanını oluşturan sözcük türleri içinde en çok karşılaşılan sözcük olan *büyük* sıfatına ilişkin bulgular değerlendirildiğinde söz konusu sıfatın birlikte kullanıldığı adların %43'ü +boyut gösterme anlam özelliğine sahipken, %57'sinin –boyut gösterme anlam özelliğine sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Benzer sonuç *uzun, yüksek, derin, orta* sıfatları ve ad birlikteliklerinden oluşan sözcük birleşimlerine ilişkin de ortaya çıkmıştır. *Uzun* sıfatının birlikte kullanıldığı adların %46'sı +boyut, %54'ü –boyut gösterme anlam özelliğine sahiptir. *Yüksek* sıfatıyla birlikte kullanılan adların %34'ü +boyut, %66'sı –boyut gösterme anlam özelliğine sahiptir. Veri tabanında %1,8'lik dilimi kapsayan *derin* sıfatıyla birlikte kullanılan adların +boyut gösterme anlam özelliği, –boyut gösterme anlam özelliğine kıyasla daha fazladır. *Orta* sıfatıyla birlikte kullanılan adların +boyut gösterme anlam özelliği –boyut gösterme anlam özelliğine kıyasla daha azdır. Veri tabanını oluşturan diğer sıfatların ise +boyut gösterme anlam özelliğine sahip adlarla kullanım oranının –boyut gösterme anlam özelliğine sahip adlarla kullanım oranına kıyasla daha fazla olduğu, bazı boyut sıfatlarının ise (*bol, el kadar, zayıf, şişman, bir karış, bodur, adam boyu, minik*) –boyut gösterme anlam özelliğine sahip adlara birlikte kullanılmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Genel anlamda bir değerlendirme yapmak gerekirse boyut sıfatlarının birlikte kullanıldıkları adların %57'si +boyut gösterme anlam özelliğine sahipken %43'ü –boyut gösterme anlam özelliğine sahiptir (bkz. Grafik 3).

Boyut sıfatlarının birlikte kullanıldıkları adların +boyut gösterme anlam özelliğine sahip olanlarının oranının –boyut gösterme anlam özelliğine sahip olanlarının oranına kıyasla fazla olduğu gerçeği, dilbilgisel kimliğini ve anlamsal

özelliğini dolayısıyla düzanlamsal değeri koruyan boyut sıfatlarının sayıca fazla olduğu sonucuna ulaşmamızı sağlamaktadır. Ancak –boyut gösterme anlam özelliğine sahip adlarla birlikte kullanılan bu nedenle ölçü değeri ve boyutsal kimliğini kaybedip düzanlamından uzaklaşan ve imgesel bir anlam değeri kazanan sözcük birleşimlerinin sayıca fazlalığı da yadsınamayacak bir gerçektir.

5. BÖLÜM: EĞİTİM VE ÖĞRETİM SÜRECİNE YÖNELİK TARTIŞMALAR

Bu bölümde, çalışmadaki boyut sıfatı ve ad birleşimleri ve sözcük birleşiminden eşdizimli yapıya dönüşen örneklere ilişkin sonuçlarla ilgili eğitim ortamlarına dönük çıkarımlarda bulunulacaktır.

5.1. Yabancı Dil ya da İkinci Dil Ediniminde Sözcük Birleşimlerinin ve Eşdizimliliğin Önemi

80’li yıllarda üretici ve dönüşümsel dilbilgisinin dil öğretim sürecine ilişkin etkisinin güçlü olmasından dolayı sözcüklerin, sözcük birleşimlerinin, eşdizimli yapıların dilde önemli bir rol üstlenmediği görüşü hâkimdi. Dilbilgisel veya biçimbirimsel yapıların dil öğretim sürecindeki önemi sözcüklere kıyasla oldukça fazlaydı. Ancak derlem dilbilim alanında yapılan çalışmalar yabancı dil öğretiminde sözcüklerin, sözcük birleşimlerinin, eşdizimli yapıların, deyim ve kalıp sözlerin önemini ortaya çıkarmıştır (Sinclair, 1991). Derlem dilbilim çalışmalarıyla söz konusu yapıların dilde çok fazla olduğu ve yabancı dil edinim sürecinde okuma, dinleme, konuşma ve yazma becerilerinde yetkinlik kazanabilmek için sözcük birleşimlerinin, eşdizimli yapıların, deyimler ve kalıp sözlerin eğitim sürecinde önemli olduğu görüşü hâkim olmuş; bu hâkimiyet, dil öğretiminde sözlüksel yaklaşımı ortaya çıkarmıştır (Ördem, 2013).

Sözlüksel yaklaşımda, yabancı dilde yetkin olabilmenin öğrencilerin hedef dildeki sözcüklere, bu sözcüklerin birlikte kullanıldığı diğer sözcüklere ve eşdizimli yapılara hâkim olmayla doğrudan bir ilgisi olduğu görüşü savunulmaktadır (Lewis, 1998). Bu konu üzerine yapılan çalışmalar, yabancı dil öğrenim sürecinde olan bireylerin hedef dildeki sözcükleri hatırlamada sorun yaşamadıklarını ancak bu sözcüklerin birlikte kullanıldığı sözcüklerle ilgili zorluk yaşadıklarını, bu durumun da öğrencilerin dilin hem anlamaya hem de aktarmaya dönük becerilerinde aksamalara neden olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır (Richard ve Rogers, 2001).

Araştırmalar, öğrencilerin yabancı dilde özellikle de konuşma ve yazma becerilerinde yetkinlik kazanabilmeleri için sözcükleri tek tek öğrenmek yerine kalıp halinde öğrenmesinin daha etkili ve hızlı olabileceği sonucunu ortaya çıkarmıştır (Nesselhauf, 2005).

Dil öğretimi ve edinimi söz konusu olduğunda dilin bileşenlerini göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Hedef dile yönelik çözümlemeler sırasında sesbilimsel, anlambilimsel, sözdizimsel ve kullanımbilimsel bileşenlerin herhangi birinde meydana gelecek bir aksama dil edinim sürecini de olumsuz etkileyecektir. Bu nedenle sözcükler tek tek değil, birlikte kullanıldıkları sözcükler ile öğrenilmeli eğitim süreci de bu görüş doğrultusunda planlanmalıdır (Brashi, 2009).

Bugüne kadar yapılan birçok araştırma ve çalışmada dil öğretiminde dilbilgisinden çok sözcük bilgisinin önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Eşdizimlilik konusunu dil öğrenimi bağlamında ele alan bir diğer dilbilimci Partington (1998), sözcükleri eşdizimsel görünümleri ile öğrenmenin, dil öğrencileri için önemli olduğunu vurgulamış, eşdizimli sözlüklerin yabancı dil öğretiminde önceliklerin

belirlenmesi aşamasında sıkça başvurulmuş bir ürün olduğuna değinmiştir. Türkiye Türkçesi söz varlığı üzerinde yapılan çalışmalar genel amaçlı sözlüklerin yanında eşdizimli sözlükler gibi özel amaçlı sözlüklerin yetersizliğini ortaya çıkarmaktadır (Özkan, 2010).

Eşdizimli sözlüklerin dil öğretim sürecindeki önemi birçok araştırmacı tarafından vurgulanmaktadır (Ayabakan, 2015; Özkan, 2010; Çetinkaya, 2009). Bugün dünyada yabancı dil olarak geniş öğrenci kitlesine sahip İngilizce gibi birçok dünya dilinde hazırlanmış eşdizimli sözlükler bulunmaktadır.

Benson, sözlüklerde sözcüklerin hangi sözcüklerle birlikte kullanılacağı bilgisinin yer almasının hedef dil öğrencileri için önemli olduğunu vurgulamıştır. İngilizce öğrencileri için eşdizimli yapıların önemini göz önünde bulundurarak hazırladığı sözlükte sözcükleri birlikte kullanıldığı diğer sözcüklerle sunmaya çalışmış; yabancı dil öğrencilerine yönelik hazırlanan tüm sözlüklerin de bu yöntem doğrultusunda hazırlanması gerektiğine değinmiştir (Benson vd. 1986) Benson gibi birçok dilbilimci de yabancı dil öğrencilerine yönelik hazırlanan sözlüklerde sözcüklerin hangi sözcüklerle birlikte kullanıldığı bilgisinin önemli olduğuna değinmiş, yabancı dil öğrenen bireyler için farklı dillerde eşdizim sözlüğü hazırlamışlardır (Hill ve Lewis 1997; Deuter vd., 2002; Shigeziroo vd., 1995; Benson ve Benson, 1993).

Özellikle ileri düzeyde yabancı dil öğrencilerinin dilin doğal yapısına uygun bir şekilde dili kullanmalarını sağlayabilmek amacıyla, sözcükleri aynı dizge içerisinde birlikte kullanıldıkları diğer sözcüklerle bir arada gösteren eşdizimli sözlükler dil öğretimine önemli katkılar sağlamaktadır. Türkçe eşdizimli sözlükler

üzerine son zamanlarda yapılan çalışmalarla (Özkan, 2010; Çetinkaya, 2009), sıfat ve ad eşdizimliliği çerçevesinde Türkçede sıfat-ad ve ad-sıfat ilişkisinde kavram alanları belirlenmeye çalışılmıştır.

Sözcüklerin birlikte kullanıldıkları sözcüklerle, bir bütün olarak öğretilmesi gerekliliği yapılan çalışmalarla da desteklenmiştir (Ördem, 2013). Bu çalışmalarda bu sürecin öğretici, öğrenici ve materyal temelli olması görüşü vurgulanmaktadır. Öğretmenlerin sözcüklerin birlikte kullanıldıkları sözcüklere ilişkin öğrencilerde farkındalık oluşturmaları önemlidir. Öğretmenlerin sınıf içi etkinlikleri bu farkındalığı destekleyici yönde hazırlamaları da oldukça önemlidir. Sözcük temelli öğretim sürecinde veri ve söylem toplayıcısı olarak düşünülen öğrenciler ise öğreticilerin kendilerinde oluşturmaları amaçladıkları farkındalıklardan yola çıkarak hedef dildeki sözcük birlikteliklerine bu birlikteliklerin anlam özelliklerine ilişkin genelleştirmeler yapmalı ve ihtiyaç duydukları alanlara özgü sözcük birliktelikleri ve eşdizimli yapılara hâkim olma yönünde kendilerini geliştirmelidirler. Eğitim sürecinde kullanılacak materyaller ise hedef dil üzerine yapılan derlem çalışmalarından yararlanılarak hazırlanan metinlerde sözcüklerin sıklıkla birlikte kullanıldıkları sözcüklere yer verilerek hazırlanmalı ve metinler bu birleşimlerin imgesel ve düz anlamsal özelliklerine veri sağlayacak nitelikte olmalıdır (bkz. Ördem, 2013).

5.2. Yabancı Dil ya da İkinci Dil Olarak Türkçenin Öğretimi Açısından Sözcük Birleşimlerinin ve Eşdizimli Yapıların Önemi

Türkçe atasözlerinin, deyim ve kalıp sözlerin, eşdizimli yapıların sayısının diğer dillere kıyasla daha fazla olduğu bir dildir (Aksan, 1996; Toklu, 2003). Söz konusu dilsel öğelerle bir dilde sıklıkla karşılaşılması durumu o dilin söz varlığının zenginliğinin bir göstergesidir. Bu özelliğin aynı zamanda ana dili konuşucularına çeşitli anlatım yolları imkânı sunduğu, yabancı dil olarak Türkçenin öğretiminde ise önemli bir role sahip olduğu yapılan çalışmalarda da vurgulanmıştır (bkz. Gökdayı, 2008).

Bu çalışmada boyut sıfatı ve ad birlikteliğiyle oluşan sözcük birleşimlerinde adın sahip olduğu anlamsal özellikleri bağlamında birlikteliğin göndergesindeki değişimler üzerinde durulmuştur. Çalışmadan elde edilen bulgular ışığında, bazı boyut sıfatlarının birlikte kullanıldıkları adların sahip oldukları anlamsal özellikler bağlamında, sözcük birleşimlerinin imgesel anlama sahip olma oranının düzanlamsal özelliğe kıyasla oldukça fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bazı sıfatların oluşturduğu sözcük birleşimlerinde ise bu özellikler eşit bir dağılım sergilerken bazılarında düzanlamsal değerini koruyan sözcük birleşimleri imgesel anlam değerine sahip olanlara kıyasla daha fazladır (bkz. Bölüm 4).

Çalışma kapsamında yapılan bu ayrıştırma yabancı dil olarak Türkçe öğretimi sürecine de yansıtılmalıdır. Türkçenin yabancı dil ya da ikincil dil olarak öğretimi sürecine ilişkin hazırlanacak olan müfredat, bu müfredat temelli oluşturulacak olan ders kitapları ve yardımcı materyaller sözcüklerin ve sözcük birleşimlerinin anlamsal

özelliklerine göre belirlenmeli, öğrenciye kazandırılması planlanan sözcüklerin ve sözcük birleşimlerinin dağılımı yabancı dil ya da ikinci dil eğitimi sürecinde basitten karmaşığa ilkesi temel alınarak yapılmalıdır.

Yabancı dil ve ikinci dil eğitimi sürecinde hedef dillere yönelik öğretim programlarının, program yönergelerinin, sınav ve ders kitaplarının hazırlanması için temel oluşturan “Avrupa Dilleri Ortak Çerçeve Metni”nde de belirtildiği gibi öğrencinin hedef dilde okuma, dinleme, konuşma ve yazma becerilerinde yetkinlik kazanabilmesi için dil yeterliklerini bileşenlere ayırarak dilin karmaşık yapısını anlaşılır hale getirmek gerekmektedir. Bu nedenle dil öğretim süreci *Temel Dil Kullanımı*, *Bağımsız Dil Kullanımı*, *Yetkin Dil Kullanımı* olarak üç temel süreçte yürütülmektedir (Telc, 2015). Yabancı dil ya da ikinci dil olarak Türkçenin öğretimi sürecinde sözcük birleşimlerinin ve eşdizimli yapıların önemini vurgulamak için söz konusu aşamalara kısaca değinmek yerinde olacaktır:

5.2.1. Temel Dil Kullanımı

Yabancı dil ya da ikinci dil öğretimi sürecinde temel dil kullanımı aşaması A1 ve A2 düzeylerini kapsamaktadır. Bu düzeylerde yabancı dil ya da ikinci dil öğrencilerinin kendileriyle ve çevreleriyle ilgili basit düzeyde bilgi verebilmeleri, somut ihtiyaçlarla ve sıklıkla konuşulan, alışılmış konularla ilgili basit konuşmaları anlayabilmeleri beklenmektedir.

5.2.2. Bağımsız Dil Kullanımı

Bağımsız dil kullanımı aşaması B1 ve B2 düzeylerini kapsamaktadır. Bu düzeylerde öğrencinin deneyimleri hakkında bilgi verebilmesi, hayalleri, beklenti ve hedefleri doğrultusunda düşüncelerini aktarabilmesi, görüşlerini kısa gerekçelerle dile getirebilmesi beklenmektedir. Öğrenci iş, okul veya boş zaman etkinlikleri gibi bilinen konular hakkında anlaşılır ve ölçünlü bir şekilde konuşulduğunda konuşmayı ana hatlarıyla anlayabilir. Soyut ve somut konuları içeren metinlerin içeriğini ana hatlarıyla kavrayabilir, uzmanlık alanına giren konular hakkında konuşabilir ve bu konularla ilgili metinleri anlayabilir. Öğrencinin bu aşamada bir ana dili konuşucusuyla etkili bir iletişimi sağlayacak yeterliğe ulaşması beklenmektedir.

5.2.3. Yetkin Dil Kullanımı

Yetkin dil kullanım aşaması C1 ve C2 düzeylerini kapsamaktadır. Bu aşamada öğrencinin soyut ifadelerin de olduğu uzun metinleri rahatlıkla anlayabilmesi beklenmektedir. Öğrenci, karmaşık konulara ilişkin görüşlerini belirgin bir şekilde ifade edebilir, yazılı ve sözlü kaynaklardan edindiği bilgileri özetleyebilir. Soyut ifadelerin geçtiği konuşmaları rahatlıkla anlayabilir ve konuşmaya karşılık verebilir. Bu düzeylerde yabancı dil ya da ikinci dil öğrencisinin bir ana dili konuşucusunun sahip olduğu dilsel yetkinliğe yakın olması beklenmektedir (Telc, 2015).

Bu çalışmada, boyut sıfatlarının birlikte kullanıldıkları adlarla sergiledikleri ulamsal dağılım belirlenmeye çalışılmış, çalışmadan elde edilen bulguların değerlendirilmesi sürecinde saptanan eşdizimli yapılar ayrıca belirtilmiştir. Boyut sıfatı ve ad birlikteliğiyle oluşan sözcük birleşimlerinde adın sahip olduğu anlam özelliği sözcük birleşiminin niteliğini etkilemiş, bazı durumlarda birliktelik düzanlamından uzaklaşarak imgesel bir değer kazanmıştır.

Daha önce de değinildiği gibi yabancı dil ya da ikinci dil ğrenicisinin soyut anlama ilişkin anlamaya ve aktarmaya dayalı dil becerilerindeki yetkinliği bağımsız dil kullanımı ve yetkin dil kullanımı aşamalarında kazanılmaktadır. Bu bağlamda; öğrenicinin, sıfat ve ad birlikteliğine dayanan sözcük birleşimlerinin imgesel değere sahip olanlarına bağımsız dil kullanımı aşamasında maruz kalması, yetkin dil kullanımı aşamasında imgesel anlam özelliğine sahip birleşimlerin yoğunlaştırılması, dil ğretiminde basitten karmaşığa ilkesi göz önünde bulundurulduğunda, yararlı olacaktır.

6. BÖLÜM: SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada yabancı dil ve ikinci dil öğretiminde önemli bir yeri olan sıfatlar grubu içinde boyut sıfatlarının, birlikte kullanıldıkları adlarla sergiledikleri görünümde içinde nasıl bir ulamsal dağılım sergiledikleriyle ilgili bir sorgulama yapmak amaçlanmıştır. Bu bağlamda; Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi sürecinde kullanılan ders kitapları, ders kitaplarına ek olarak veri tabanı oluşturma sürecinde dilin yaratıcılık özelliğinin ve şiirsel işlevinin inceliklerinin sergilendiği deyim ve atasözleri sözlüğü ve bir öykü antolojisi kitabı ayrıntılı şekilde incelenmiştir. İncelenen kaynaklarda boyut sıfatı ve ad birlikteliğiyle oluşan sözcük birleşimlerinde ada ait anlamsal özelliklerin önad sıfatının göndergesini nasıl etkilediğine ve bu etkileşimle birlikteliğin tamamının sahip olduğu anlam özelliklerine ilişkin saptamalar, yabancı dil olarak Türkçe öğretimi sürecinde kullanılan kaynakların düzenlemesine ilişkin sorgulamalar yapılmıştır. Bu sorgulamalar sonucunda elde edilen bulgular şunlardır:

- Bölüm 1.5’te yer alan 1., 2. ve 4. araştırma soruları doğrultusunda, boyut sıfatları ve ad birlikteliğiyle oluşan sözcük birleşimlerinde adın sahip olduğu anlam özelliğine göre boyut sıfatının ölçü değerini ve derecelendirilebilir olma özelliğini yitirdiği örneklerle sıklıkla karşılaşılmıştır. Ölçü değerini ve derecelendirilebilir olma özelliğini koruyan boyut sıfatı ve ad birlikteliği sonucunda oluşan sözcük birleşimleri düzanlamsal değerini korumuştur. Ancak adın anlam özelliğine göre söz konusu özelliklerini yitiren boyut sıfatı ve ad birleşimlerinde birlikteliğin tamamı düzanlamından uzaklaşarak imgesel bir anlam değeri kazanmıştır. İncelemeler sırasında karşılaşılan

boyut sıfatları içinde *büyük*, *uzun* ve *yüksek* sıfatları ve ad birlikteliğiyle oluşan sözcük birleşimlerinde imgesel anlam değerine sahip örneklerle daha sık karşılaşıldığı sonucuna ulaşılmıştır. *Kısa* sıfatıyla oluşan sözcük birleşimlerinde düzanlamsal ve imgesel anlam özelliğini koruyan örneklerin sayısı eşit bir dağılım sergilemektedir.

- 3. araştırma sorusu bağlamında bir değerlendirme yapacak olursak sıfat ve ad birlikteliğine dayanan sözcük birleşimlerinde boyut sıfatının boyutsal ve derecelendirilebilir olma özelliğini yitirdiği, birlikteliğin tamamının tek bir gönderge aldığı örneklerle de karşılaşıldığına değinilmesi gerekmektedir. Bu örnekler, sözcük birleşiminden eşdizimli bir yapıya dönüşen örneklerdir. Veri tabanını oluşturan 25 boyut sıfatından sadece 7 sıfata (*büyük*, *küçük*, *yüksek*, *ince*, *koca*, *orta*, *alçak*) yönelik eşdizimli örneklerle karşılaşılmıştır.
- İncelemeler sırasında, boyut sıfatları içinde *büyük* sıfatı en çok karşılaşılan sıfat olmuştur. Kullanım sıklığı bağlamında *büyük* sıfatını karşıt anlam ilişkisinde olan *küçük* sıfatı takip etmektedir. Öyle ki *büyük* ve *küçük* sıfatlarıyla oluşan sözcük birleşimleri %50,58 oranıyla veri tabanını oluşturan sözcük birleşimlerinin yarısını kapsamaktadır. *Büyük* ve *küçük* sıfatını *uzun* ve *yüksek* sıfatı takip etmektedir.
- Yabancı dil olarak Türkçe öğretim sürecinde kullanılan kaynakların incelenmesi sırasında sözcük birleşimlerinin anlam değerlerinin ve sözcüklerin sıklıkla birlikte kullanıldığı başka sözcüklerin anlatıldığı, ayrıntılandırıldığı bir bölümle karşılaşılmamıştır.

Bu bulgular bağlamında ulaşılan vargılar aşağıda sunulmuştur:

- Giriş bölümünde yer alan 5. araştırma sorumuz boyut sıfatlarının birlikte kullanıldıkları adlarla sergiledikleri görünüm çerçevesinde Türkçenin yabancı dil olarak öğretimine ilişkin ne tür genellemeler yapılabileceğiyle ilgiliydi. Bir dili yabancı dil ya da ikinci dil olarak öğrenen bireyler düzanlamsal değere sahip sözcükleri, imgesel anlam değerine sahip sözcüklere kıyasla daha kolay edinebilir ve kullanabilirler. Bu çalışmadan elde edilen bulgular dikkate alındığında sıfat ve ad birlikteliğiyle oluşan sözcük birleşimlerinde önad sıfatının ölçü değerini ve boyutsal özelliğini kaybettiği, imgesel anlam değerine sahip sözcük birleşimlerinin veri tabanında önemli bir sayıda bulunduğu ve bu tür yapıların dil öğrencileri tarafından zor edinildiğine ilişkin bir sorgulama yapmak gerekirse, imgesel anlam değerine sahip sözcük birleşimlerinin öğretimine yönelik farklı yöntem ve tekniklerle öğrencide bir farkındalık geliştirilmemişse dil öğrencilerinin anlamaya ve aktarmaya dayalı dilsel becerilerinde bu tür sözcüklerin kullanımına dönük aksamaların yaşanacağı düşünülmektedir.
- Yabancı dil öğretimi sürecinde sözcüklerin birlikte kullanıldıkları sözcüklerle bir bütün olarak öğretilmesinin öğrencide hedef dile ilişkin farkındalık geliştireceği ve hedef dilde akıcılığa etki edeceği dil öğretimi sürecinde sözcük birleşimi ve eşdizim temelli çalışmaların odaklandığı konulardandır (bkz. Ördem, 2013; Richard ve Rogers, 2011). Bu bağlamda, Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi sürecinde

boyut sıfatları ve ad birlikteliğiyle oluşan sözcük birleşimlerinin sahip oldukları anlam değeriyle öğretilmesi de öğrenciye hedef dilde yetkinlik kazandıracaktır.

- 2. ve 3. araştırma soruları doğrultusunda, veri tabanındaki örnekler değerlendirildiğinde sözcük birleşimlerinin kimilerinin eşdizimli bir yapıya dönüştüğü ortaya çıkmıştır (bkz. Bölüm 4). Daha önce de değinildiği gibi sözcük birlikteliklerini ve eşdizimli yapıları birbirinden ayıran temel durum önad sıfatının bağımsız göndergesini koruması veya koruyamaması, birlikteliğin tek bir gönderge alması ve bunun dildeki karşılığının birlikte kullanım sıklığıyla belirginleşmesi özelliğine dayanmaktadır. Çalışmanın veri tabanını, kısıtlı da olsa, Türkçede yaygın olarak kullanılan boyut sıfatları ve bu sıfatların birlikte kullanıldığı adların oluşturduğu göz önünde bulundurulursa, sıfat ve ad birlikteliğine dayalı örneklerin %99'unun sözcük birleşimi özelliği sergilediği bulgusu, boyut sıfatı ve ad birlikteliğiyle oluşan sözcük birleşimlerinin Türkçenin sözvarlığında önemli bir yere sahip olduğunu gösterir niteliktedir. Elde edilen bulgulardan bir diğeri ise söz konusu sözcük birleşimlerinden sadece %1'inin eşdizimli bir yapıya dönüştüğüdür. Bu çalışmadan elde edilen bulgular ışığında, sözcük birleşimi özelliği taşıyan örneklerle kıyasla eşdizimli yapılarla oldukça az sayıda karşılaşılması söz konusu yapıların dil öğretimi sürecinde önemli bir yeri olmadığına bir göstergesi olarak düşünülmemelidir. Her ne kadar bu çalışmadan elde edilen bulgular sözcük birleşimlerinin eşdizimli yapılara kıyasla daha fazla olduğunu gösterse de Türkçe hem

eşdizimli yapıların hem de sözcük birleşimlerinin sıklıkla kullanıldığı bir dildir. Bu nedenle, sahip oldukları anlam değerleri göz önünde bulundurularak hem sözcük birleşimlerinin hem de sözcük birleşimi özelliğini yitirip bir eşdizimli yapıya dönüşen örneklerin dilin anlatım yolu inceliklerini temsili nedeniyle yabancı dil olarak Türkçenin öğretimi sürecinde yer alması gerekliliği yadsınamayacak bir gerçektir.

İncelemeler sırasında elde edilen sonuçlar sözcük birleşimlerinin ve eşdizimli yapıların yabancı dil olarak Türkçenin eğitimi ve öğretimi sürecine nasıl katkı sağlayacağıyla ilgili bilgi vermektedir. Bu bağlamda, sözcük birleşimleri ve eşdizimli yapılarla ilgili eğitim ve öğretim sürecine dönük öneriler aşağıda sunulmuştur:

- Türkçenin yabancı dil ya da ikinci dil olarak öğretimi sürecine ilişkin hazırlanacak olan müfredat, bu müfredat temelli oluşturulacak olan ders kitapları ve yardımcı materyaller sözcüklerin ve sözcük birleşimlerinin anlamsal özelliklerine göre belirlenmelidir.
- Yabancı dil öğretimi sürecinde kullanılan kaynaklardaki bilgilerin sunuluş sırası basitten karmaşığa doğru olmalıdır. Bu nedenle, boyut sıfatlarıyla oluşan sözcük birleşimlerinde düzanlamsal değerini koruyan sözcük birleşimleri temel dil kullanımı aşamasında, A1-A2 düzeylerinde; düzanlamsal değerini yitirip imgesel anlam değerine sahip olan sözcük birleşimleri ise bağımsız dil kullanımı ve yetkin dil kullanımı aşamalarında öğrenciye sunulmalıdır.
- Türkçenin yabancı dil ya da ikinci dil olarak öğretimi sürecinde kullanılan kaynaklarda, sözcük birleşimleri ve eşdizimli yapıların ele alındığı bölümlerin yer alması dil öğrencilerine sözcüklerin birlikte

kullanıldığı diğer sözcükleri de öğrenme imkânı sunacaktır. Sözcük birleşimlerinin sahip oldukları anlam değerine göre ayrıştırılması, eşdizimli yapıların da öğrenciye bir bütün olarak sunulması önemlidir.

- Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi sürecinde görev yapan eğitimciler, kitap veya metin yazarları, soru yazarları sözcüklerin veya sözcük birleşimlerinin sahip olduğu anlam özellikleri bağlamında bilinçlendirilmeli; söz konusu kişilere eşdizimli yapıların ve sözcük birleşimlerinin dil kullanıcılarına çeşitli anlatım yolları sunduğu ve yabancı dil öğrenimi sürecinde belirgin bir rol oynadığı gibi konulara ilişkin farkındalık kazandırılmalıdır.
- Türkçenin söz varlığında sıfatlar oldukça önemli bir yere sahiptir. Sıfat çeşitliliği Türkçenin söz varlığının zenginliğinin bir göstergesidir. Boyut sıfatlarındaki çeşitlilik de Türkçenin önemli özelliklerinden biridir. İncelemeler sırasında *büyük* ve *küçük* sıfatlarıyla karşılaşılma oranı (%50,58) diğer boyut sıfatlarına kıyasla oldukça fazladır. Yabancı dil öğretimi sürecinde öğrencinin hedef dile ilişkin çeşitli girdilere maruz kalması önemlidir. Bu bağlamda, yabancı dil olarak Türkçenin öğretimi sürecine yönelik hazırlanan ders kitaplarında veya yardımcı materyallerde kullanılan boyut sıfatlarının çeşitlendirilmesi yararlı olacaktır.

Yukarıda da değinildiği gibi boyut sıfatı ve ad birlikteliğiyle oluşan sözcük birleşimlerinin anlam özelliklerine ilişkin bir farkındalık, sözcükleri birlikte kullanıldıkları sözcükler ile öğrenmek, dil öğrencileri için avantaj sağlayabilir. Bu nedenle, yabancı dil olarak Türkçe öğretimi sürecinde kullanılan ders kitaplarının ve

yardımcı materyallerin, eşdizimli sözlüklerin yukarıda değinilen açıklamalar dikkate alınarak geliştirilmesi önerilmektedir.

Türkçede sıfatların birlikte kullanıldıkları adlar ile ilgili betimlemeli çalışmalar sayıca çok olsa da dilbilimsel yaklaşım ve modellerle yapılan çalışmaların sayısı oldukça azdır. Türkçe üzerine yapılacak çalışmaların artması, yabancı dil olarak Türkçenin öğretim sürecine yönelik çalışmaların dilbilimsel yaklaşım temelli yapılması oldukça önemlidir.

Yabancı dil öğretimi sürecinin sözcük birleşimleri ve eşdizimli yapılar temel alınarak planlanması dil kullanıcılarının hedef dilde yetkin olmalarını sağlayacak ve öğrencilere sözlü ve yazılı iletişimde çeşitli anlatım yolları imkânı sunacaktır. Türkçenin söz varlığı sözcük birleşimleri ve eşdizimli yapılar bağlamında zengin bir görünüme sahiptir. Bu nedenle, sözcük birleşimlerinin ve eşdizimli yapıların yabancı dil ya da ikinci dil olarak Türkçenin öğretimi sürecinde belirgin bir rol oynadığı yadsınamayacak bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Aarts, J. M. G. A. (1976). *Adjective-noun combinations: A model for their semantic interpretation* (Yayınlanmamış doktora tezi). The University of Nijmegen, Hollanda.

Aghbar, A. (1990, October). *Fixed expressions in written texts: implications for assessing writing sophistication*. Paper presented at the meeting of the English Association of Pennsylvania State System Universities.

Aksan, D. (1996). *Türkçenin sözvarlığı*. Ankara: Engin Yayınevi.

Aksan, D. (1999). *Anlambilim*. Ankara: Engin Yayınevi.

Aksan, D. (2003). *Dil, şu büyüğü düzen*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Aksan, Y., Aksan, M., Alıcı, D., Yılmaz, H., Mersinli, Ü., Demirhan, U.U., Yıldız, İ. ve Atasoy, G. (b. t.). *Türkçe ulusal derlemi* (TUD) (çevrimiçi veritabanı). 09.07.2015 tarihinde www.tnc.org.tr/index.php/tr adresinden erişilmiştir.

Almela, M. (2011). The case for verb-adjective collocations: Corpus-based analysis and lexicographical treatment. *Revista de Lingüística y Lenguas Aplicadas*, 6(1), 39-52.

Alsakran, R. A. (2011). *The productive and receptive knowledge of collocations by advanced arabic-speaking Esl/Efl learners* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Colorado State University, Colorado.

Altıkulaçoğlu, S. (2010). Yabancı dil sınıflarında eşdizimli sözcük öğretimi ve anadilinin rolü. *Dil dergisi*, 148, 37-52.

Al-Zahrani, M. (1998). *Knowledge of English lexical collocations among male Saudi college students majoring in English at a Saudi University* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Indiana University of Pennsylvania, Pennsylvania.

Ayabakan, M. (2015). *Türkçe Sözlük'te eşdizimli öğelerin sunumu ve görünüşleri* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

Bahns, J. (1993). Lexical collocations: a contrastive view. *ELT Journal*, 47, 56-63.

Bahumaid, S. (2006). Collocations in English-Arabic translation. *Babel*, 52, 133-152.

Baker, L. (2005, 20 Kasım). Compounding in English. <http://goo.gl/n3jVax>

Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin grameri*. Ankara: TDK Yayınları.

Bauer, L. (2006). 21 Compounds and minor word-formation types. *The handbook of English linguistics*, 483.

Benson, M., Benson E., & Ilson, R., (1986). *The BBI combinatory dictionary of English*. Philadelphia: John Benjamins Publishing.

Benson, M., & Benson E., (1993). *Russian-English dictionary of verbal collocations*. Philadelphia: John Benjamins Publishing.

Benson, C. (2002). Transfer/ Cross-linguistic influence. *ELT Journal*, 56(1), 68-70.

- Benson, M., Benson, E., & Ilson, R. (1997). *The BBI dictionary of English word combinations (2nd edition)*. Amsterdam: John Benjamins Publishing.
- Bloomfield, L. (1935). Linguistic aspects of science. *Philosophy of science*, 2(4), 499-517.
- Brashi, A. (2009). Collocability as a problem in L2 production. *Reflections on English Language Teaching*, 8(1), 21-34.
- Cruse, D. A. (1986). *Lexical semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cowie, A. P. (1994). Phraseology. *The encyclopedia of language and linguistics*. içinde (c. 6., s. 384-404). New York: Pergamon Press.
- Çetinkaya, B. (2009). Eşdizimli sözlükler. *Turkish studies international periodical for the languages, literature and history of Turkish or Turkic*, 4(4), 196-206.
- Çıkrıkçı, S. (2008, Mayıs). *Türkçede sıfatların sözlükte temsil edilen eşdizimsel görünümleri*. XIV. Uluslararası Türk Dilbilim Kurultayı, Antalya.
- Decarrico, J. (2001). Vocabulary learning and teaching. *Teaching English as a second or foreign language* (3rd ed.) içinde (s. 285-300). Boston: Heinle & Heinle Publication.
- Delisle, J. Lee-Jahnke H., Cormier, M. C. (1999). *Açıklamalı çeviri terimleri sözlüğü*. (İ. Boztaş ve Ş. O. Yener, Çev.). Ankara: Sayısal Kitabevi.
- Deuter, M. (2002). *Oxford collocations dictionary for students of English*. Oxford: Oxford University Press.

Dixon, R. M. W. (1982). Where have all the adjectives gone? *Semantics and syntax* içinde (s. 1-62). New York: Mouton Publishing.

Heid, U., & Raab, S. (1989, April). *Collocations in multilingual generation*. In proceedings of the 4th. conference on European chapter of the association for computational linguistics (pp. 130-136). Association for computational linguistics.

Ergin, M. (1993). *Türk dilbilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Firth, J. R. (1957). *Models of meaning*. London: Oxford University Press.

Frawley, W. (1992). *Linguistic semantic*. Hillsdale, N. J: Erlbaum Publishing.

Frawley, W. (2013). *Linguistic semantics*. London: Routledge.

Gencan, T. N. (2001). *Dilbilgisi*. Ankara: Ayraç Yayınları.

Gitsaki, C. (1996) *The development of ESL collocational knowledge* (Yayınlanmamış doktora tezi). The University of Queensland, Brisbane, Australia.

Givón, T. (2001). *Syntax*. Philadelphia: Benjamins.

Gökdayı, H. (2008). Türkçede kalıp sözler. *Bilig*, 44, 89-110.

Halliday, M. A. K. (1976). Lexis as a linguistic level. *The Memory of F. R. Firth* içinde (s. 148-162). London: Longman.

Hartman, R. R. K., & James, G. (1998). *Dictionary of lexicography*. London: Routledge.

- Hausmann, F. J. (1991). Collocations in monolingual and bilingual English dictionaries. *Language in contact and contrast: Essays in contact Linguistics* içinde (s. 225-236). Berlin: Mouton de Gruyter.
- Hill, J., & Lewis M. (1997). *LTP dictionary of selected collocations*. Hove: Language Teaching Publications.
- Hoey, M. (1991). *Patterns of lexis in text*. Oxford: Oxford University Press.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Katz, J. J., & Fodor, J. A. (1963). The structure of a semantic theory. *Language* 39(2), 170-210.
- Kennedy, C. (1998). *An introduction to corpus linguistics*. New York: Addison Wesley Longman Limited.
- Kennedy, C., & McNally, L. (2005). Scale structure, degree modification, and the semantics of gradable predicates. *Language*, 345-381.
- Kjellmer, G. (1994). *A dictionary of English collocations*. New York: Clarendon Press.
- Kıran, Z. (2002). *Dilbilime giriş* (2. baskı). Ankara: Seçkin Yayınları.
- Kim, D. H. (2009). *A study on the use of lexical collocations of Korean heritage learners: Identifying the sources of errors* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). University of Southern California, California.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi grameri şekil bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Kurtoğlu, A. Ö. (2015). *Yabancı dil olarak Türkçenin edinimi düzleminde eşdizimlilik* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

Lewis, M. (1998). *Implementing the lexical approach: putting theory into practice*. Hove: Language Teaching Publications.

Lewis, M. (2002). *The lexical approach: The state of ELT and a way forward*. Hove: Language Teaching Publication.

Lyons, J. (1968). *Introduction to theoretical linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Lyons, J. (1977). *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Malmkjaer, K. (2001). *Linguistics encyclopedia*. USA: Routledge.

Martin, W. (2008). A unified approach to semantic frames and collocational patterns. *Phraseology. An interdisciplinary perspective* içinde (s. 51-65). Amsterdam: John Benjamins.

McIntosh, A. (1961). Patterns and ranges. *Language*, 37(3), 325-37.

McNally, L., & Kennedy, C. (2008). *Adjectives and adverbs: Syntax, semantics, and discourse*. USA: Oxford University Press.

Mel'čuk, I. (1998). Collocations and lexical functions. Oxford University Press. *Phraseology. Theory, analysis, and applications* içinde (s. 23-53). Oxford: Clarendon Press.

- Milkov, N., & Firth, J. R. (2000). Logico-linguistic molecuicism: Towards an ontology of collocations and other language patterns. *Proceedings of ontoLex* içinde (s. 82-94).
- Mitchell, T. F. (1971). Linguistic goings on, collocations and other lexical matters arising on the syntagmatic record. *Archivum Linguisticum*, 2(1), 35-69.
- Nesselhauf, N. (2003). The use of collocations by advanced learners of english and some implications for teaching. *Applied linguistics*, 24(2), 223-242.
- Nesselhauf, N. (2005). *Collocations in a learner corpus*. U.S.: John Benjamins Publishing Company.
- Özkan, B. (2007). *Türkiye Türkçesinde fiillerin birlikte kullanımları ve eşdizimliliği* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Ördem, E. (2013). Yabancılar Türkçe öğretiminde leksikal yaklaşım: Bir eşdizimlilik çalışması modeli. *Journal of social sciences/Sosyal bilimler dergisi*, 6(11). 905-930.
- Özkan, B. (2010). Türkçenin öğretiminde sıfatların eşdizim sözlüğü, yöntem ve uygulama. *International journal educational research*, 1(2), 51-65.
- Raskin, V., & Nirenburg, S. (1995). *Lexical semantics of adjectives*. New Mexico State Üniversitesi, Computing Research Laboratory Technical Report, MCCS-95-288.

Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and methods in language teaching*. London: Cambridge University Press.

Robins, R. (1967). *A short history of linguistics*. London: Longman.

Quirk, R., Sidney, G., Geoffrey, L., & Jan, S. (1985). *A Comprehensive grammar of the English language*. Longman: London.

Sinclair, J. M. (1966). Beginning the study of lexis. *The memory of JR Firth* içinde (s.410-430). London: Longman.

Sinclair, J. (1991). *Corpus, concordance, collocation*. Oxford: Oxford University Press.

Shigeziroo, I. (1995). *The Kenkyusha Dictionary of English Collocations*. Tokyo: Kenkyusha.

Shokouhi, H.; Mirsalari, G. A. (2010, 12 Ocak). *Collocational knowledge versus general linguistic knowledge among Iranian EFL learners*.
<http://goo.gl/gkXO7t>

Sterkenburg, P. V. (2003). *A practical guide to lexicography*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Toklu, M. O. (2003). *Dilbilime giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Türk Dil Kurumu (TDK) (b.t.). Güncel Türkçe sözlük (çevrimiçi sözlük).
09.07.2015 tarihinde <http://goo.gl/Lyn8vl> adresinden erişilmiştir.

Turan, D. Ü. (2012). *Genel dilbilim I*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Ur, P. (1996). *A course in language teaching: Practice and theory*. Cambridge:

Cambridge University Press.

Uzun, L. (1991). Deyimleşme ve Türkçede deyimleşme dereceleri. *Dilbilim Araştırmaları*, 29–39.

Vardar, B. (2002). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.

VERİ TABANI OLUŞTURMA SÜRECİNDE KULLANILAN KAYNAKLAR

Aksoy, A. Ö. (1993). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü*. İstanbul: İnkilâb.

Barın, E.; Çobanoğlu, Ş.; Ateş, Ş.; Balcı, Mustafa; Özdemir, C. (Ed.). (2015). *Yedi iklim Türkçe A1*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

Barın, E.; Çobanoğlu, Ş.; Ateş, Ş.; Balcı, Mustafa; Özdemir, C. (Ed.). (2015). *Yedi iklim Türkçe A2*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

Barın, E.; Çobanoğlu, Ş.; Ateş, Ş.; Balcı, Mustafa; Özdemir, C. (Ed.). (2015). *Yedi iklim Türkçe B1*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

Barın, E.; Çobanoğlu, Ş.; Ateş, Ş.; Balcı, Mustafa; Özdemir, C. (Ed.). (2015). *Yedi iklim Türkçe B2*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

Barın, E.; Çobanoğlu, Ş.; Ateş, Ş.; Balcı, Mustafa; Özdemir, C. (Ed.). (2015). *Yedi iklim Türkçe C1*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

Barın, E.; Çobanoğlu, Ş.; Ateş, Ş.; Balcı, Mustafa; Özdemir, C. (Ed.). (2015). *Yedi iklim Türkçe C2*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

Uzun, N. E. (Ed.). (2012). *Yeni Hitit yabancılar için Türkçe ders kitabı A1-A2*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Uzun, N. E. (Ed.). (2012). *Yeni Hitit yabancılar için Türkçe ders kitabı B1*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Uzun, N. E. (Ed.). (2012). *Yeni Hitit yabancılar için Türkçe ders kitabı B2-C1*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

ÖZET

Bu tezde, sıfat grubu içinde önemli bir yere sahip olan boyut sıfatlarının, birlikte kullanıldıkları adlarla sergiledikleri görünümle bağlamında nasıl bir ulamsal dağılım sergiledikleri araştırılmış, boyut sıfatı ve ad birleşimiyle oluşan sözcük birlikteliklerinin sergiledikleri görünümle yabancı dil olarak Türkçenin öğretimi süreci üzerinden ele alarak çok boyutlu bir sorgulama yapmak amaçlanmıştır.

Tezin evrenini yabancı dil öğretimi sürecinde kullanılan Türkçe ders kitapları ve ana dili konuşucularına yönelik hazırlanmış olan atasözleri ve deyimler sözlüğü, Türk öykü antolojisi oluşturmaktadır. Bu bağlamda, “Avrupa Dilleri Ortak Çerçeve Metni”nde belirtilen ölçütler temel alınarak hazırlanan, Yunus Emre Enstitüsü tarafından geliştirilen Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti ve Ankara Üniversitesi Türkçe ve Yabancı Dil Uygulama ve Araştırma Merkezi TÖMER tarafından geliştirilen Yeni Hitit Türkçe Öğretim Seti; dilin yaratıcılık özelliğine ilişkin örneklerle yüksek oranda karşılaşılma olasılığı nedeniyle atasözleri ve deyimler sözlüğü ve Türk öykü antolojisi kitapları örneklem olarak seçilmiştir.

Verilerin değerlendirilme sürecinde boyut sıfatı ve ad birlikteliğiyle oluşan sözcük birleşimleri tespit edilmiş, sözcük birlikteliğini oluşturan adın sahip olduğu anlam özelliğinin birlikteliğinin niteliğine etkisi üzerine saptamalar yapılmıştır. Söz konusu saptamalar yapılırken eşdizimli yapılar sözcük birleşimlerinden ayrıştırılmış, bu ayrıştırmaya ilişkin sorgulama Mersin Üniversitesi tarafından geliştirilen Türkçe Ulusal Derlemindeki sıklık değerleri kullanılarak yapılmıştır.

Türkçede boyut sıfatlarının birlikte kullanıldıkları adlarla sergiledikleri görünümlere ilişkin elde edilen sonuçların Türkçenin yabancı dil olarak eğitimi sürecinde görev yapan eğitimcilere ve Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen bireylerin dilsel gelişimlerine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu amaç doğrultusunda boyut sıfatı ve ad birleşimiyle oluşan sözcük birlikteliklerinin sergiledikleri görünümler yabancı dil olarak Türkçenin öğretimi süreci üzerinden ele alınmış; böylelikle bu konu hakkında Türkçe üzerine yapılan çalışmalara temel oluşturmak amaçlanmıştır.

ABSTRACT

The aim of this dissertation has been to investigate the categorial distribution of dimension adjectives used in combination with nouns and to conduct an in-depth study of such collocations used in the process of teaching Turkish as a foreign language.

The material for the thesis was drawn from text books used in the teaching of Turkish as a foreign language, dictionaries of proverbs and sayings aimed at native speakers of Turkish, and anthologies of short stories in Turkish. Accordingly examples were selected from the Yunus Emre Institute's "Yedi İklim" Turkish Language Teaching series, which was written based on the guidelines set by the "Common European Framework of Reference for Languages", the TOMER (Ankara University) "Yeni Hitit" Turkish Language Teaching series, and books of Turkish proverbs and sayings and short story chosen for the inventiveness of their language.

In evaluating the evidence, observations are made of word combinations of adjectives of dimension and nouns, and the influence of the meaning of the nouns on them. Collocational constructions have been analyzed into their constituent parts and investigated using the frequency data contained in the National Corpus developed by Mersin University.

It is believed that the results of this work will contribute to the linguistic development of educationalists involved in the teaching of Turkish as a foreign language as well as individuals learning Turkish as a foreign language.